

**T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED B. TURTÛŞÎ'NİN SİRÂCU'L-MÛLÛK ESERİ BAĞLAMINDA
DEVLET VE DEVLET YÖNETİCİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysi ABDULAZİZ

VAN-2017

**T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED B. TURTÜŞİ'NİN SİRÂCU'L-MÛLÛK ESERİ
BAĞLAMINDA DEVLET VE DEVLET YÖNETİCİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Veysi ABDULAZİZ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ

VAN-2017

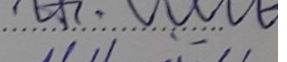
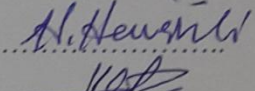
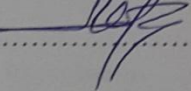

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

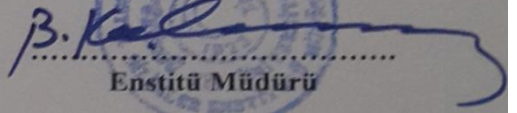
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri
ANABİLİM DALI İslam Felsefesi BİLİM DALI'nda TEZLİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Hasan ÇİŞEK	İmza:
ÜYE (Danışman)	: Yrd. Doç. Dr. İbrahim HEMŞİNCİ	İmza:
ÜYE	: Yrd. Doç. Dr. Rafige Momofo	İmza:
ÜYE	:	İmza:
ÜYE	:	İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../201.....

Enstitü Müdürü

(Yüksek Lisans Tezi)

Veysi ABDULAZİZ

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ, 2017

**MUHAMMED B. TURTUŞİ'NİN SİRÂCU'L-MÜLÛK ESERİ
BAĞLAMINDA DEVLET VE DEVLET YÖNETİCİSİ**

ÖZET

Siyaseti felsefi yorumlarla incelemeye tabi tutan siyaset düşüncesi etrafında birçok teoriler ortaya atılmıştır. İslâm dünyasının tanıştığı Antik Yunan ve Hint-İran kaynaklı siyaset düşüncesi İslâm siyaset düşüncesini etkilemiş, bu etkinin sonucu olarak İslâm siyaset düşüncesinde siyasetnâme geleneği oluşmuştur. İslâm siyaset düşüncesinde siyaset; felsefi, ahlâkî ve fikhî olarak ele alınıp yorumlanmıştır. Devlet yöneticilerini çok etkileyen siyasetnâme geleneği, ilk dönemlerden beri İslâm siyaset düşüncesinde etkin rol oynamıştır. Bir siyasetnâme türü olan Muhammed b. Turtuşî'nin Sirâcu'l-Mülûk eserinde devlet ve devlet yöneticisinin bazı özelliklerine değinilir. Devlet yapısında olması gerekli olan otorite, devletin gücünü içerde ve dışarıda gösteren ve asayişî temin etmede etkin rol oynayan ordunun yapısı bu siyasetnâme eserinde geçen başlıca konulardır. Turtuşî, devletin ayakta kalabilmesi için elzem olan ekonomi ve devletin büyük bir maddi güce ihtiyacının olduğunu belirtir. Tüm devlet işlerinin sağlıklı yürüyebilmesi için gerekli doğru kararların alındığı istişare meclisinin önemi de Sirâcu'l-Mülûk'de işlenen konulardır. Devlet başkanına birçok devlet işinde yardımcı olacak bir vezir seçilmelidir. Vezir ve devlet kademelerinde görev alan memurların nitelikli ve ehliyetli olması gerektiğine değinen Turtuşî, özellikle devlet yöneticilerinin bazı özelliklerine de vurgu yapar. Bu özellikler; güzel ahlâk, hilm, cömertlik, sabır, cesaret gibi konulardır. Ayrıca müellife göre devlet başkanının bilge ve adil olması gerekir.

Anahtar Sözcükler: Turtuşî, Siyasetnâme, Devlet, Devlet Başkanı, Adâlet, Vezirlik

Sayfa Adedi: 131

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ

(Master Thesis)

Veysi ABDULAZİZ

YUZUNCU YIL UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

JULY, 2017

**STATE AND STATE MANAGER OF THE MUHAMMED B. TURTUŞI IN
THE CONTEXT OF SIRACU'L-MULUK**

ABSTRACT

Many theories have been raised around political thought examining politics through philosophical interpretations. Ancient Greek and Indo-Iranian politics introduced by the Islamic world influenced the thought of Islamic politics, and as a consequence, the tradition of politics in the light of Islamic politics was formed. Politics in the light of Islamic politics; has been approached and interpreted as philosophical, moral and juridical. The tradition of politics affecting government administrators very much has played an active role in Islamic politics since the early days. A type of politics, in the work of Muhammed b. Turtûşî's *Sirâcu 'l-Mülûk*, some features of the state and state manager are mentioned. The authority required to be in the state structure, the structure of the arm which shows the power of the state inside and outside and plays an active role in ensuring public order are the main issues in this politics work. Turstûşî states that the economy, which is essential for the state to survive, and the state need a great financial strength. The prominence of the consultation council where the right decisions are taken to ensure that all government affairs can be carried out in a healthy manner is an issue in *Sirâcu'l-Mülûk*. A vizier should be elected in order to assist the head of state in many state affairs. Pointing out that civil servants who are employed at the vizier and state levels should be qualified and competent, Turtûşî emphasizes especially the features of state administrators. These features; Good morals, compassion, generosity, patience, courage. Also, according to the author, the president of the state should be wise and fair.

Key Words: Turtûşî, Book of Government, State, Head of State, Justice, Vizier.

Quantity of Page: 131

Scientific Director: Yrd. Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ

TEŞEKKÜR

Tez araştırmamın ve yazımının gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan Danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ'ye süreç boyunca görüşlerini aldığım Musab DALGA'ya, tezle ilgili değerli geri bildirimlerini paylaşan Yrd. Doç. Dr. Hacı KAYA'ya teşekkür ederim. YurtdıŐı görevinden dolayı danışmanlığımı bırakmak zorunda olan, ancak en sıkıntılı dönemlerinde bile bildiklerini benimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. Yunus KAPLAN'a, teőekkürü bir borç bilirim. Değerli görüşlerinden faydalandığım Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK'e ve Yrd. Doç. Dr. Rafiz MANAFOV'a ayrıca teşekkür ederim. Kendisi ile bir araştırma yapma düşüncemi paylaştığımda beni cesaretlendiren ve araştırmalarımı paylaşmaktan çekinmeyen Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUN'a ve bu süreçte her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen biricik ailem ve sevdiklerime teşekkür ederim.

Veysi ABDULAZİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	viii
1. ORTAÇAĞ İSLÂM SİYASET DÜŞÜNCESİ VE MUHAMMED B. TURTÛŞÎ ...	1
1. 1. Ortaçağ İslâm Siyaset Düşüncesinde Siyasetnâme/Nasihatnâme Geleneği...	5
1. 1. 1. Felsefî Siyaset.....	10
1. 1. 2. Ahlâkî Siyaset.....	15
1. 1. 3. Fikhî Siyaset	19
1. 2. Ortaçağ İslâm Siyaset Düşüncesine Antik Yunan Etkisi	22
1. 3. Ortaçağ İslâm Siyaset Düşüncesine Hind-İran Etkisi	25
1. 3. 1. Hind Etkisi.....	26
1. 3. 2. İran Etkisi	27
1. 4. Muhammed b. Turtûşî.....	31
1. 4. 1. Hayatı	31
1. 4. 2. Eserleri.....	33
2. SİRÂCU'L-MÛLÛK'TA DEVLET	34
2. 1. Devletin Zorunluluğu	34

2. 2. Devlet ve Otorite	40
2. 3. Devleti Güçlü Kılan Kurumlar	44
2. 3. 1. Vezirlik (İdare Mekanizması).....	45
2. 3. 2. Danışma Kurulu.....	49
2. 3. 3. Ordu.....	53
2. 3. 4. Maliye	57
2. 4. Devlet ve Toplum (Halkla İlişkiler).....	61
2. 5. Nitelikli Görevliler	66
3. SİRÂCU'L-MÛLÛK'TA DEVLET YÖNETİCİSİ	72
3. 1. İyi Bir Devlet Yöneticisinin Özellikleri.....	72
3. 2. Güzel Ahlâk.....	77
3. 2. 1. Güzel Ahlâkın Temel İlkeleri.....	80
3. 2. 1. 1. Hilm.....	81
3. 2. 1. 2. Cömertlik.....	83
3. 2. 1. 3. Sabır.....	85
3. 2. 1. 4. Cesaret.....	87
3. 2. 1. 5. Sır Saklamak.....	90
3. 2. 1. 6. Bilgelik	92
3. 3. Devlet Yönetiminde Adâlet.....	94
SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	116

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
bkz.	: Bakınız
b.	: bin
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayınevi

ÖNSÖZ

İslâm siyaset düşüncesi, araştırmacılar için merak uyandırıcı bir alan olmasına rağmen, henüz yeteri kadar incelenememiştir. Mevcut çalışmalarda, bilinen ve tanınan bazı filozof ve siyaset düşünürlerinin siyasî düşünceleri dışına çok az çıkılabilmektedir. Oysa kütüphanelerde araştırılmayı bekleyen birçok klasik eser bu bekleme süresini sürdürmeye devam etmektedir. Devlet adamlarına nasihat içerikli ve siyaseti konu edinen siyasetnâmeler de araştırılmayı bekleyen klasikler arasında yer alır.

Usul farklılığı olsa da siyasetnâmelerin ve klasik siyaset felsefesi eserlerinin muhtevası aynıdır. Bu hususu dikkate almadan tarihi şartların bir ürünü olan ve mevcut siyasî-ictimâî gelişmeler etrafında şekillenen İslâm siyaset düşüncesini sadece siyaset felsefesi klasikleri üzerinden okumak eksik değerlendirmelere yol açabilir. Bu nedenle siyasetnâmeleri İslâm siyaset düşüncesi tarihinin temel kaynaklarından biri olarak görmek şarttır. Şüphesiz bu siyasetnâmelerden biri de Muhammed b. Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eseridir. Bu eser İslâm siyaset düşüncesi tarihi açısından kayda değer bir klasiktir. Bu klasiğin incelenmesi ve siyaset felsefesi açısından araştırılması hem siyasetnâmelerin değeri açısından hem de literatüre katkısı açısından önemlidir.

“*Muhammed b. Turtûşî'nin Sirâcu'l-Mülûk Eseri Bağlamında Devlet ve Devlet Yöneticisi*” adlı bu çalışmamızda Said AYKUT'un 2011 yılında ikinci baskısı yapılan tercümesi esas alınmıştır.

GİRİŞ

İslâm siyaset düşüncesi, kadim medeniyetlerin bilgi mirası ve Müslümanların tarih boyunca elde ettikleri siyaset tecrübelerinin mezc edilmesiyle oluşmuş, köklü temelleri olan, Allah, âlem ve insan anlayışlarını ihtiva eden külli bir akletme biçimini ifade eder. İslâm devletlerinin kurulduğu coğrafyada Müslümanlar kadim medeniyetlerin mirasını devralarak, bu mirası yeniden okuyup geliştirmiş ve bütünlüklü bir siyaset düşüncesi ortaya koymuştur. Müslümanların kurduğu devletlerin siyaset pratiklerinde bu düşünce mirasının izlerine rastlamak mümkündür.

Helenistik kültürle birlikte İslâm dünyasına taşınan Antik felsefenin siyaset düşüncesi, İslâm filozoflarınca yeniden yorumlanıp geliştirilmiştir. İslâm dünyasında yetişen filozoflar, metafizik, bilgi, varlık ve ahlâk felsefelerinde özellikle Platon ve Aristoteles'ten etkilenerek varlığı, insanı ve tabiatı yeniden yorumlamıştır. Bu filozoflar fizik, mantık, matematik ve metafizik sahalalarıyla ilgilendikleri kadar, ahlâk, ev idaresi ve siyasetle de ilgilenmişlerdir.

Düşünce tarihinin her aşamasında siyaset kavramıyla karşılaşmak mümkündür. Tarih boyunca karşımıza çıkan ve ancak düzenli kuralları olan organizeli bir kurumun merkezinde bulunan siyaset kavramı devlet kavramıyla eşdeğerlik kazanmış, filozof ve siyaset düşünürlerince değişik teoriler ortaya konularak yorumlanmaya çalışılmıştır. Ancak siyaset felsefesinin Platon ve Aristoteles tarafından sistemleştirildiği ön kabulüne rağmen siyaset kavramının Doğu dünyasında, özellikle de Hint-İran bölgesinde çok daha eskilere dayandığını söylemek mümkündür. Bu coğrafyada siyaset felsefesi üretme biçimi Antikitedeki biçimiyle değil, devlet adamlarına nasihatler içeren ve siyaset felsefesini pratikler üzerinden aktaran siyasetnâme geleneği üzerinden şekillenmiştir.

İslâm siyaset düşüncesini de etkileyen ve daha çok Hind-İran kökenli olan siyasetnâme geleneği, Horasan'ın fethiyle neredeyse hiç değişmeden İslâm dünyasına aktarılmıştır. Ayrıca, İbn Mukaffa'nın (ö. 153/770) Hintli bilge Beydaba'nın *Pançatantra*'sını (Kelile ve Dimne) tercüme etmesiyle birlikte Hint siyaset düşüncesi de İslâm siyaset düşüncesi literatürüne dâhil olmuştur.

İslâm siyaset düşüncesinde, siyaset felsefesi kadar etkili olan ve siyaset felsefesinden de faydalanan bir alan olarak karşımıza çıkan siyasetnâme geleneği, siyaset literatüründe önemli bir yer işgal etmektedir. Hint-İran siyaset düşüncesinde birçok örneği bulunan ve bir geleneğe dönüşen siyasetnâme/nasihatnâme türü eserler, İslâm siyaset düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan temel kaynaklardan olmuştur. Bu gelenek, Müslüman düşünürler arasında revaç bulmuş ve benzer eserler meydana getirilmiştir. Câhız'ın (ö. 255/869) *Kitabu't-Tâc fi ahlâki'l-Mülûk*'u, Keykâvus'un (ö. 475/1082) *Kabusnâme*'si, Gazzalî'nin (ö. 505/1111) *Nasîhatu'l-Mülûk*'u, Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *Ahkâmu's-Sultaniye*'si, Yusuf Has Hacib'in (ö. 455/1077) *Kutadgu Bilig*'i ve Nizâmü'l-Mülk'ün (ö. 485/1092) *Siyasetnâme*'si önemli siyasetnâmelere bazılarınıdır.

Siyasetnâmelerin yanında İslâm siyaset düşüncesi, gelişimini ahlâkî siyaset teorileriyle sürdürmüştür. Bunların yanında Fârâbî (ö. 339/950) gibi müstakil siyaset felsefesi üreten filozoflarda vardır. Fârâbî'nin Antik Yunan felsefesinden, özellikle Platon'dan etkilenerek geliştirdiği siyaset felsefesinin, devlet felsefelerinde siyasetnâmeler kadar öne çıkmadığını söylemek mümkündür. Bu anlamda siyaset felsefesini nasihatlerle birleştiren siyasetnâme geleneğinin, yöneticiler üzerinde daha etkili olduğunu iddia etmek mümkündür.

Tezimizde ele aldığımız Muhammed b. Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eseri de aynı sınıfa giren bir siyasetnâmedir. *Sirâcu'l-Mülûk* da dâhil olmak üzere bu eserlerin ortak özelliklerinden biri, siyaset-ahlâk ilişkisini siyaset düşüncelerinde öne çıkarmış olmalarıdır. Başka ortak özellikleri ise eserlerinde Hint-İran ve Antik Yunan filozoflarının siyaset görüşlerini birbirini destekler mahiyette ele alıp işlemeleridir.

Sirâcu'l-Mülûk, Turtûşî'nin ve yaşadığı dönemin yöneticilerinin devlete ve yönetmeye dair bakış açılarını inceleyen siyasetnâme/nasihatnâme özelliğini taşıyan bir eserdir. Turtûşî eserinde siyaset, tarih, ahlâk felsefesi, varlık felsefesi gibi alanlarda yöneticilere nasihat etme yolunu seçmiştir. (Aykut, 2011: 19) *Sirâcu'l-Mülûk*, sadece bir nasihat kitabı olmaktan öte aynı zamanda hukuku da merkeze alan bir siyaset danışma kitabıdır. (Canatan, 2014: 125)

Turtûşî *Sirâcu'l-Mülûk*'ta, devlet yönetiminde olması gereken siyasî ahlâkı nasihat formatında meliklere, vezirlere ve kadırlara tavsiye etmiştir. Bu tavsiyelerini, peygamberlerden, halifelerden ve geçmiş zamanda yaşayan filozofların uygulamalarından alıntılarla ele almıştır. Turtûşî eserinde, aklî ve şer'î siyaseti bir arada ele alarak yöneticilere halkın faydası için gerekli olan tedbirlere başvurulmasını tavsiye etmiştir. Müellif aklî siyaseti ele alırken Eski Yunan, Fars, Hint ve Arapların seçkin bilge ve filozofların görüşlerine ve tavsiyelerine kendi siyaset düşüncesini de katarak bir fikir mozaği oluşturmuştur. Şer'î siyaseti ise Kur'an'a, sünnete ve selevin uygulamalarına dayandırarak ele almıştır. Turtûşî, şer'î ve aklî siyaset görüşleri arasında birbirlerine zıt olmadığı sürece herhangi bir fark gözetmemiştir. Ancak birbiriyle çelişen uygulamalarda nasları tercih etmiştir. (Baçğef, 2016: 15)

Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* eseri İslâm Hukuku Bilim Dalında Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ danışmanlığında Faruk KIRAL tarafından "Muhammed b. Velid et-Turtûşî ve *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserindeki görüşleri" adlı başlıkla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu tezde Turtûşî'nin İslâm hukuku konusuna giren düşünceleriyle birlikte siyaset düşüncesi de ele alınmıştır. Müellifin hayatına, eserlerine, hoca ve öğrencilerine değinilmiş ve kısaca kitabın tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca Turtûşî'nin, devlet yöneticileri hakkındaki tavsiyelerine, devlet yönetiminin esaslarına, devletin hazine ve vergi konularında uyması gereken kurallara ve ahlâkî nitelikli siyasî öğütlerin ana başlıklarına yer verilmiştir. (Kıral, 2001)

Sirâcu'l-Mülûk, yukarıda kısaca tanıttığımız tez konusu olmaktan başka, birçok makalede de ele alınmıştır. İçerdiği konulardan dolayı *Sirâcu'l-Mülûk*, diğer siyasetnâmeler gibi birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu araştırmacılar, Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* da değindiği konuları ve tahlil ettiği devlet yönetiminde olması gereken kuralları gözden kaçırmayarak makalelerinde işlemişlerdir. Bu araştırmacılardan biri olan Adalıoğluna göre, "Turtûşî, eserini kaleme alırken, kadim kültürlerin siyasî tecrübelerini, geçmiş milletlerin ve hükümdarların devlet idaresine dair siyasetleri konusunda kural ve kanunlarını araştırdığını, içlerinden örnek olacak güzel yaşayış ve sözleri derlediğini söyler." (Adalıoğlu, 2004: 5) Ayrıca *Sirâcu'l-Mülûk*, siyasetnâmelerin yanında İslâm kâmu hukuku açısından araştırma yapan ilim

adamlarının da dikkatini çekmiştir. Bu araştırmacılarından biri olan Gökmenoğluna göre, *Sirâcu'l-Mülûk*, bir nasihat kitabıdır, “ancak nasihatler sadece sultanlara değil, aynı zamanda vezirler ve diğer yetkililer içindir. Diğer taraftan hitap doğrudan doğruya ‘Ey Sultan! Ey dost! vb.’ şeklinde; bazende ayet ve hadislerin zikri ile ibret ve örnek alınacak olayların normal anlatımları şeklindedir.” (Gökmenoğlu, 1997: 242-243) Ayrıca İbnu'l Annâbî'nin (ö. 1267/1850) *es-Sa'yu'l-mahmûd fî nizâmi'l-cunûd* adlı eserinin yazma tanıtımını yapan Fazlıoğlu'na göre, İbnu'l Annâbî adı geçen eserinde *Sirâcu'l-Mülûk*'tan birçok alıntı yapmıştır. (Fazlıoğlu, 1996: 171) Görüldüğü gibi siyasetnâmeler üzerinde çalışma yapan bazı araştırmacılar ve ilim adamları öneminden dolayı Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserine atıfta bulunmuşlardır.

Sirâcu'l-Mülûk 4 Recep 516'da (8 Eylül 1122) tamamlanmış siyasetnâme/nasihatnâme türünün ilk örneklerindedir. Müellif eserinde, yoğunlukla siyaset felsefesini, siyaset ahlâkını, devlet yapısında ve idarecilerde olması gereken ideal devlet ve ideal yönetici özelliklerini işlemiş ve bu temel ilkeleri altmış dört bölüme ayırmıştır. Turtûşî'nin uyguladığı yöntem bazen İbn Haldun tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. İbn Haldun, Turtûşî'nin bu konuları kendisinden önce ve kendi kitabını kapsayacak bir şekilde ele aldığını, ancak eserde işlenen konuları ve sorunları tam olarak işleyemediğini ve sadece nasihat ettiğini söyleyerek eleştirmiştir. (Kılıç, 2012: 431) Aykut'a göre, “İbn Haldun, *Mukaddime*'nin birçok yerinde Turtûşî'yi rakip alır ve onun görüşlerini çürütmeye çalışır. Demek ki İbn Haldun, *Mukaddime*'yi yazmadan önce Kuzey Afrika, Mısır ve Orta Doğuda *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserin epey tesiri vardı.” (Aykut, 2011: 22)

İbn Haldun (ö. 808/1406) İbn Mukaffa'yı eleştirdikten sonra Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* eserini de eleştirmiş ikisinin de ilmî değil, hatabî ve iknaî vecizeler olduğunu söylemiştir. (İbn Haldun, 2016: 207) İbn Haldun bu eleştirilerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

Bizim bu kitabımızın birçoğunu İbn Mukaffa'nın (ö.142/760) sözlerinde ve siyasetten bahsederken risaleleri içine koyduğu notlarda da bulursun. Fakat bu sözler, bizim yaptığımız gibi delile istinat ettirilmemiştir. İspatsızdır, sadece sözün belagatinde ve konuşmanın üslubunda mevcut olan güzel hitabet tarzında söylenmiş parlak ifadelerdir.

Aynı şekilde Kadı Ebu Bekir Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk* isimli eserinde aynı meselelere temas etmiş, meseleleri ve bölümleri bu kitabımızdakine yakın bir şekilde ortaya koymuş ama bu eser de hedefi vuramamış, konunun şeklini ve mahiyetini isabetle tespit edememiş, meseleleri tam olarak bahis konusu yapmamış ve delillerini izah etmemiştir. O, sadece meseleleri bölümlere ayırıyor, sonra bunlara dair birçok hadis ve eser rivayet ediyor. Bozorgmihr, ve Mubezân gibi İran hükemâsından, (Sages), Dâniyal ve Hermes vs. gibi dünyadaki diğer âlimlerden parça parça sözler (ve siyasî vecizeler) naklediyor, lakin hakikatın üzerindeki örtüyü açmıyor, tabii delillerle perdeyi kaldırmıyor. Onun için Turtûşî'nin eseri nakilden ibarettir, nasihate benzeyen bir derlemedir, esas maksadın etrafında dolaşmış ama hedefi bulamamış, maksadını gerçekleştirememiş, meseleleri yeteri kadar ve tam olarak ortaya koyamamıştır. (İbn Haldun, 2016: 207)

Ancak, İbn Haldun'un bu eleştirileri haksız gibi durmaktadır. Çünkü Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk*'deki siyaset ve ahlâk ilkelerini yazmadaki amacı İbn Haldun gibi konuyu sosyolojik olara derinlemesine ilmi tetkik değil, yöneticilere ahlâkî erdemleri hatırlatmak, siyaset-ahlâk ilişkisini ortaya koyarak onlara nasihat ederek yol göstermektir. Ancak İbn Haldun *Sirâcu'l-Mülûk*'a eleştirilerini yöneltirken onun siyasetnâme/nasihatnâme türü bir eser olduğunu göz ardı etmiştir. Turtûşî'nin yeri geldiğinde bahsedeceğimiz ordu hakkındaki görüşlerini de eleştiren İbn Haldun'un, *Sirâcu'l-Mülûk*'den çok etkilendiğini söylemek mümkündür. (Kılıç, 2012: 431)

Sirâcu'l-Mülûk aynı dönemlerde yazılmış olan Nizâmu'l-Mülk'ün (ö. 485/1092) *Siyasetnâmesi* ve Gazzalî'nin *Nasihatu'l-Mülûk* adlı eserine (değindikleri konularda kısmen farklılık varsa da) üslûp olarak benzediği için bu eserlerden etkilendiği de söylenebilir. Turtûşî *Sirâcu'l-Mülûk*'ta, Nizâmu'l-Mülk'ün *Siyasetnâmesi* ve Gazzalî'nin *Nasihatu'l-Mülûk*'ü gibi konuları bölümlere ayırmış, yöneticilere önce nasihat, sonra ilgili konuda (yer yer sıralama farklı olsa da) ayet, hadis ve hikayeler yoluyla vermek istediği mesajı iletmiştir. Ancak her ne kadar *Sirâcu'l-Mülûk* ile bu saydığımız eserler birbirine benzerlik göstermiş ve onlardan etkilenmiş görünse bile Turtûşî, altmış dört bölüme ayırdığı eserinde özgün düşünceler ortaya koymuş ve başarılı bir siyasetnâme/nasihatnâme örneğini meydana getirmiştir.

Turtûşî ve diğer siyasetnâme müellifleri, telif ettikleri eserleriyle devlet yöneticilerine yol göstermiş, devlet siyasetinde uygulanması gerekenleri tavsiye

etmiştir. Bundan dolayı siyasetnâmeler içerikleri itibariyle siyaset felsefesinin bir yan dalı olarak görülmüştür. Bundan hareketle diyebiliriz ki siyasetnâmeler, Ortaçağ İslâm siyaset düşüncesinde en az siyaset felsefesi kadar öneme sahiptir

Çalışmamızda araştırmanın sorunsalı olarak ele alabileceğimiz konular devlet ve devlet yöneticisi konularıdır. Doğası itibariyle sosyal olan insan, çağlar boyu toplu halde yaşamıştır. Devlet, insanlara toplu yaşama imkânı veren bir kurumdur. Ancak organize bir toplumun devlet olabilmesi için gerekli şartlar ve ayakta durabilmesi için devlet bünyesinde oluşacak olan kurumlar karşımıza problem alanı olarak çıkmaktadır. Ayrıca toplum için devletin lüzumu, halkın devlete olan ihtiyacı, devleti yöneten kişide ve yardımcılarında bulunması gerekli olan özellikler diğer problem alanlarını ifade etmektedir. Bu çalışmada, başkalarına hükmetme, önde olma, güçlü ve üstün olma gibi davranış biçimleri sergileyip otorite kurmak isteyen bir yöneticinin meşruluğu sorunu tartışılmaya açılacaktır. Ayrıca toplumların birliktelik ihtiyacı, devleti zorunlu kılar mı? İyi bir yönetim için gerekli şartlar nelerdir? İyi bir siyasî teşkilatta istişâre heyetine neden ihtiyaç duyulur? Adâletin sürekliliği için nasıl bir ordu kurulmalıdır? gibi sorulara da cevap aranacaktır. Ayrıca devletin halkı ezmeden ekonomisini düzeltme yolları, halkla olması gereken iletişim araçlarının problemlerine, vezirlik ve ehliyetli görevli konuları Turtûşî'nin siyaset düşüncesi bağlamında ele alınacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı ise müellifimiz Turtûşî'nin siyaset düşüncesine bakış açısıyla devletin bekâsı ve buna bağlı olarak halkın mutluluğunun sağlanması için gerekli olan yöntemler ve bu yöntemlerle birlikte tesis edilecek iyi devlet modelini incelemektir. Araştırmanın başka bir gayesi de Turtûşî ve diğer siyaset düşünürleri ile filozofların ileri sürdüğü, toplumların barış ve emniyetle varlıklarını sürdürebilmesi için iyi devlet ve iyi devlet adamının özelliklerini incelemektir.

Turtûşî ve diğer siyasetnâme müellifleri ile filozofların eserlerinin birçok bölümlerinde ideal devlet, devlet yönetimi ve yöneticilerin sorumluluklarına vurgu yapılmıştır. Antik dönemde temeli atılan siyaset felsefesinde devlet yönetimi ve buna bağlı olarak felsefi bakış açıları incelenecek ve hemen birçoğunda işlenmiş olan siyasî ahlâkın önemine dikkat çekilecektir. Ahlâkın olmadığı bir devlette hiçbir

yöneticinin gerçek anlamda iktidar olamayacağı ispatlanmaya çalışılıp birçok konuda olduğu gibi siyasette de olması gerekli olan ahlâkın önemi vurgulanacaktır.

Ayrıca çalışmamızda, siyaset düşüncesi alanında en az siyaset felsefesi kadar göz önüne alınması gerekli olan siyasetnâme geleneğinin önemi üzerinde yeterince durulması ve siyaset teorileri incelenirken siyasetnâmelerin göz ardı edilmemesi gerektiği gösterilmeye çalışılacaktır. Siyaset düşüncesi sahasında teoriler ortaya koyan ve yorumlayan Turtûşî ve diğer siyasetnâme müelliflerinin siyaset düşüncesindeki yeterliliklerinin ve bu konudaki özgün fikirlerinin önemi vurgulanacaktır.

Yöntem olarak Turtûşî'nin görüşleri ile filozof ve siyaset düşünürlerinin görüşleri bazı konularda karşılaştırmalı olarak incelenecek, birbirlerini destekleyen yanları yorumlanacaktır. *Sirâcu'l-Mülûk*'ta işlenen siyasî görüşler ön plana çıkarılarak Ortaçağ İslâm siyaset düşüncesinin bünyesinde gelişen felsefî, ahlâkî ve fikhî siyaset tasnifine ve ilgili literatüre değinilecektir.

İslâm siyaset düşüncesini etkileyen Yunan, Hint-İran etkisi üzerinde durulacaktır. Daha çok İran kökenli olan siyasetnâme/nasihâtname geleneğinin İslâm siyaset düşüncesindeki etkisi incelenecek, İran devlet yapısının İslâm devlet yapısına olan etkisine vurgu yapıp bunun siyasî etkileşime bağlı olarak gelişmesi incelenecektir. İlk siyasetnâme eserleri ve bu alanda kullanılan literatür değerlendirilmesi yapılacaktır. Turtûşî'nin değindiği bazı devlet kurumları incelenecek ve devletin ayakta kalabilmesinin şartları filozof ve siyasetnâmeler bağlamında değerlendirilecektir. Ayrıca bir devlet yöneticisinde bulunması gerekli olan bazı özelliklere değinilecektir. Yöneticinin güzel ahlâk, hilm, cömertlik, sabır, cesaret, sır saklama ve ilim gibi vasıfları taşıması gerektiğini söyleyen Turtûşî'nin yorumları işlenecektir. Ayrıca bu konularda fikir belirten diğer siyaset düşünürlerinin görüşlerine de başvurulacaktır.

Birinci bölümde, Ortaçağ İslâm siyaset düşüncesi filozoflarının görüşleri değerlendirilecektir. İslâm siyaset düşüncesini etkileyen felsefî, ahlâkî ve fikhî siyaset konuları ele alınacak ve bu konularda fikir ileri sürmüş filozof ve düşünürlerin görüşleri incelenecektir. Ayrıca İslâm siyaset düşüncesine Antik Yunan

filozoflarının etkisi ve siyasetnâme/nasihatnâme bağlamında Hint-İran etkisi araştırılacaktır.

İkinci bölümde, devlet ve devletin gerekliliği, devleti oluşturan bazı organlar ele alınacaktır. Devletin gücü ve ihtişamını temsil eden ordu ile ilgili teoriler ele alınıp incelenecektir. Halkın refah seviyesini belirleyen ekonominin önemine, devlet yöneticisine yol gösterici olarak çalışması gerekli olan danışma kuruluna değinilecektir. Devletin iyi ya da kötü olarak görülmesinde ve anılmasında etkin rol oynayan halkla ilişkiler ele alınacak, değişik filozof ve düşünürlerin teorileri incelenip Turtûşî'nin konu hakkındaki görüşlerine vurgu yapılacaktır. Devlet başkanının yardımcısı olan vezirlik kurumu incelenecek, devlet işlerinde çalışacak olan görevlilerin uzman ve liyakâtli olmaları gerektiği hakkında araştırma yapılacaktır.

Üçüncü bölümde, iyi bir devlet yöneticisinin bazı özellikleri ele alınacaktır. Yöneticide bulunması gereken ve güzel ahlâk bünyesinde bulunan, hilm, cömertlik, sabır, cesaret, sır saklama ve bilgelik gibi hasletler ve bu hasletlerin yöneticide olduğunda ya da olmadığında karşılaşılabilecek durumlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Devlet işlerinin tam anlamıyla yerine getirilmesinin, halkın yönetimden memnun olmasının ve ülkenin ilerleyebilmesinin şartlarından olan yöneticinin muktedir ve işinin ehli olması üzerinde durulacaktır. Son olarak da devlet kurumunu ayakta tutan düsturlardan biri belki de en önemlisi olan adâlet konusu işlenecektir.

1. ORTAÇAĞ İSLÂM SİYASET DÜŞÜNCESİ VE MUHAMMED B. TURTÛŞÎ

Tarih boyunca tek başına insan, kendine ait gereksinimlerinin giderilmesinde yeterli ve başarılı olamamıştır. Bu yetersizlik insanların, düşünme ve kavrama becerilerini yok ettiği gibi, normal bir insanda bulunabilen bilgi, beceri ve sosyal kişiliği de ortaya çıkarmayacak ve tek başına “mutlu ve iyi” olamayacaktır. Özellikle “iyilik” kavramı, toplumla iç içeyken ortaya çıkabilecek bir melekedir. İnsanın, çevresindeki bireyler ve olaylar karşısındaki tutumu ve davranışları, iyiliğini ya da kötülüğünü belirler.

Felsefi antropoloji insanın var olma şartlarını araştırıp gözlemlerken devleti bir varlık şartı olarak görür, yani insanı devletsiz, düzensiz, kısacası akılsız bir hayvan gibi başıboş olarak düşünmez. Ayrıca devlet kurmayı da insan olmanın bir özelliği olarak görmektedir. İnsan, doğası itibarıyla düzen, huzur, istikrar isteyen bir varlıktır. Tüm bunların da devlet olmadan tesis edilebilmesi neredeyse imkânsızdır. Çünkü devlet olmadan, devletin sistemli bir şekilde işleyen kanunları ve yaptırımları olmadan toplumlar bir arada yaşayamaz. (Niyazi, 2015: 21) Yaşayabildiği varsayılacak olsa bile böyle bir toplumdaki kargaşa ve kaos eksik olmayacaktır.

Yaratılış olarak sosyal bir varlık olan insanlar birlikte yaşamaya ve birbirlerine yardım etmeye muhtaçtırlar. Bir araya gelerek toplumsal kuralları koymak zorundadırlar. Böylece birbirlerinin kötülüklerinden, düşman ve yabancıların saldırı endişesinden kurtularak beşeri ihtiyaçlarını temin ederler. (Meriç, 1975: 23-24) Herkesin her işi yapabilmesi imkânsızca yakın bir durumdur. Değişik meslek gurupları birbirlerinin ve toplumun ihtiyaçlarını gidererek hayatı kolaylaştırırlar. Ancak böyle bir düzen için devlet yapısı şarttır.

İnsanlar eşit donanımlara ve kabiliyetlere sahip olarak doğmazlar. Faal akıl tarafından verilen ve mutluluğa giden yolun başlangıcını oluşturan ilk bilgilerin algılanmasında ve uygulanmasında, yani entelektüel kapasite bakımından insanlar eşit değildir. Her insanın sahip olduğu bilgi ve becerileri aynı değildir, aynı olsa bile pratiğe dökme yöntemleri farklıdır. Bu durumda sadece yönetilmeye ve yönlendirilmeye muhtaç insanlar için değil, becerilerini yerinde ve zamanında

kullanan bilge ve üstün kabiliyetli insanlar için de topluluk halinde yaşamak bir zorunluluktur. İşte bu yüzden toplumu yöneten, kanunları düzenleyen bir devlete ihtiyaç vardır. Toplumsal kuralları iyi yöneten bir devlet düzeni olmazsa insanlardaki bilgi ve beceriler topluma sağlıklı bir şekilde yayılamayacak, insanlar bu bilgilerden faydalanamayacaktır. (Aydınlı, 2014: 102) Belki de bu faydalı bilgiler, yanlış insanların elinde faydadan çok zarar getirecektir.

Geçmiş birçok milletlerin kurduğu ve idare ettiği devlet şekilleri olmuştur. Konumuz itibariyle bunlardan birisi olan Eski Yunan site devletini örnek verecek olursak: Eski Yunan'da tanrılar herkesin, tüm insanların tanrısı değil belirli bir sitenin tanrısı olarak kabul edilmiş ve her site neredeyse kendine özel tanrılar edinmiş, hatta yabancıların site dinine girmesine de izin verilmemiştir. Bu uygulama kapalı bir din ve devlet anlayışının doğuşuna sebebiyet vermiştir. Bu kapalı devlet anlayışına site devleti denilmiştir. İslâm devlet anlayışı ise, sadece kültürlere ve coğrafyalara açık değil, kıyamete kadar yaşayacağı mantığıyla zamana da açıktır. Müslümanların yaşadığı coğrafya ve kültüre bağlı olarak geliştirdikleri devlet anlayışı diğer devlet anlayışlarından çok daha farklı bir devlet yapısının ve düşüncesinin gelişmesine sebep olmuştur. Bu da karşımıza, özgün bir devlet felsefesini çıkarmaktadır. (Niyazi, 2015: 22)

İslâm diniyle tanışan ilk Müslümanlar, şeriatla yönetilen vahiy esaslı, peygamber liderliğinde bir toplum kurduklarını varsayımlardır. “Müslümanlar, dokuzuncu yüzyılda bu varsayımlarını sorgulamaya başladılar. İnsanlar niçin toplumsal bir yaşam sürer? İçinde yaşadıkları toplumun bir peygamberle birlikte gelen bir şeriata dayanması şart mı? İnsan yapımı bir şeriat ve dinle yaşanmaz mı? Hükümdar olmadan yaşanabilir mi?” Bu türdeki sorulara verdikleri cevaplarla devlet düşüncesine ait varsayımlarını güçlendirmişlerdir. (Crone, 2005/2007: 385)

Ortaçağ İslâm siyaset düşüncesinde toplum içindeki davranışlarına dair düşünce ve fikirler Müslüman düşünürler tarafından ortaya konmuş ve kendi aralarındaki ilişkilerde düzenlenmiştir. İnsanın mutluluğuna, haysiyet ve şahsiyetlerine önem verilmiş, faziletli bir toplumun oluşabilmesi için içtimaî ilkeler belirlenmiştir. Topluma hâkim olması gereken ilkelerin sadece ahlâki nasihatlerle

hüküm icra edemeyeceğini, müeyyidelerin de olması gerektiği öngörülmüş, bunun da ancak devlet tarafından uygulanabileceği ortaya konmuştur. Böylece İslâm siyaset düşüncesinde insanın yalnız yüksek ve iyi yetenekleri, üstün duyguları değil, tabii olan zayıf noktaları da göz önünde bulundurulmuştur. (Niyazi, 2015: 24)

İslâm, Kur'an-Kerim'de ve Sünnette belirli bir devlet şekli ve örgütlenmesi önermemiş, dünyanın değişik yerlerinde ve değişik zamanlarda yaşayan Müslümanlar için geçerli bir devlet şekli ortaya koymamıştır. Kur'an' da, fert ve cemiyet bazında, insan hayatının bütün alanları prensip, değer ve kurallarla intizam altına alınmıştır. Bununla birlikte Kur'an ve Sünnet, devleti yönetenler ile halkı kapsayacak şekilde sosyal ilişkilerin dinî ve ahlâkî sorumluluğuna temas ettiği halde, devletin idare biçimini ve ayrıntılarını insanların inisiyatifine bırakmıştır. (Özdemirci ve Çolak, 2001: 29-30) İslâm'a göre gerçek hâkimiyet sahibi Allah'tır. "Fakat idarî yetki anlamında hâkimiyetin kullanımı ümmete bırakılmıştır. Allah gönderdiği peygamberler vasıtasıyla insanın ve toplumun inşası için temel ilkeleri (kat'ıyyât) vaz etmiştir. Fiiliyatta bu temel ilkelerin nasıl ve hangi mekanizma ile uygulamaya yansıtılacağı zanniyyât alanına bırakılmıştır." (Köse, 2009/2: 13) Bunun için, İslâm tarihi boyunca görülen hilâfet ve saltanat şeklindeki devlet yönetim biçimlerinin, olumlu ve olumsuz yanlarını insan aklının ürünleri olarak görmek yerinde olacaktır. (Özdemirci ve Çolak, 2001: 29-30)

İslâm siyaset düşünürlerine göre, her ne kadar İslâm'da hususî bir devlet modeli bulunmadığı iddia edilse de, yukarıda değinildiği gibi hayatın tüm alanlarını ilgilendiren kurallardan devletle ilgili bazı esasları çıkarmak mümkündür. Kur'an'da yer alan insanın yaşama hakkı, adâlet, mülkiyet gibi konulardaki evrensel hükümlerden hareketle İslâm'ın öngördüğü devletin, insanlara güven ve huzur veren bir yapıda olması, asayîşi bozan, istikrarı yok edecek tutumlara karşı caydırıcı ve önleyici tedbirler alan bir organizasyon olması fikrine varılabilir. (Özdemirci ve Çolak 2001: 31) Kur'an'da, doğrudan siyaset kelimesi geçmezse de "hâkimiyet, yönetim ve liderlikle alakalı pek çok kavram bulunmaktadır. Örneğin, "emr, emanet, mülk, hüküm, velayet, şûrâ, iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak, adâlet, imam, halife, ululemr, sultan, melik, seyyid, vekil, vezir, cebbar, beyat, itaat, zulüm, isyan, kıyam, tuğyan, bağı, fitne, medine, cihad, fetih, barış, islah ve dar (ülke)." (Canatan,

2014: 6) Siyaset alanıyla ilgili bu kavramlar birçok sürede karşımıza çıkmaktadır. Bu siyasî kavramların Kur'an'da yer alması İslâm dinin, tüm insanlığı ilgilendiren siyaset ilmine karşı alakasız olmadığını gösterir.

İslâm siyaset düşüncesi geleneğinde, devletin dayandığı ve İslâm siyasî düşüncesi etrafında geliştirilen pek çok ilke ve temel vardır. Din ve dünyevî otoriteyi iki ayrı kurum olarak görmeyen İslâm siyaset düşüncesi, dinî ve dünyevî otoriteyi tek kurum olarak görmüş bunu da hilâfet ya da immet kurumuyla uygulamıştır. İslâm, diğer devlet felsefelerinin aksine, sadece manevî işleri ele almamış, dünyevî işleri de ele alarak denge kurmak istemiştir. (Mücahid, 2012: 35) Bu düşünceye göre İslâm devlet felsefesi hayatı blmemiş, aksine hayatın tümüne yönelik esaslar ortaya koymuştur. İnsanın dünyadaki hayatını düzenleyen dinî kurallar, İslâm siyaset düşüncesine göre, siyaset ve dolayısıyla devlet yönetiminden ayrılamaz bir bütün olarak yorumlanmıştır. Bu ve benzer fikir ve uygulamalar insana, devlete, kısacası tüm cemiyete mutluluk getiren ilkeler İslâm siyaset düşüncesi hakkında bir fikir verir. (zdemirci ve olak, 2001:44-45)

İslâm devlet düşüncesinin kaynakları arasında nasların yanında, İslâm'dan nceki İslmla çatışmayan rfler ve dört halifenin uygulamaları da sayılabilir. Emevi hükümdarı mer b. Abdülaziz (. 101/720) gibi halka adâletli davranışlarıyla meşhur olmuş Müslüman devlet adamlarının uygulamaları da kimi zaman örnek olarak alınmıştır. Bunların yanı sıra tarihî ve içtimaî kitaplar, devlet başkanına yol gösteren eserler, layihalar, vecize kitapları, menakıbnmeler, fermanlar, fetvalar ve benzerleri İslâm devlet felsefesinin kaynaklarından bazılarıdır. Ayrıca İslâm siyaset düşüncesine, Antik Yunan siyaset felsefesi ve Hint-İran kökenli siyasetnâmeler/nasihatnâmeler kaynaklık etmiştir. Özellikle Fârâbî, İhvân'ı-Sf ve İbn Rüşd'n İslâm dünyasına uyarladıkları siyaset felsefesi, İslâm devlet ve siyaset düşüncesinde önemli bir yer tutmuştur. (Niyazi, 2015: 23)

Ancak İslâm siyaset düşünürleri, siyasetnâme/nasihatnâme geleneğine belki kendilerine yakın buldukları için ya da devlet yönetiminde daha uygulanabilir buldukları için Antik Yunandan alınan siyaset felsefesinden daha sıcak bakmış ve

benzer birçok siyasetnâme/nasihât nâme türü eser ortaya koyarak bu geleneği devam ettirmişlerdir.

1. 1. Ortaçağ İslâm Siyaset Düşüncesinde Siyasetnâme/Nasihât nâme Geleneği

Siyasetnâme; devleti yönetenlere siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilecek hususlar, takip edilecek yollar, ahlâkî bir siyasetin ortaya çıkması için yöneticilere tavsiye ve nasihat amacıyla yazılmış kitap ya da bu kitapların oluşturduğu tür anlamına gelir. Bu eserlere devlet başkanları için yazılmışsa '*nasihatu'l-mülûk, âdâbu'l-mülûk, tuhfetu'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk, enîsu'l-mülûk*' ismi verilmiştir. Vezir, emir veya diğer devlet adamlarına yönelikse '*nasihatu'l-vüzerâ, tuhfetu'l-vüzerâ, mir'âtu'l-vüzerâ*' gibi adlar da verilmiştir. (Adalıoğlu, 2009: 304)

Siyasetnâmeler İslâm dünyasında VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılmaya başlanmıştır. Müslümanların, Fars, Hind ve Grek kültür ve medeniyetleriyle tanıştıkları bir zamanda, bu kültürlerle ait eserlerin tercümeleriyle bu bilgi birikimi İslâm kültürüne aktarılmış ve Müslüman bilginlerce kullanılmıştır. Siyasetnâme müellifleri başta Fars siyaset geleneği olmak üzere Hind devlet düşüncesinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesinden esinlenmişlerdir. (Adalıoğlu, 2004: 17)

Devlet başkanlarına nasihat geleneği, İran ve Ortadoğuda eskiden beri beğenilmiş ve güncel kalmış, İslâm dininin gelişinden sonra da bu güncelliğini korumuştur. Sâsânîlerdeki nasihat geleneği, genelde yaşlılar tarafından gençlere öğüt ve nasihat amaçlı yapılmıştır. Bu nasihat geleneği Müslümanlar tarafından çoğu zaman hükümdarlara siyasî içerikli konuları işleyen eserler olarak takdim edilmiştir. Bu eserlerde hikmet, görgü kuralları, dinin emrettiği insanların faydasını içeren özellikle ahlâkî konular ön plana çıkartılmıştır. (Crone, 2005/2007: 223)

Siyasetnâme geleneğinde, zamanın şartları, düşünce biçimi ve hâkim inanca göre ahlâk ilkelerine en uygun ve iyi siyasî, ictimaî hareket tarzlarının nasıl olması gerektiği ve bu ideal davranışlara nasıl ulaşılacağı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

(Aslan, 1989: 246) Siyasetnâmeler, ahlâk esaslarının uygulanmasını hedef edinmiş bir devletin ve yöneticilerinin uyması gereken kuralları anlatır. “Hükümdarlara yönelik yazılan bu metinler, kıssa ve benzeri örnekler üzerinden okunsa da satır aralarında bir yönetim/siyaset tasavvuru mutlaka taşır.” (Önder, 2014: 11) Yöneticilere nasihat esaslı yazılan Siyasetnâmeler “bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmış ve bu ihtiyacı karşıladıkları sürece de işlevsel olmuşlardır. Siyaset üzerindeki anlaşmazlıklar ve devletin doğası üzerine yapılan tartışmalar Siyasetnâmelerin oluşmasının iç dinamikleri olarak görülebilir.” (Canatan, 2014: 9)

Siyasetnâmeler; devlet başkanlarının ve devlet kademelerinde bulunan idare kadrosunun yönetimde uymaları gereken temel esaslar ve ahlâkî kurallar, yöneticilerde bulunması gereken özellikler, devlet yönetiminde karşılaşılan hassas konular, yapılması gereken lüzumlu işler ve yapılmaması gereken davranışlar, devlet görevlilerini atarken ve görevden uzaklaştırırken dikkat edilmesi gereken şartlardan bahsederler. (Adalıoğlu, 2009: 304) Siyasetnâmeler, devlet yönetimi ile ilgili düşünceleri ele aldığı için, genel olarak hükümdarlar için yazılmıştır. Siyasetnâmelerin neredeyse tamamında hükümdarlarda bulunması gereken özellikler, iyi bir yönetim ve saltanat için gerekli olan şartlar ele alınarak tartışılır. (Canatan, 2014: 6) Ayrıca ülkeler arası ilişkilerin devamı için yöneticilerin yapması gerekenler, devletin bekâsı için dikkat edilecek hususlar ve atılacak adımlar da siyasetnâmelerde işlenen konulardandır. Siyasetnâmelerde konuların işlenişinde teorik yaklaşımın yanısıra özellikle pratik, günlük hayata yönelik hususlara ağırlık verilir. Ayetler, hadisler ve hikmetli sözler, filozof, düşünür ve meşhur hükümdarların, halife ve sultanların söz ve davranışlarından örnekler ele alınarak yöneticilere tavsiyelerde bulunulur. (Adalıoğlu, 2009: 304) Siyasetnâmeler, “siyaset metinlerinin tek kaynağı olmamakla birlikte siyaset yazını ve düşünce geleneğini belirlemiş olan metinlerdir. Bunun yanında ahlâk, felsefe, fıkıh ve hatta tasavvuf eserlerinde de siyasetle ilgili bölümlere ve fikirlere rastlıyoruz.” (Canatan, 2014: 7)

İslâm dünyasında ilk asırlardan itibaren devlet yöneticilerine, düşünürler tarafından tavsiye ve nasihatları içeren siyasetnâmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. (Adalıoğlu, 2009: 304) Aslında siyasetnâme diye bilinen devlet yöneticilerine yönelik nasihatlar İslâm dininin vazettiği hakkı açıkça söyleme yöntemi olan “emri

bil-maruf kültürüne uymuyordu. İşte bu yüzden gerçeği doğrudan söylemeyen, devlet büyüklerine yaranmacı bir üslup olduğu için de kimi zaman eleştirilmiştir. Ancak devlet başkanlarının ve yardımcılarının halktan kopuk, görevlerini Allah tarafından kendilerine sunulan kutsal bir vazife olarak tasavvur ettikleri dönemlerde din âlimlerinin ve bilginlerin hakkı söyleyebilecek başka bir alternatifleri kalmamış olduğundan siyasetnâmeler yoluyla bu boşluk doldurulmuştur. (Kaya, 2016: 136)

İslâmın temel kitabında yer alan ulu'l-emre itaat, adâlet, ehliyet, doğruluk, insanlara iyi davranmak, zulüm ve haksızlıktan kaçınma gibi siyaset ahlâkına giren hususlar bütün siyasetnâmelerin ana konusu olmuştur. Peygamber ve halifeler dönemi başta olmak üzere görülen uygulamalar, siyasî ve idarî mektuplar ve sözlü rivayetler siyasetnâmelerin başlıca kaynaklarıdır. Yunan, Hind, İran ve Çin kültürlerine ait kitaplar veya nasihatnâmeler de (Pendnâme) bu eserlerin kaynakları arasında önemli bir yer tutar. İbn Mukaffâ tarafından yapılan *Kelile ve Dimne* adlı Beydaba adında Hintli bir filozofun kaleme aldığı eserin arapça tercümesi, İran kültür dünyasında meşhur olmuş pendnâme (Andarznâme) adlı nasihat kitapları, Antik Yunan filozoflarından Eflâtun ve Aristoteles'in siyaset görüşlerini de içeren eserler kaynaklar arasında yer alır. (Adalıoğlu, 2009: 304)

Hız. Ali'nin Mısır valisi Mâlik el-Eşter en-Nehai'ye yazıp gönderdiği ve yönetim görevini icra ederken uymasını emir ve tavsiye ettiği ve uyması gereken kuralları en ince ayrıntısına kadar anlattığı mektupları içeren *Nehcu'l-Belağa* İslâm tarihinde siyasetnâmelerin ilk örneklerindedir. (Adalıoğlu, 2009: 304) Ancak Hız. Ali'nin *Nehcu'l-Belağa*'sı Kaya'ya göre siyasetnâme değil bir emirnâmedir. "Siyasetnâme tekniğinde olduğu gibi aşağıdaki bir bilgeden yüce sultana sunulmuş bir 'ariza' değil, önderliğin '*Hak yönetim siyaseti*' olarak belirlediği hukukî ve ahlâkî ilkelerdir." (Kaya, 2016: 136) Abdulhamid el-Kâtib'in (ö. 132/750) Emevi hükümdarı II. Mervan (ö.132/750) adına oğlu Abdullah'a yazdığı siyasî ve askerî öğütleri içeren '*Ahdü Mervan ilâ İbnihi*' adlı risale de Müslümanların ilk siyasetnâme örneklerindedir. (Adalıoğlu, 2009: 304) Verilen bu ilk siyasetnâme örneklerinden yola çıkarak, İslâmın ilk dönemlerinden itibaren nasihat üslubunda yazılmış siyasetnâme geleneğinin, İslâm siyaset düşüncesinde belirleyici bir alan olduğu söylenebilir.

Gazneliler'in ilk hükümdarı Sebük Tekin'in (ö. 387/997) çocuklarının iyi ve başarılı bir devlet adamı olması için yazdığı pendnâme de siyaset türleri arasına girmiştir. Yusuf Has Hacib'in, Karahanlı hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Han'a (ö. 496/1103) takdim ettiği *Kutadgu Bilig*, siyasî, ahlâkî, felsefî ve içtimaî konuları ele alan bir siyasetnâme türüdür. Büyük Selçuklular döneminin devlet kurumlarının oluşturulması, uyulması gereken kurallar, alınacak tedbirler ile ilgili bilgiler içeren Nizâmu'l-Mülûk'un *siyasetnâme* adlı eseri Sultan Melikşah'a (ö. 511/1172) ithaf edilmiştir. Ayrıca Selçuklu sınırları içinde yazılan başka bir siyasetnâme örneği de Ziyâri Hükümdarı Keykâvus b. İskenderin oğlu Gilan Şah için yazdığı *Kâbusnâme* adlı siyasetnâme'dir. Gazzalî'nin *Nasihatu'l-Mülûk*'u Selçuklular'ın egemenliği altındaki Bağdat'ta yazılmış ve zamanın hâkim gücü olan Büyük Selçuklu devletinin sultanı Muhammed Tapar'a (ö. 511/1118) veya Melik Sencer'e (ö. 552/1157) takdim edilmiştir. (Adaloğlu, 2009: 305) Görüldüğü gibi siyasetnâmelerin hemen hepsi zamanın hükümdarlarına ithafen yazılmıştır. Hükümdarların iyi ya da kötü olması arasında ayırım yapılmadan daha yüksek ve ideal iyi olan davranışlara teşvik edilmiştir.

Kaya'ya göre, ağırlıklı olarak işlenen konuya göre siyasetnâmeler genel olarak üç kısma ayrılmıştır.

1- Öğüt/Nasihat: Merkezine nasihatı alan siyasetnâmeler genellikle devlet idaresi ve siyasetinde sultanın davranışlarını esas alan bir yönelimle yazılmışlardır. Bu türe örnek olarak Keykavus bin İskender'in *Kabusnâme*'si, sultanın hamam davranışlarından avlanma adabına kadar herşeye değinir. Aynı şekilde Nizamülmülkün *Siyasetnâme*'si de sultanın devlet yönetiminde uyması gereken siyasî davranışları belirlemeye çalışmıştır. Gazzalî'de *Nasihatu'l-Mülûk*'ta sultanın inançtan ahlâka, devlet adabından şeriatın hükümlerine kadar uyması gereken konularda yol göstermektedir. Bu tür siyasetnâmelerde devlet yönetimi ve ideal siyaset de elbette belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu tür siyasetnâmelerin daha çok davranışa yönelik öğütleri ön plana çıkardığını görüyoruz.¹

¹ Kanaatimizce tezimizin konusu olan Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eserinin bu sınıfa dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

2- İlahî hükümler/Ahkâm: Bütün siyasetnâmeler az çok sultanın uyması gereken ilahî hükümlere değinmişlerdir. Hatta ayetler ve hadislerle bunları hatırlatarak sultana başka çare bırakmamaya çalışmışlardır. Ancak bazı siyasetnâme örnekleri gerçekten nazarî bir hukuk kitabı gibi çalışmanın merkezine “ahkamı” koymuştur. Mâverdî'nin *Ahkamu's-Sultaniye*'si, Cüveynî'nin *Ğıyasu'l-Ümem*'i, ... bu türün önemli örneklerindedir...İslâmın yönetime ilişkin hükümleri ve sultanın vecibelerini “fıkıh” formatında anlatırlar. Bu tür siyasetnâmeler nazarî hukuk bilimini de temsil ettiklerinden, içerik olarak *Mecelle*'ye öncülük etmişlerdir.

3- Ütopya: Genelde tüm siyasetnâmeler, kendi zamanlarına göre ideal bir devlet anlayışı ortaya koymuşlardır. İslâm âlimlerinin ütöpik anlayışlarının merkezinde her zaman “Peygamber şehri” olmuştur. İdeal devlet ve toplum düzeni her zaman bu anlayışın üzerinde yükselmiştir. İslâm dünyasında ütopya içerikli en ünlü siyasetnâme örneği Fârâbî'nin *el-Medinetü'l-Fazıla*'sıdır. Alevî tasavvuf kanalıyla günümüze kadar gelen ve İmam Cafer'den kaynaklandığı varsayılan *Rıza Şehri* hikayesi de bir ütopya arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kınalızâde Ali Efendi tarafından yazılan Osmanlı dönemi şaheserlerinden *Ahlâk-ı Alâî*'de emsallerinden farklı olarak, belki bir hikaye üzerinden değil ama toplumu fert, aile ve devlet ahlâkı üzerinden idealize eden bir ütopya tipi siyasetnâme örneği sayılmalıdır. (Kaya, 2016: 139-140)

İsmi saydığımız tüm eserler, dil, usul, şekil ve konu özellikleri açısından müstakil olmakla birlikte, amaçları birdir. Hepsinin amacı; ideal devlet, ideal yönetici, ideal toplum prensibi etrafında hayat bulmuş, tüm toplumun ortak amacına hizmet eden ahlâkî ve siyasî temelli eserlerdir. Kadim zamanlardan günümüze tüm toplumlarda ahlâkî ve siyasî, sözel olarak öğüt ve yazılı eserlerin çok ciddi bir yoğunluk göstermesi, ahlâkî siyasetin önemini açıkça göstermektedir. Başta hükümdarların, sonra yardımcı ve devlet görevlilerinin doğru olana sevk edilmesi, görevlerinde ve davranışlarında mükemmelleştirilmesi, iyi veya kötü arasında yapacağı tercihte yönlendirilmesi bu türden eserlerin ana konusu olmuştur ve bu eserler İslâm dünyasında siyaset alanında bir çığır açmıştır. (Sümbüllü, 2015: 6)

İslâm dünyasında siyasetnâmeler adâlet, halka zulüm etmemek, güçlünün zayıfı ezmesine meydan vermemek, halkın can ve mal güvenliğini temin etmek gibi gerekli davranışları devlet yöneticilerine tavsiye niteliklidir. İyi bir devlet yönetimi idareyi elinde bulunduranların şahsî ve ahlâki meziyetlerine dayanır. Bunun için siyasetnâmelerde özellikle iyi ahlâka vurgu yapılarak, siyaset ve ahlâk iç içe

işlenmiştir. (Adalıoğlu, 2004: 16) İslâm dünyasında karşılığını bulan ve uzun süre faydalanılan siyasetnâme/nasihatnâme geleneği hangi kültürden olursa olsun alınmış, faydalı olan kısımları kullanılmış ve çoğu idareciler tarafından da istenerek uygulanmıştır.

Devlet siyaset düşüncesi en eski çağlardan beri mütefekkirler tarafından çeşitli teoriler ortaya atılarak sistemli bir şekilde işlenmiş ve hâlâ da işlenmeye devam etmektedir. Kurulan birçok devlet idarecilerinin, fikirlerinden esinlendiği ve faydalandığı düşünürler doğruya, iyiye ve adâlete yönelten ve yol gösteren siyasetnâme türündeki eserleriyle devlet yöneticilerine ışık tutmuştur.

İslâm düşünce tarihinde Müslüman düşünürler siyaseti değişik biçimlerde ele almışlardır. Fârâbî, İhvân-ı Sâfâ ve İbn Rüşd (ö. 520/1126) gibi siyaseti felsefi olarak ifade edenlerin yanında, İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), Nasıruddin Tusî (ö. 672/1274), Devvanî (ö. 908/1502) ve Kımâlîzâde (ö. 979/1572) gibi siyaset felsefesini ahlâkî olarak ele alanlar olmuştur. Ayrıca Mâverdî, Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzalî gibi düşünürler de siyaseti fıkıh zemininde ele almışlardır. Bunların yanında devlet yöneticilerine, siyasî ahlâka yönelik nasihatler içeren siyasetnâme/nasihatnâme gibi eserler de bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu eserleri ortaya koyan bazıları Nizâmü'l-Mülk, Cahız, Keykâvus, Gazzalî, Şehy Sadî-i Şirâzî (ö. 691/1292), Mâverdî ve Turtûşî gibi düşünürlerdir. Bu düşünürler felsefî, ahlâkî, fikhî siyaset düşüncelerini cem etmiş hepsinden yararlanarak özgün bir siyaset düşüncesi oluşturmuştur.

1. 1. 1. Felsefî Siyaset

Felsefe tarihinde, ideal bir devletin kurulma aşamasından, devletin birimlerinin kuruluşu ve işleyişi hakkında gerekli olan kuramlara kadar, ilk sistematik şekilde siyaset felsefesini Eflâtun işlemiştir. Eflâtun'dan sonra siyaset düşüncesini birçok filozof yorumlamıştır. Bu ideal devlet tasavvurlarına İslâm filozofları da ilgi duymuş, Fârâbî, İhvân'ı-Sâfâ ve İbn Rüşd sistemlerinde siyaset düşüncesini felsefe kurallarına bağlı kalarak işlemişlerdir.

Filozoflar, insanın doğası itibariyle sosyal ve siyasî bir varlık olduğuna inanır. Zira insan kendisini diğer insanlarla beraber toplu olarak yaşamak zorunda hissetmiş ve hayatı boyunca çeşitli ihtiyaçlarını giderecek bir başkasına, kendisini güvende hissedebilmek için de siyasî bir güce ihtiyaç duymuştur. İnsanı ve doğayı her yönüyle düşünmeye ve kuramlar geliştirmeye çalışan filozoflar bu nedenle diğer felsefî disiplinler kadar siyaset felsefesiyle ve siyasî yönetim ile de ilgilenmişlerdir. Ancak onların siyasî yönetimden anladığı şey, fakihlerin ve kelimcilerin anladığı şeyden farklıdır. Onlar siyaseti akli ölçütlere göre yorumlamışlardır. (Şulul, 2015: 15)

İslâm siyaset düşüncesinde felsefî siyaset yapma geleneği Fârâbî'den itibaren başlar. İlk defa Fârâbî, Antik Yunan felsefesinin iki üstadı olan, Eflâtun ve Aristoteles'in siyaset alanındaki görüşlerini örnek alarak özgün bir siyaset felsefesi geliştirmiştir. Fârâbî, "düşünce tarihinde bin yıllık uykuda olan ve artık unutulmaya yüz tutmuş, Stoacı ve Epikürcü ahlâkî felsefenin altında sönükleşmiş, Yeni Eflâtunculukla da ilâhileştirme ve mistikleştirme adına, sosyal ve siyasal alandan ruhî dünyaya çekilmiş olan siyaset felsefesini tekrar canlandırmıştır." (Korkut, 2015: 448) "Filozof, İslâm dünyasında ilk defa siyaset felsefesine mümkün alanlar açmış; bu disiplinin bir bakıma kaynak, ilke ve prensiplerini belirlemiş ve kendi dönemine kadar bir ilim olarak dahi görülmeyen siyaseti, müstakil bir ilim dalı olarak kurmuştur." (Korkut, 2015: 15) Fârâbî'nin açtığı bu çığır, sonradan gelen İslâm filozoflarını da etkilemiş, daha önceden bilinen ve uygulanan siyasetnâme geleneğinin yanında bir de siyaset felsefesi yapılmaya başlanmıştır.

Fârâbî'nin Eflâtun'dan esinlenerek ortaya koyduğu düşüncelerinden biri devlet başkanının eğitilmesi şartıdır. Bu eğitime de önce ruhunu eğiterek başlamalı ardından nazari ilimlere yönelmelidir. Fârâbî'ye göre hükümdarlar, "çocukluklarından itibaren Eflâtun'un zikretmiş olduğu plana uygun olarak olgunluğa ulaşmaya kadar diğer alışkanlıkları kazanmaya zorlanmalıdırlar. Bundan sonra onlar arasında hükümdar namzetleri alt derecedeki görevlere ilerletilmelidirler." (Fârâbî, 2013: 82) Fârâbî bu düşüncesinde, hükümdarın kademeli olarak devlet yönetme sanatını öğrenmesini tasavvur etmiştir. Ancak Fârâbî'nin bu görüşleri, kendisine ait olan filozof peygamber teziyle çatışıyor gibi görünmektedir.

Çünkü filozof peygamberin doğrudan vahiy ile muhatap olmasından dolayı eğitime ihtiyacı yoktur.

Fârâbî, gerçek hükümdarın vahiy alan hükümdar olduğunu belirtir. Fârâbî'ye göre, "Faal Akıl, İlk Sebebin varlığından çıkmıştır. Bunun için, Faal Akıl aracılığı ile bu insana vahy edenin İlk Sebep olduğu söylenebilir. Böyle bir insanın başkanlığı ilk başkanlık olup, diğer insanî başkanlıklar ondan sonra gelir ve ondan kaynaklanır." (Fârâbî, 2012: 85-86)

Fârâbî siyaset felsefesinde, Eflâtun ve Aristoteles'ten, Faal akılla ittisal konusunda da Yeni Eflâtuncu felsefeden etkilenmiştir. İnsanları üstün bir hayra götürdüğünü düşünüp İslâmî anlayışa yakın bulduğu Eflâtun'un devletinden oldukça etkilenmiştir. (Taylan 2014: 176) Ancak Fârâbî, ütopyik cemiyetin yanında gerçek cemiyeti de kabul etmiştir. Onun devleti site devleti yerine insanlığı kuşatan dünya devleti düşüncesidir. (Ülken, 2015: 242) Fârâbî, toplumları büyük, orta ve küçük diye üçe ayırır. Fârâbî'ye göre, "büyük toplum, oturulabilir dünyanın bütününde bütün milletlerin bir araya gelmesidir. Orta toplum, oturulabilir dünyanın bir parçasında tek bir milletin bir araya gelmesidir. Küçük toplum, herhangi bir milletin oturduğu topraklar üzerinde tek bir şehir halkının bir araya gelmesidir." (Fârâbî, 1990: 69) Fârâbî bu düşüncesiyle Yunan filozoflarını aşan bir görüş ortaya koymaktadır. (Ancak Zenon'da da dünya hemşeriliği fikri vardır). (Ülken, 2004: 64) Fârâbî, ahlâk, ev idaresi ve siyaseti sınıflandırırken de, Aristoteles'ten etkilenmiştir. (Filiz, 2014: 190)

İslâm felsefesi geleneğinde İhvân'ı-Sâfâ topluluğu da felsefelerinde siyaseti işlemişlerdir. İhvân'ı-Sâfâ, yaşadıkları dönemdeki mevcut devlet yönetiminin uygulamalarına bakarak olması gerekeni ifade etmeye çalışmış, devlet başkanında olması gereken özellikler ve erdemli toplum hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir. Siyasî görüşlerinde Fârâbî'den oldukça etkilenmişlerdir. (Çetinkaya, 2012: 292-293) Hatta Fârâbî'den o kadar çok etkilenmişlerdir ki Fârâbî'nin savunduğu erdemli şehrin başkanında olması gereken on iki özelliği değiştirmeden aynen almışlardır. (İhvân-ı Sâfâ, 2014: 102-103)

İhvân'ı-Sâfâ'ya göre her devletin bir başlangıcı vardır ve bir hedefe ulaşmaya çalışır, ulaşmak istediği hedefe varınca da gerileme, ardından da yıkılma başlar. Yöneticilerden başlayıp halk arasına kötülükler, ahlâkî bozukluklar yayılır devlet zayıf düşünce de güç başka devletlere geçer. Böylece bu devlet tedrici olarak sonunu hazırlar. (Çetinkaya, 2012: 292-293)

İhvân'ı-Sâfâ'ya göre siyaset; Nebevî siyaset, meliklik siyaseti, genel siyaset, özel siyaset (ev yönetimi) ve kişisel siyaset (kendini yönetme) olmak üzere beş kısma ayrılır. Siyaset türlerinden Nebevî, meliklik ve genel siyasetle ilgili risalelerin genelinde sistemli bir bilgiye rastlanmamaktadır. Devlet yönetimi ile ilgili bilgiler Fârâbî'nin görüşleri ile benzerdir. (Tüfenkçi, 2008: 151-153)

İhvân'ı-Sâfâ, erdemli yaşamak isteyen bir halkın, erdemli bir hükümdar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunur. İhvân'ı-Sâfâ'ya göre, “din ve dünya işlerinden herhangi bir işte toplanan, işini doğruluk üzere yürütmek isteyen ve olgun bir hayat tarzı üzere olacak olan topluluğa birliklerini kuracak, işlerinin sistemini koruyacak, iyi hallerinin bozulmasını engelleyecek bir başkanın yönetimi gerekir.” (İhvân-ı Sâfâ, 2014: 102)

İhvân'ı-Sâfâ, devlet başkanlığını cismânî ve ruhânî olarak ikiye ayırır. İhvân'ı-Sâfâ'ya göre, “cismânî başkanlık üstünlük, galebe, baskı ve zulümle yalnızca bedenler ve cisimler üzerinde otoritesi olan krallar ve zorbalarm başkanlığı gibidir. Onlar zorla insanları dünya işlerinin ıslahında şehvî duyguları için köleleştirir ve kullanırlar, hayal ve lezzetlerine kapılırlar.” (İhvân-ı Sâfâ, 2014: 101) Görüldüğü gibi İhvân'ı-Sâfâ, cismânî başkanlığı, mânevî ve insanî boyutun dışında bırakırlar, sadece diktatörlükle ayakta kalabilecek bir güç olduğunu savunurlar. Ancak ruhânî başkanlığı, yönetim işinin hem mâddî hem de mânevî kısımlarına hitap edecek şekilde tasavvur ederler. İhvân'ı-Sâfâ'ya göre, ruhânî başkanlık “adâlet ve ihsanla ruhlara ve nefislere mâlik olan şeriat sahiplerinin başkanlığı gibidir.” (İhvân-ı Sâfâ, 2014: 101) İhvân'ı-Sâfâ ruhânî başkanlığı, peygamberlerin başkanlığına benzetir. Çünkü şeriat sahiplerinin başkanlığı bu dünyada ve öteki dünyada mutluluk vesilesi olacaktır. (İhvân-ı Sâfâ, 2014: 101-102) İhvân'ı-Sâfâ'nın, bu düşüncelerinde de

devlet başkanlığının özelliklerinde olduğu gibi Fârâbî'nin etkisinde oldukları görülmektedir.

İhvân'ı-Sâfâ siyaset düşüncesini, Aristo'dan beri dile getirilen insanın sosyal ve politik bir canlı olduğu tezi üzerinden geliştirir. İhvân'ı-Sâfâ'ya göre, insanın rahat bir hayat sürmesini sağlayacak şeyler çok olduğu için her şeyi tek başına karşılayıp sıkıntı çekmeksizin ihtiyacını gideremez. İnsanlar, ihtiyaçlarını karşılamak için bir köy ya da bir şehirde toplanırlar. İlahî hikmet gereği insanlardan her biri ayrı mesleklerle uğraşır, birbirlerine yardımcı olurlar. Tüm bu düzenin kalıcı olabilmesi için de belirli kurallar ve bu kuralları uygulayacak bir gücün olması gerekmektedir. Bu güç de İhvân'ı-Sâfâ'ya göre devlettir. (Tüfenkçi, 2008: 151-153)

İslâm felsefesi geleneğinde Fârâbî ve İhvân-ı Sâfâ'dan başka İbn Rüşd'de siyaset felsefesi ile ilgilenmiştir. İbn Rüşd siyaset ilminin nazarî temellerini Aristoteles'in *Nikomakhos'a Ahlâk*'a yazdığı şerhte ve amelî boyutunu da Platonun eseri olan *Devlet*'e yazdığı şerhte incelemiştir. Diğer İslâm filozoflarından farklı olarak Aristocu olduğu halde Aristoteles'in politika eserini şerh etmemiş ve (ya bulamadığından ya da Arapçaya henüz çevrilmediğinden) Eflâtun'un devletini şerh etmiştir. İbn Rüşd şerhinde siyasî görüşlerini ortaya koymuştur. (Çaylak ve Şahbaz, 2015: 92)

İbn Rüşd'e göre amelî ilimlerden olan siyaset felsefesi özü itibariyle nazarî ilimlerden farklıdır. Ancak siyaset ilminin yöneten ve yönetilenlerin kemale erişmesi ve böylece mutluluğa ulaşması bağlamında ahlâkî yanı ağır basan nazarî temelleri de vardır. (Çaylak ve Şahbaz, 2015: 92) İbn Rüşd'ün siyaset felsefesine dair yegâne eseri *Telhis*'dir. İbn Rüşd *Telhis*'te erdemli şehrin yapısı ve yönetim tarzı, erdemli şehrin reisi ve özellikleri, erdemli şehrin karşıtı olan yönetim tarzlarını ana hatları ile ele almıştır. (Şulul, 2015: 16)

İbn Rüşd siyaset felsefesinde, Yunan siyaset felsefesinden istifade edip bu düşünceyi İslâm'a yakınlaştırmaya çalışır. İnsanın iyiliğini siyasetin en temel amaçlarından biri olarak görür. İbn Rüşd'e göre insan, en yüksek iyiye ancak toplumla birlikte ulaşabilir. Filozofun bu tarzı, Eflâtun'un *Devlet*'i ile Aristoteles'in *Etik*'i arasında içerik olarak bir benzerlik olduğunu göstermektedir. Filozof, siyaset

felsefesinde Eflâton'dan esinlenerek oluşturduğu düşüncesinde İslâm tarihinin siyasî, sosyal ve iktisadî serüvenini, siyasî gidişatın neden değiştiğini ve isyanların nedenlerini yorumlamıştır. Bunu yorumlarken yöneticilere ve uyguladıkları politikalara dikkat çekmiştir. (Şulul, 2015: 19)

İbn Rüşd, İslâm'ın ilk dönemi ile Eflâton'un ideal devlet düşüncesini birbirine benzetir. Ancak Muaviye'nin bu düzeni bozduğunu, bu ideal devletin yerine Emevilerin zorbalığa dayanan devletini kurduğunu ve sonuçta İslâm devletinin temellerinin yıkıldığını savunur. Uygulanacak olan siyaseti halkın lehine değil de idarenin lehine kullanmanın zararlarından bahseder. (İzmirli, 1995: 338)

İbn Rüşd, Eflâton'un siyaset düşüncelerini yorumlarken diğer filozoflardan farklı olarak Eflâton'un siyaset felsefesini Yunan düşüncesine özgü sınırlı bir ölçekte değil, evrensel boyutta yorumlar. İbn Rüşd eserlerinde, Eflâton'u aşan bir bakış açısı sergileyerek felsefenin Yunanlılara ait olduğu tezini kabul etmeyip felsefenin evrensel olduğunu savunur. (Şulul, 2015: 21)

Felsefenin evrensel olduğunu savunan İslâm filozofları, siyaset felsefesini sadece salt devlet yönetmek üzere kurgulamamış, devleti halk için, halkın mutlu olması için bir araç olarak görmüştür. Bunun için İslâm filozofları, siyasetle ahlâkî bütünlük içinde incelemiş ve onları tek bir ilim olarak görmüşlerdir.

1. 1. 2. Ahlâkî Siyaset

Ahlâk ve siyaset bilimini bir bütün olarak ele alan filozoflar, siyasetin sağlıklı işleyebilmesi için siyasette ahlâkî ön plana çıkartırlar. Siyaset konusunda ahlâka çok önem veren filozoflar, ahlâk ve siyaset felsefesi ile ilgili hususları temel tartışma konuları olarak görmüşlerdir. Bu onlara göre varlık düşüncelerinin gereği olarak ortaya çıkar. (Akyol, 2012: 8) Neticede siyaset, insan için ve insanlar içinde olan bir etkinlik olduğu için felsefeden bağımsız düşünülemez. Çünkü her siyasetin iyi ve kötü yanları mevcuttur. Bu iyi ve kötü yanların, eylemlerin belirlenmesi, yorumlanması ve olması gereken seviyeye ulaştırma çabası nedeniyle de siyaset, ahlâk ilmi ile ilişkilidir. (Küçükalp, 2016: 195) Varlığı bir bütün olarak tasavvur edip değerlendiren İslâm filozofları teorik arka planı kurgularken onun gerçek hayattaki

karşılığını ve yansımalarını da ortaya koyarlar. Bu çerçevede insanın davranışlarını pratik felsefenin konusu içine almış, ahlâk ve siyaset ilmini bütüncül bir şekilde incelemişlerdir. (Akyol, 2012: 8)

Devlette ve toplumda görülen bozukluk siyasetin ahlâksal olarak denetlenmediğinin kanıtıdır. Devleti idare eden kişi ya da kişilerin zorba, heva ve heveslerine düşkün olması ya da işinde ehil olmaması bu denetim mekanizmasını etkisiz kılmaktadır. Özellikle ehliyet eksikliği büyük toplumsal yaralara sebebiyet verir. Aklî delillerle de sabittir ki, yüksek mevki ve makamların ehil olmayan kimselere verilmesi, devlete ve millete onarılması güç zararlar verir. Bunun sonucunda da toplumsal olarak düzensizlik ve kargaşa baş gösterir, devletten kopuk ve ondan bir beklentisi olmayan bir halk kitlesi ortaya çıkar. (Kınâlızâde, 2013: 218)

Siyaset felsefesi, siyasal iktidarları ahlâkî denetim altına alarak iktidarın kaynağını, sınırlarını, amaç ve hedeflerini ahlâkî koşullarla denetler. Devletin daha iyi yönetilmesi ve halkın mutluluğunu sağlması hakkındaki ölçütleri belirler. Siyaset felsefesinin ahlâk felsefesinin bir uygulaması ya da dalı olması bundan ileri gelir. Bu anlamda İslâm siyaset filozoflarınca en çok üzerinde çalışılan konu siyaset ahlâkı olmuştur. (Gewirth, 2011: 349)

Siyaset felsefesini ahlâki açıdan ele alan filozofların başında Aristoteles gelir. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik* adlı ahlâk eserinde siyasî ahlâk konularına da değinmiş, *Politika* adlı kitabını da ahlâkın devamı olarak işlemiş ahlâk ve siyasetin birbirinden ayrı olamayacağını kanıtlamak istemiştir. Ahlâkla siyaset, İslâm filozof ve mütefekkirleri arasında da revaç bulmuş ve bu düşünürler siyaset ve ahlâk konularını felsefe ile birleştirmişlerdir. Erdemli şehrin, yönetici ve halkının özelliklerini Platon'dan etkilenerek işleyen Farâbi'den sonra, siyaseti ahlâkla yoğuran İbn Miskeveyh'in *Tehzibu'l-Ahlâk* adlı eseri ve bu eserden etkilenerek Nasîrud'din-Tusî'nin kaleme aldığı *Ahlâk'ı-Nasîri*'si gelir. Ayrıca Kınâlızâde *Ahlâk'ı-Âlâi*'sinde, Celaleddin Devvanî *Ahlâk'ı-Celâli*'sinde siyaset felsefesini ahlâkla birlikte ele alıp yorumlamışlardır. Adlarını saydığımız bu önemli eserlerin ortak bir özelliği de ahlâkî ve siyasî görüşlerinde Antik Yunan filozoflarından etkilenmeleridir.

Siyaset ve ahlâk araştırmasının birbirini tamamlayan yönünü en güzel şekilde açıklayan klasik ilimler tasnifidir. Bu tasnifte pratik felsefe olarak görülen ahlâk (*tedbiru'n-nefs*), ev yönetimi (*tedbiru'l-menâzil*), siyaset (*tedbiru'l-mudun*) ilimleri bir bütün olarak görülür. Bu üç disiplin, ilimler tasnifi bakımından metodik bir ayrıma tabi tutulsa da başta Aristoteles olmak üzere Fârâbî, Tusî ve Kınâlızâde gibi birçok filozof ahlâk, ev idaresi ve siyaseti bir bütün olarak görmüştür. (Karagözoğlu, 2009: 96)

Siyaset filozoflarına göre en yüce mutluluğa ulaştıracak erdemli bir toplumu oluşturmanın birinci şartı iyi bir devlet kurmaktan ve onu başarılı bir şekilde idare etmekten, yani siyasetten geçmektedir. (Maraş, 2014: 259) Toplum içinde en muteber mesleklerden biri olan yöneticilik, erdemli birinin eline geçmezse halk mutlu bir hayat süremez. Yöneticinin zorba olması ve ahlâkî yönünün eksik olması yönettiği insanları köleleştirmeye sebep olur. İdarenin bu vasıfları halka da sirayet edecek ve sonunda erdemsiz, kanunsuz, ezenin ve ezilenin olduğu ahlâkî bir yozlaşma olacaktır. Eğer yönetici adâlete sınıksız sarılır ve tebayı aşağı tabakadan değil de arkadaşları, yakınları yerine koyup yönetirse devleti kamusal iyiliklerle doldurur. (Tusî, 2007: 290) Yaşadığı sürece iyilik ve mutluluk isteyen insan ve toplum, bunu tek başına yapamaz ve sahip olduğu yetenekleri tek başına ortaya çıkaramaz. İnsan, sahip olduğu yetenekleri geliştirebilmek, en yüksek ideali olan iyiye ve mutluluğa ulaşabilmek için devletin himayesine muhtaçtır. (Kaya, 1983: 267) Bu nedenle insanların hayatlarında ihtiyaçlarının giderilebilmesi için birbirlerinden ve hariçten gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini koruyabilmek için toplumsal bir örgüt ya da devlet kurmak istemişlerdir. Toplumun kuracağı bu devlet mekanizması iyi ya da kötü bir idarecinin idaresi altında olmak zorundadır. Kurulacak olan bu devleti yöneten kişi kötü, cahil, ahlâksız bir kimse ise devlet de kötü bir devlet olacak, halk da mutsuz olacaktır, fakat yönetici iyi, ahlâklı ve bilgili biri ise devlet, iyi bir devlet olacak beraberinde halk da mutlu olacaktır. (Maraş, 2014: 259)

Bireyin mutlu olması, içsel düzenini sağlamasına ve ruhunda birliği, dinginliği oluşturmasına bağlıdır. Fakat bunun için, ilk önce devletin akılsal ilkelere (idealara) göre düzenlenmesi ve böylece adâletin, birliğin, uyumun genel düzeyde

kurulması ve genel bir toplayıcılığı gerekmektedir. Doğduktan sonra insanlar, pasif veya aktif olarak her zaman siyasal bir birimin yani yaşadıkları toplumun, köyün, şehrin ve devletin bir üyesi olmuşlar, tek başlarına bağımsız bir şekilde yaşayamamışlardır. (Ağaoğulları, 1989: 156) İnsan, sosyal bir varlık olduğu için ve bir toplumun içinde yaşamaya muhtaç olduğu için iyi bir ahlâka ihtiyaç duyar, bu hem kendisi için hem de içinde yaşadığı sosyal çevre için şarttır. Böyle bir olgunluğa da ancak düzenli bir toplumda yani devlet içinde ulaşabilir. Çünkü devletin en başta gelen görevlerinden birisi de ahlâklı yurttaşlar yetiştirmektir. (Gökberk, 2011: 80) İyi ve ahlâklı bir insan iyi bir yurttaş demektir; iyi bir yurttaş ise ancak iyi bir devletin içinde var olacaktır. Bundan dolayı, insanlar için iyi bir hayat, ancak iyi bir siyasal toplum içinde mümkün olur. Karmaşanın, adâletsizliğin olduğu bir toplumda insan mutlu olamayacaktır. Erdemli bir toplum, erdemli bir siyasal yönetim, âdil bir hukuk düzeni olmazsa da insan hayatını devam ettirebilir. Ama insanın kendisi için yaratılmış veya varlığa getirilmiş olduğu iyisini gerçekleştirmesi düşünülemez. Bunun için genel olarak siyaset felsefesi, ahlâk felsefesine benzerdir. Eğer ahlâk felsefesi, insanlar için iyi olanın, mutlu eden şeylerin ne olduğunu araştıran, insanların nasıl yaşaması ve davranması gerektiğini belirlemeye çalışan bir ilim dalı olarak görülüyorsa siyaset felsefesinin de amacının bu olduğu filozoflarca ortaya konmuştur. (Ağaoğulları, 1989: 156)

Görüldüğü gibi İslâm siyaset filozofları ahlâk felsefesi ile siyaset felsefesini birbirinden ayırmamıştır. Sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi için bireysel bazda iyi ve ahlâklı şahsiyetlere ihtiyaç vardır. Sağlam ahlâklı bireylerden oluşan toplum güçlü değerlere sahip ailelerden oluşur. Bu ailelerin bir araya gelmesiyle de erdemli bir topluluk ortaya çıkacaktır. Ortaya çıkan bu erdemli topluluktan da onları yönetecek siyasî bir kadro meydana gelecektir. Şahıstan devlete uzanan bu erdemli topluluk zinciri güçlü, erdemli ve insanların mutluluğu için sosyal ve siyasî topluluğa, yani devlet haline gelecektir. Ancak İslâm siyaset düşüncesinde, şahıs, aile ve toplumdan meydana gelen devlet yapısında kişilerin hak ve hukukunun düzenlenmesi fikhî kurallara bağlı olarak düzenlenmiştir.

1. 1. 3. Fıkıhî Siyaset

İslâm dünyasında devletin kurulduğu ilk zamanlardan beri fıkıh, devlet yöneticilerinin kararlarında ve uygulamalarında etkili olmuştur. Siyasî kararların birçoğu ile halkı yönetirken uygulanan metotların bir kısmı fıkıh kuralları devreye sokularak halledilmek istenmiş, birçok konuda da devlet bunda başarılı olmuştur.

Siyaset ve fıkıh, İslâmiyet'in geldiği günden beri Müslümanların yaşadığı toplumda zorunlu olarak bulunmuş iki kurum olmuştur. Ortak ihtiyaçların ve amaçların bir araya getirdiği insanların arasında düzenin oluşabilmesi için siyasete ve fikha hep ihtiyaç duyulmuştur. İnsanları yönetme sanatı olan siyaset ile hakkı sahibine ulaştırma olan ve adâlet vasıtasıyla dengeyi koruma sanatı olan fıkıh birbirinden ayrılmayan, ikisi birbiriyle güç bulan unsurlardır. İktidarın, güç ve geniş imkânlar sağlayan cazibesi fıkıh tarafından sınırlanmazsa ve toplumun sorunlarına çözüm üreten fıkıhın nefes aldırıcı içtihatları olmazsa bu güç imkânının zorbalığa, adâletsizliğe ve karışıklığa dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. (Yaman, 2015: 9) Bunun gibi arkasında bir güç ve yaptırım uygulayan siyasî bir kurum olmazsa da fıkıh kendisinden beklenen görevi yerine getirmesi zorlaşacak belki de imkânsız hale dönüşecektir. Bu durumun önünü almak için de fakihlerin içtihatlarında Köse'ye göre, "uygulama sürecinde gücün yöneticileri bozacağı bilinci ile adâletli idareye sürekli bir vurgu söz konusudur." (Köse, 2009/2: 10)

İslâm dünyasında fıkıh ilmi siyaset düşüncesinden ayrı düşünülmemiştir. İslâm devlet idaresinde yöneticiler, bazen kendi iktidarlara lehine kullansalar da devletin düzen ve nizamını, devlete itaati, kanun ve adâlet prensiplerini, içtimaî düzenlemeleri, istişare ve harp hukukunu fıkıh kurallarına göre uygulamışlardır. (Hamidullah, 2012: 15) Siyaset alanına giren meseleler fıkıh ilminde, değişik başlıklar altında; "velâ, biat, yemin ve vekâlet gibi kavramlar ve Cuma namazı ile had cezaları gibi uygulamalar çerçevesinde erken dönemden itibaren tartışılmıştır." (Köse, 2009/2: 17) Müslüman devlet adamları ile ilmiye sınıfının ve halkın inancına göre; dinî kuralları uygulama, helal-haram ve insanlar arası hak hukuk işlerini ayarlayan, devletin bir takım yaptırımlarda başvurduğu fıkıh kurallarına itaat farzdır. Ancak, kıyas ve daha başka usullerle ilahî emirleri tefsir ve izah etmek suretiyle

Müslümanların ihtiyaçlarını karşılama gücü insana bırakılmıştır. Bu şekilde iki yönlü ihtiyaç karşılanmış olur. Biri; dinî emirlere uymakla elde edilen sevap boyutu, diğeri; zaman ve şartların ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılamak üzere hukukun esnekliği ve geçerlilik kabiliyetidir. (Hamidullah, 1963/2012: 15)

Fıkıh ilminin siyasete etkisini en güzel şekilde açıklayan filozoflardan biri olan Fârâbî'ye göre, “toplumda ortaya çıkan sorunları çözümlene, çıkarsama ve takdir etme kabiliyeti olan fıkıh usûlü ilmi felsefeye yardımcı olmaktadır.” (Fârâbî, 2016: 116) Bunun için fıkıh siyaset ilminin bir parçasıdır ve amelî felsefeye dahildir. (Fârâbî, 1968: 52) Fârâbî, bu görüşleriyle fıkıh ilminin siyaset açısından önemine vurgu yaparak İslâm siyaset düşüncesinde fıkıh ile siyaseti birbirinden ayrılmaz bir parça olarak görmektedir. İslâm siyaset düşüncesinde fıkıh kuralları, devlet yönetiminde önemli roller üstlenir. Çünkü ictimaî hayatta, din işleri içinde değerlendirilen devlet yönetimini de ilgilendiren mahkeme, zekât memurluğu ve zimmî hukuku vb. gibi bazı kurumlar ve yönetmelikler, fıkıh ile siyaseti birbiriyle hareket etmeye mecbur bırakmıştır. Fârâbî, fıkıh ilmî ile siyasetin bu ilişkisinden dolayı bir fakihin, fıkıh ilmiyle siyasetin sorunlarını çözmesi için zeki olması gerektiğini ve aynı zamanda geleneği de iyi bilmesinin lüzumlu olacağını söyler. (Fârâbî, 1968: 52)

Fikhî siyaset hakkında Fârâbî'den sonra birçok düşünür, kuramlar geliştirmiştir. Gazzalî *İhya-ulûmu'd-din* adlı eserinde siyaset düşüncesine fıkıh açısından yorumlar getirmiştir. (Gazzalî, 1998: 308, 318, 322, 686) Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniye'sinde* İslâm'da hilâfet hukukunu işlemiştir. (Mâverdî, 2015: 29-62) Cüveynî, *el-Giyasi* adlı eserinde İslâm'da devlet başkanlığı sistemini fikhî siyaset bağlamında ele almıştır. (Cüveynî, 2016: 36) Bu düşünürler Fârâbî'nin teziyle muvâfik olarak siyasetle ilgili birçok sorunu fıkıh ilmiyle çözüm yoluna gitmişlerdir.

Görüldüğü gibi, İslâm siyaset düşüncesinde fıkıh ilmi devlet yönetimine müdahil olmuştur. Halife, vezirlerin, valilerin, komutanların, kadıların ve imamların tayini genelde fikhî hükümlere göre yapılmıştır. İslâm toplumunu yakından ilgilendiren Hac emirliği, devlet ekonomisine önemli etkisi olan zekât işleri ve ganimetlerin taksiminde fakihler de devlet adamları kadar söz sahibi olmuşlardır.

Ayrıca devlete ve millete zarar veren suçların sonuçlanması fıkıh hükümlerine göre sonuçlanmıştır. (Mâverdî, 2015: 27)

Siyasî fıkıh, başta Kur'an ve sahih hadislerden olmak üzere değişik kaynaklardan süzülerek ortaya çıkar. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir:

- 1- Kur'an-ı Kerim
- 2- Sünnet
- 3- İlk Halifelerin peygamberin sünnetiyle çelişmeyen uygulamaları
- 4- Hukuk âlimlerince reddedilmeyen Müslüman hükümdarların uygulamaları
- 5- Meşhur İslâm hukukçularının görüşleri
 - a) İcmâ
 - b) Kıyas
- 6- Hakem kararları
- 7- Muahede ve antlaşmalar
- 8- Komutanlara, elçilere ve diğer devlet görevlilerine verilen resmi talimatlar
- 9- Kanunlar
- 10- Örf ve adetler. (Hamidullah, 1963/2012: 29-30)

İslâm devlet idaresinde fıkıh, yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı gibi hayatın sosyal ve siyasî her alanını kuşatan bir konumdadır. Ayrıca fıkıh ilmi, insanların günlük hayatında kendisi, ailesi ve toplum içindeki davranışlarının hepsini kapsayacak bir yapıdadır. Ancak fikhin sağlıklı işleyebilmesi için sâlih bir yönetimin iktidarda olması şart olarak görülmüştür. (Yaman, 2015: 154) İslâm siyaset düşüncesinde fikhî siyaset kuramına göre, her ne kadar idarenin olmadığı zamanlarda idarecinin yerini tutacak bir fıkıh içtihadı ya da fakih olması gereklidir düşüncesi varsa da fikhin sağlıklı işleyen bir devlete ve başkanına ihtiyacı kaçınılmazdır.

İslam siyaset felsefesinde, her ne kadar Müslüman filozoflar felsefi ve ahlâkî siyaset kuramlarında Antik Yunan felsefesinden etkilenmişler de Antik felsefe akımında pagan kültür hâkim olduğu için Antik Çağ filozofları, fikhî siyaset bağlamında bir düşünce üretmemişlerdir. Fikhî siyaset, Yunan etkisinde kalınmadan üretilen Müslüman düşünürlerin özgün düşünceleridir.

1. 2. Ortaçağ İslâm Siyaset Düşüncesine Antik Yunan Etkisi

İnsanlık tarihinde ilk devlet kurulduğundan bu yana devleti yönetme işi olan siyaset sanatı hep var olmuştur. İslâm dünyasında da ilk devlet kurulduğundan beri devlet olmanın gerektirdiği siyaset sanatı varlığını sürdürmüştür. İlk dönemler Sâsânî devlet geleneğiyle tanışan Müslümanlar kimi zaman onların siyasî fikirlerini devlet yönetiminde uygulamıştır. Felsefenin İslâm dünyasında tanınmasıyla Antik Yunan felsefesinden esinlenen Fârâbî'nin ilk siyaset felsefesini geliştirmesinden sonra filozoflar, Fârâbî'den etkilenip Antik Yunan siyaset felsefesini de siyaset düşüncelerinde kullanmışlardır.

Tarih boyunca büyük medeniyetlerin kurulduğu ve bunlardan kalan ilmî mirasın bazı değişikliklere uğrasa da sonradan gelen medeniyetler tarafından devam ettirildiği ilim adamlarınca birçok kez dile getirilmiştir. Demirci'ye göre, "İnsanlık tarihinde dört büyük medeniyetten bahsedilir. Sümerlerin ve Mısırlıların kurduğu İlk Çağ medeniyeti, Yunan veya Grek-Romen medeniyeti, İslâm medeniyeti ve Batı medeniyetidir. Hint, Çin, Aztek, Anka vb. diğer medeniyetlerin insanlığın ortak inkişâfında, diğerleri kadar etkili olmadıkları kabul edilir." (Demirci, 2016: 71) Uygarlıklar genelde eklektik olarak süreklilik arz ettiğinden İslâm medeniyeti de kendinden önce yaşamış son büyük medeniyet olan Yunan medeniyetinden etkilenmiş ve ilmî mirasını kendi bünyesinde kullanmıştır. "Müslümanların, Bizanslılara ve Sâsânîlere karşı başlattıkları askerî seferler bittikten sonra, arkasından tarihte benzeri az görülebilecek bir şekilde kültürel fetih harekâtına giriştikleri gözlenmektedir. Bu harekât esaslı bir şekilde ikinci Abbasî halifesi Mansur ile başlamıştır. (Demirci, 2016: 71)

İslâm felsefesi, felsefe ile tanışmasını Antik Yunan felsefesinin tercümesine borçludur. Tercüme hareketleri Abbasî Halifesi Mansur (ö. 158/775) tarafından

başlatılmış ve desteklenmiştir. (Bayrakdar, 2012: 36) Mansur tarafından başlatılan ve Mehdi (ö. 170/786) döneminde devam ettirilen tercüme hareketleri, Me'mun (ö. 218/833) döneminde zirveye ulaşmıştır. (Libera, 1993/2016: 113) “Me'mun dönemi, düşünce ve bilimsel bakımdan büyük gelişmelerin olduğu önemli bir tarihi kesittir.” (Demirci, 2016: 127) Bu dönemde resmî mezheb halini alan ve aklî çalışmalarla bilinen Mu'tezile mezhebinin desteğiyle, tercüme faaliyetleri ve ilmî çalışmalar büyük bir gelişme göstermiştir. “Özellikle, Yunan felsefesine ait temel eserler, bizzat halifenin emriyle tercüme edilmeye, hatta bunlar üzerinde şerhler yazılmaya başlanmıştır.” (Demirci, 2016: 127) Abbasî Hanedanının yeni başkent olarak kurduğu Bağdat'a yerleşmesiyle birlikte Yunanca'dan Arapça'ya daha önce benzeri görülmemiş bir çeviri hareketi yaşanmış ve VIII. Yüzyıldan X. Yüzyıla kadar devam etmiştir. (Gutas, 2002/2011: 11)

İslâm'da felsefenin ve aklî düşüncenin doğuşunda en çok etkili olan Yunan felsefesi ve filozofları olduğunu yukarıda belirtmiştik. Eserleri çevrilen bu filozofların başında Eflâtun ve Aristoteles gelir. (Bayrakdar, 2012: 45) İslâm felsefesine en çok etki edenlerden biri olan Aristoteles'in siyaset hariç hemen hemen bütün felsefi eserleri çevrilmiştir. Eflâtun'un siyasetle ilgili eserleri daha önce çevrildiği için, İslâm filozofları çevrilmeyen Aristoteles'in *Politika* adlı eserini, belki de bulamadıkları için ilgilenmemişlerdir. Bayrakdar'a göre: “Hatta İbn Rüşd'den önce bu eserin varlığından bile haberleri yoktu. İbn Rüşd devrinde İbn Rüşd ve diğer bazı İslâm düşünürleri Aristo'nun *Politika*'sından haberdar olmuşlardır.” Ancak İbn Rüşd, Aristo'nun birçok eserine şerh yazdığı halde *Politika* için şerh yazmamıştır. (Bayrakdar, 2012: 50-51) Aristoteles'in *Politika*'sının Arapçaya çevrildiğine dair kesin bilgi bulunmasa da onun siyaset felsefesini pratik felsefe içinde değerlendirmesi İslâm filozoflarını etkilemiştir. Bu etkiden dolayı İslâm filozofları ahlâk, ev yönetimi ve siyaseti bir bütün olarak ele almışlardır. (Köse, 2009: 297)

İslâm medeniyetinde siyasetin felsefi bir disiplin olarak ele alınışı Hind, İran ile Yunan kültüründeki kaynakların Arapça tercümelerinin yapıldığı VII. Yüzyıla kadar götürülebilir. Yunan siyasetinin İslâm siyaset düşüncesine etkisi başta Eflâtun'un yazdığı *Devlet* olmak üzere bazı eserlerin tercümesiyle hız kazanmıştır. (Köse, 2009: 296) Eflâtun, çevrilen eserleriyle İslâm dünyasında genelde felsefeye,

özelde siyaset felsefesine kaynaklık etmiş önemli filozoflardan biridir ve felsefesi Aristo'dan önce İslâm dünyasında tanınmıştır. Eflâtun'un felsefesi, İslâm filozoflarınca dinî inanışlara daha yakın görüldüğü için daha kolay tanınmasını sağlamış bu yüzden kendisine “Eflâtun-u İlâhî” denilmiştir. (Bayrakdar, 2012: 48) Eflâtun tarafından ele alınan *Yasalar*'daki ideal devlet, ideal toplum görüşü ile İslâm'ın birçok temel görüşü arasında çok yakın ve çarpıcı benzerlikler vardır. Her ikisi de Tanrı'yı nihâi yasa koyucu neden olarak ele almakla işe başlarlar ve gerek Tanrısal, gerekse tabîî olan hakkında sahip olması gereken doğru görüşleri iyi bir siyaset sistemi veya rejimin inşası için zorunlu unsurlar olarak kabul ederler. (Arslan, 1990: VII) İslâm siyaset felsefesinde özellikle Fârâbî, İhvânü's-Sâfâ ve İbn Rüşd Eflâtundan etkilenmişlerdir. Bu filozofların Bayrakdar'a göre: “Siyasi açıdan toplumun sınıflandırılması, sınıfların özellikleri, devlet başkanlığı ve devlet başkanının sıfatları konularındaki fikirleriyle Eflâtunun fikirleri arasında oldukça benzerlikler vardır”. (Bayrakdar, 2012: 48)

İslâm düşünce tarihinde Antik Yunan'dan etkilenen bununla birlikte kendi özgün felsefesini kuran ve felsefi olarak toplumla ilgili belirli ilkeler ortaya koyarak siyasî bir toplum sunmaya çalışanın Fârâbî olduğunu daha önce zikr etmiştik. Fârâbî, böyle bir siyasî yapıyı önerirken Müslüman toplumda çok bilinen bazı terim ve kavramlar yerine evrensel bir dil ve evrensel kavramlar kullanmayı tercih etmiştir. Fârâbî bu evrensel düşünceyi ortaya koyarken Antik Yunan filozoflarından Eflâtun, Aristoteles ve Yeni Eflâtunculuktan, özellikle de Eflâtun'un *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerinden etkilenmiştir. Fârâbî'nin Aristoteles'ten etkilenmesi ise erdemli şehir vatandaşlarının sahip olması gereken özgürlük ve vatandaşların kendi mutluluklarını kazanmaları için yapmaları gerekenlerle ilgili düşüncelerinde ortaya çıkar. Aynı şekilde Fârâbî'nin Yeni Eflâtuncu şarihlerden de etkilendiği görülmektedir. Özellikle de Fârâbî'nin, siyasetin metafizik ile birleştirilmesi ve anlaşılması, ilk yöneticinin filozof peygamber olması gibi görüşlerinin ardında Yeni Eflâtuncu siyasetin etkileri görülmektedir. Ayrıca erdemli şehirde yaşayan halkta olması gereken ihtiyatlılık, cesurluk, ölçülülük ve adâlet başlıklarında toplanan siyasal erdemleri savunmasında Yeni Eflâtuncu düşüncelerle benzerliği olduğu söylenebilir. (Golole, 2016: 157-158)

Eflâton'dan etkilenen diğerk bir filozof da İbn Rüşd'dür. Siyaset felsefesini Eflâton'un *Devlet*'i üzerine bina eden İbn Rüşd, bu görüşlerini *Telhis*'te işlemiştir. İbn Rüşd, siyaset felsefesinde siyaseti, bilimsel bir temele oturtmuştur. "Bu nedenle o Eflâton'dan kendi siyasî kuramı için bir format almış, Yunan siyaset felsefesini İslâm'a yakınlıştırmaya çalışmıştır." İbn Rüşd, *Devlet*'i şerh ederken İslâm tarihinde meydana gelen, siyasî, sosyal ve iktisadî olayları da yorumlamıştır. "İbn Rüşd, *Telhis*'te yaptığı şerh ve izahlarla Yunan siyaset felsefesine vâkıf olduğunu ve bu felsefeyi kavradığını göstermiştir. O, yaşadığı dönemin siyasî yapısı ile Yunan siyaset felsefesi arasında temelde farklılıklar oluşmasına rağmen benzerlikler kurabilmiştir." (Şulul, 2015: 249-250)

Görüldüğü gibi Antik Yunan felsefesi, genelde İslâm felsefesini, özelde ise İslâm siyaset düşüncesini etkilemiştir. Ancak bu, Müslüman filozofların bütün düşüncelerini ve teorilerini Yunan felsefesinden almış ve onları taklit etmiş anlamına gelmez. Bu anlamda birbirinden etkilenmeyen tam bağımsız toplum ve düşünce akımları yoktur. Bunun için tüm fikirler ve düşünce teorileri eklektiktir. Antik Yunan'dan alınan felsefî düşünceler, İslâm coğrafyasının sahip olduğu şartlarda toplum geçekleriyle yoğrulmuş ve yorumlanmıştır. Ancak İslâm siyaset düşüncesi yalnızca Antik Yunan siyaset felsefesinden etkilenmemiş bulunduğu coğrafyanın etkisiyle Hind-İran kültürlerinin siyaset düşüncelerinden de etkilenmiştir.

1. 3. Ortaçağ İslâm Siyaset Düşüncesine Hind-İran Etkisi

Tarih kitaplarında ortaçağ denilince insanların zihninde hep karanlık bir zaman dilimi canlanmıştır. Ortaçağ Avrupa'sının kilisenin hegemonyasına girmesiyle skolâstik düşünce revaç bulmuş, bilim, sanat ve felsefeden uzak, akılcı düşüncelerin yasak olduğu bir ortamda, toplumsal bunalımlar ve sosyal dengesizlikler yaşanmıştır. Aynı zaman diliminde İslâm dünyası parlak bir döneme, bir altın çağa sahiptir. Antik Yunan, Roma, Hind ve Sâsânî medeniyetlerine ait kültür ve hikmet öğelerini alıp yorumlayan Müslüman düşünürler tarafından güçlü düşünce sistemleri kurulmuştur. Özellikle Abbasîler döneminde Hind ve İnan geleneğinden alınan siyasî düşünceler İslâm siyaset düşüncesinde büyük bir çığır açmış ve birçok alanda olduğu gibi siyaset ilminde de büyük bir ilerleme çağı yaşanmıştır. İslâm

dininin bilim, sanat, felsefe gibi medeni unsurlara açık, yenilikçi bir yaklaşım sergilemesi ve düşünmeye önem vermesi bu ilmî gelişmeyi beraberinde getirmiştir. İlimin İslâm dinî açısından Müslüman'ın yitik malı olduğunu, onu nerede görülürse alınması gerektiğini vurgulayan, ilme ve öğrenmeye teşvik eden hadisler bu gelişmeleri tetiklemiş, Müslümanların feth ettikleri yerlerde karşılaştıkları faydalı ilim ve medeniyeti almalarına sebep olmuştur. (Altungök, 2014: 445)

1. 3. 1. Hind Etkisi

İslâm siyaset düşüncesinin ortaya çıkmasında siyasetnâmeler vasıtasıyla Müslümanları etkileyen kaynaklardan biri de Hind siyaset düşüncesidir. Hindlilerle siyasî temas, Halife Velid (ö. 96/715) zamanında Sind'in fethi ile Mansur'un Kâbil ve Keşmiri feth etmesiyle olmuştur. (Bayrakdar, 2012: 68) Bu fetih Hindliler ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri VII. yüzyılın sonunda başlatmıştır. Tüccarlar tarafından Hind kıtasına getirilen İslâm dini sufiler tarafından yayılmış, Müslüman hanedanlar ve Müslüman göçmenler sayesinde de yerleştirilmiştir. (Adaloğlu, 2004: 9) Müslümanlarla olan kültür alışverişleri karşılıklı olmuştur. Müslümanlar IX. yüzyıldan itibaren İran yoluyla hakkında fikir sahibi oldukları Hind mirası yanında, doğrudan doğruya Hind kültürüne ait bilgiler de elde etmişlerdir. Bayrakdar'a göre: "Müslümanların bu kültür ve medeniyete olan ilgileri devlet ricali tarafından da desteklenmiş, özellikle Harun Reşid (ö. 193/809) devrinin ünlü İran'lı veziri Yahyâ İbn Hâlid el-Bermeki'nin (ö. 165/781) bunda büyük rol aldığı söylenebilir." (Bayrakdar, 2012: 68-69)

Halife Mansur zamanında Hindistan'dan bazı ilim adamları İslâm ülkesine gelmiş ve beraber bir çok kitap getirmiş, getirdikleri kitaplar İranlı bilginlerce tercüme edilmiştir. Bu kitapların tercüme edilmesi yoluyla Hind siyaset düşüncesi bir çok Müslüman siyaset düşünürünü etkilemiştir. Başta İbn Mukaffa olmak üzere Muhammed Fezâri (ö. 190/806) İbrahim Fezâri (ö. 729/1329), gibi mütercimler Hind kültür ve hikmetine dair eserleri tercüme etmişlerdir. (Adaloğlu, 2004: 9)

Siyasetnâme yazarları, Hind ahlâk ve kültürüne dair eserleri tercüme ederek Hind fiyozflarının siyaset ve devlet idaresi konusundaki görüşlerini de naklederek eserlerinde işlemişlerdir. Müslüman düşünürlerin, kadim ve köklü bir medeniyete

sahip olan Hind düşüncesinden etkilenmelerinin sebeplerinden biri de, Hind düşüncesinin büyük oranda geleneği ön plana çıkarması olmuştur. Hind düşüncesinde, sadece gerçeği araştırmak ve izah etmek, sadece bilmek için bilginin peşine düşmek değil, daha doğru bir yaşam aramak ve kurtuluşa giden yolu gösterme amacını taşıdığı için Müslüman düşünürlerin dikkatini çekmiştir. (Çetinkaya, 2011: 49) Nizâmü'l-Mülk, Gazzalî ve Mâverdî gibi siyaset üzerine eserleri olan düşünürler bu eserlerinin bir çok yerinde Hind meliklerinden, vezirlerinden ya da filozoflarından bahsetmişlerdir. (Adalıoğlu, 2004: 10) Aynı zamanda tezimizde yeri geldiğinde işleyeceğimiz Turtûşî'de, Siracu'l-Muluk eserinde Hindli ve İran'lı Hükümet adamı ve filozoflarından bahsetmiş, siyasî düşüncelerine ve öğütlerine yer vermiştir.

1. 3. 2. İran Etkisi

İslâm devletleri, çevresinde bulunan toprakların fethiyle tanıştıkları kültürlerin zararlı olmayan, İslâm'la çelişmeyen fikirlerini alıp kullanmışlardır. Büyük İmparatorlukların bakiyesi ve birikimi olan devlet siyaset düşüncelerinden bir hayli istifade etmişlerdir. Bunlardan biri de İran devlet düşüncesidir.

Dört halife döneminde Müslümanların İran ve Irak topraklarını feth etmesiyle oturmuş bir devlet yapısı olan Irak merkezli Sâsânî Devleti'nin bütün ilmî mirası Müslümanların eline geçmiştir. Müslümanlar, yeni oluşturdukları İslâm devletinin idarî yapılanmasında Sâsânî devlet yapısından oldukça faydalanmışlardır. Sâsânîlerin İslâm dünyasına etkileri daha çok siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel alanda olmuştur. Bu dönemde Sâsânîlere ait devlet siyaset düşüncesi de İslâm dünyasına aktarılmış ve özellikle siyasetnâme/nasihâtname geleneğiyle İslâm siyaset düşüncesini bir hayli etkilemiştir. (Altungök, 2014: 446) Abbasîlerin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte halifelik merkezinin Irak'a taşınmasıyla, Abbasîler ana dili Farsça olan bir merkeze yerleşmişlerdir. (Gutas, 2002/2011: 43) "İran'ın siyasî geleneği sadece bugünkü İran sınırları içinde değil, Irak'ta da etkisini göstermişti. Zira Sâsânî imparatorluğunun başkenti Irak'taydı." (Crone, 2005/2007: 222) "Böylece İran tarihi ve kültürü, henüz oluşum aşamasındaki yeni Abbasî kültürünün belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır." (Gutas, 2002/2011: 43) Bunda hem tercüme hareketleri hem de İranlıların devlet işlerinde görev almaları etkili olmuştur. Müslüman olan, devlet

işlerinde ve eğitim öğretimde görev alan kimi İranlılar, eski İran düşünceleriyle, kendilerine has inanç ve fikirleriyle beraber İslâm toplumuna girmiş ve İslâm ilim geleneğini etkilemişlerdir. (Bayrakdar, 2012: 65)

Abbasîlerin ilk kurulduğu zamanlarda müslümanlar, yabancı kültür ve medeniyetlere, özellikle İran asıllı vezir ailesi Bermekîler gibi devletin idarî kadrolarında görev yapan yabancı devlet adamlarının tesiriyle Fars kültürüne kapılarını açmışlardır. Abbasîlerin hilafeti ele geçirmesinden sonra Me'mun dönemine kadar genellikle felsefe, tıp, matematik, astronomi gibi ilimlerin yanısıra devlet ve siyaset geleneğiyle ilgili düşünceler de İslâm dünyasına intikal etmiştir. Abbasî devletine intikal eden bu devlet ve siyaset düşüncesi uzun süre İslâm devletinin devlet kademelerinde uygulanmış, Müslüman düşünürler tarafından yazılan siyasetnâmelerle gelişerek yoluna devam etmiştir. Bunun en büyük sebebi: Eski İran'ın büyük imparatorluk sahasında kurulan Abbasîleri, devlet işlerinde üst düzeyde görev alan ve Abbasîleri uyguladıkları politikalarla zafere ulaştıranların, İran kökenli devlet adamları olmasıydı, bu yüzden ortadan kalksa bile geriye büyük bir miras bırakan Sâsânî imparatorluğunun kültür ve medeniyeti, siyaset ve devlet düşüncesi müslümanlar tarafından alınıp devlet yönetiminde kullanılmıştır. Nasihatnâme'lerden ilham alan müslüman düşünürler rol model olarak İran hükümdarlarını örnek almış ve İran idare sistemini ve bazı devlet politikalarını İslâma adapte etmişlerdir. (Adalıoğlu, 2004: 4)

İran siyaset düşüncesinin, Farsça'dan Arapça'ya intikalinde, İran asıllı Abdullah İbn Mukaffa'nın büyük etkisi olmuştur. "İbnu'l-Mukaffa, Zerdüştlük'ten İslâm'a geçmiş olan bir mühtedi olup İran kaynaklarından etkilenmiştir." (Canatan, 2014: 8) Ca'fer el-Mansûr'un katipliğini yapan İbnu'l-Mukaffa'nın yaptığı başarılı ilmî telif ve tercüme çalışmaları Arap, Fars, Hind ve Yunan kültürlerinin siyasî düşüncelerini bir araya getirmiştir. İbn Mukaffa, bu kültürlerden kazandığı bilgi ve tecrübelerle devlet ricaline tavsiyelerde bulunmuştur. İbnu'l-Mukaffa aracılığıyla aktarılan İran kültür, siyaset, adet ve gelenekler, Abbasîlerden önce yaşamış ve uzun yıllar boyunca geniş bir hakimiyet kurmuş olan kadim Sâsânî saray adabına aittir. "İbnu'l-Mukaffa'nın, içinden geldiği ve çok iyi bildiği eski Fars ilmi ve siyasî geleneği aktarmasının yanında, bürokratik tecrübesi dolayısı ile meselelere nüfuzu ve

ıslahatçı tavırlarıyla, İslâm siyaset kültüründe devlet başkanlarına tavsiyelerde bulunan, iyi idarenin yollarını gösteren siyasî ve ahlâki eserler yazma geleneği başlatmıştır.” (Adalıoğlu, 2009: 305)

İbnu'l-Mukaffa, Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bildiği için İranlılara ait bir çok Farsça kitap tercümesi yapmıştır. “*Kitâbu Hudâyname, Kitâbu Âinnâme, ... Kitâbu 'Mezdek', Kitâbu 'et-Tâc fî Sîreti Enûşirvân', 'Mâkrâcesnes'* olarak da bilinen *Kitâbu 'el-Âdâbi'l-Kebîr', Kitâbu 'el-Âdâbi's-Sağîr', Kitâbu 'el-Yetîmme fî'r-Resâil', ... Kitâbu 'Cevâmi'i Kelîle ve Dimne', er-Risâle fî's-Sâhabe*”. (İbn Nedim, 2017: 307-308) İbnu'l-Mukaffa, özellikle halife Mansûr'a hitaben yazdığı *er-Risâle fî's-Sâhabe (er-Risâletu's-Siyâse)* adlı eserini siyasî, idarî, askerî, malî, adlî, sosyal sorunları ve çözümleri hakkında kaleme almış, Halife'nin devlet kademelerine görevli atamasında dikkat etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu risale Abbasîler devrinin başlangıcında yaşanan siyasî karışıklıklara, Fars tarihinden ve Sâsânî devlet yönetim düzeninden etkilenerek çözüm önerileri sunmaktadır. (Adalıoğlu, 2004: 6) Ayrıca başkenti İran sınırları içinde olan ve resmi dili Farsça olan Büyük Selçuklular devleti döneminde büyük vezir Nizâmu'l-Mülk gibi meşhur bir devlet adamının Farsça kaleme aldığı eser *Siyeru'l-Mülûk*, Gazzalî'nin *Nasihatu'l-Mülûk*'ü, Keykavus'un *Kabusnâme'si*, Mâverdî'nin *el-Ahkamu's-Sultaniye'si*, Cahız'ın *Kitabu't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*'ü gibi siyasetnâme eserlerinde İran siyaset düşüncesinin etkisi görülmektedir. (Adalıoğlu, 2009: 305)

İslâm devletinin, devlet işlerinde İran etkisinden kısaca söz etmek gerekirse: Müslümanlar, Hz. Ömer ile beraber İran devlet yönetimini ve kurumlarını örnek almaya başlamışlardır. Hz. Ömer döneminde devlet işlerini idare etmek için bir çok divân teşkil edilmiştir. İran devletinde de devlet işleri divân denilen kurumlarda idare edilmiştir. İran devlet geleneği olan divân kurumunu müslümanlar uzun süre kullanmıştır. (Altungök, 2014: 447)

Sâsânîler döneminde hükümdarlar ayda bir mezalim mahkemesi kurarak halkın dertlerini, şikayetlerini dinlemişlerdir. İslâm devletinde de aynı şekilde bu mahkemeler Divân-ı Adl, Daru'l-A'lâ ve Divân'ı-Mezâlim gibi adlarla devam etmiştir. Sâsânî devletinde uygulanan yargı sistemi ilk defa Hz. Ömer tarafından

uygulanmış ve Şam, Humus ve Kinnesrin'e birer kadı atanmıştır. Altungök'e göre: "Eski Türklerde'de *Yolak* ve *Yargu* unvanıyla ordu da görev yapan kimselerin buna yakın görevleri olduğu söylenmektedir. Bu durum Osmanlı döneminde de *Kazasker* şeklinde tabir edilmiştir." İslâm devletinin Sâsânîler'den aldığı devlet mekanizmasında çok önemli bir yer tutan başka bir kurum da posta teşkilatıdır. "Sâsânî posta teşkilatına İslâm sonrası dönemde berîd adı verilerek Emevîler ve Abbasîler tarafından da aynen devam ettirilmiştir." (Altungök, 2014: 448-450)

İslâm dünyasının Sâsânîlerden aldığı ve devlet yönetiminde çoğu zaman başrol oynayan Vezirlik kurumu da vardır. Sâsânîler döneminde çok önemli olan bu kurum, vazurg ya da vazurg-formadar gibi isimlerle adlandırılmış, İslâm devletlerinde de vezir şeklinde ifade edilmiştir. Sâsânîlerde Vezirler, devletin maliye, tarım, adliye, ordu, hazine, din ve eğitim işleri gibi önem arz eden işleri yürütmüşlerdir. İslâm dünyasına da özellikle Abbasîlere bu sistem neredeyse olduğu gibi geçmiş ve uygulanmıştır. İslâm devleti, şurta denilen polis teşkilatı ile ordu teşkilatında da Sâsânîlerden etkilenmiştir. (Altungök, 2014: 450-452)

Müslüman devlet yöneticilerinin birçoğu, devlet yönetiminde ve devlet kurumlarının teşekkülünde İran'ın fethinden sonra, İran kültüründen ve düşüncesinden oldukça etkilenmiştir. Özellikle İran devlet geleneğinden etkilenen Müslümanlar, birçok devlet kurumunu örnek alıp tatbik etmişlerdir. Gerçek hayatta karşılığı olan, pratiğe dökülüp tatbik edilen her oluşumun arkasında muhakkak düşünsel anlamda bir arka plan vardır, şüphesiz devlet gibi büyük bir mekanizmanın arkasında da kurumlarının oluşumunu geliştiren tamamlayan ve uygulayan geçmişe dayalı bir tecrübe sahası mevcuttur. İşte İran'dan aktarılan ve uzun yıllar tatbik edilen pratik hayatta karşılığı olan bu uygulamaları ortaya koyan İran düşüncesi, İslâm dünyasına özellikle devlet siyaset düşüncesi ile girmiş ve etkisini siyasetnâme/nasihatnâme şeklinde göstermiştir.

1. 4. Muhammed b. Turtûşî

1. 4. 1. Hayatı

Ebu Bekr Muhammed b. Velid b. Muhammed b. el-Fihr et-Turtûşî Cemâziyelevvel 451'de (10 Temmuz 1059) Kuzeydoğu Endülüs'te Tortosa şehrinde doğmuştur. (Kılıç, 2012: 430) İbn Hallikan'a göre, Müellifin aldığı Turtûşî lakabı doğduğu Tortosa'ya nisbet edilmiştir. (İbn Hallikan, 2003: 81) Turtûşî, çevresinde "zâhid bir kimse ve Mâlikî fakîhi olarak tanınmıştır." (Aykut, 2011: 11) Kargaşanın eksik olmadığı bu dönemde Turtûşî'nin doğduğu bu şehir bir yıl sonra Saragusta yönetimini ele geçiren el-Mustain unvanını alan Ebu Süleyman b. Muhammed b. Hud'un (ö. 436/1046) hâkimiyetine geçmiştir. (İmamüddin, 1981/1990:280) Turtûşî, Saragusta ve Toledo'da 1118 yılına kadar hüküm süren Hudî'ler döneminde ilk eğitimini almıştır. (Kılıç, 2012: 430)

Ebu Rendeka ünvanıyla da tanınan (İbn Hallikan, 2003: 79-80) Turtûşî, gittiği Saragusta'da çeşitli hocalardan ders alıp icazetini almıştır. (Kılıç, 2012: 430) İbn Hallikan'a göre, Ebu'l-Velid el-Bacî'den (ö. 474/1081) ve İbn Hazm'dan (ö. 456/1064) değişik ilmi dersler almıştır. (İbn Hallikan, 2003: 79) Kılıç'a göre; "İbn Hazm'ın vefatı sırasında henüz beş yaşında olan Turtûşî, ya onun derslerine küçükken götürülmüş ya da bu bilgi yanlıştır". (Kılıç, 2012: 430)

Bu dönemde tasavvufa yönelen Turtûşî, Kudüs'te Gazzâlî ile görüştüğüne veya oraya ulaştığında Gazzâlî gitmiş olduğundan kendisiyle görüşemediğine dair farklı rivayetler vardır. Dimeşk, Kudüs, Cebelilübnan ve Reşid'de bir süre kalan Turtûşî, Hac yolculuğuna çıkan Endülüs ulemasının uğrak yeri olan Fatımilerin hüküm sürdüğü İskenderiye'ye gitmiş ve oraya yerleşmiştir. (Kılıç, 2012: 430).

Bu dönemde bir takım siyasî karışıklıklar meydana gelmiştir. Bu karışık dönemde Mısır ve Suriye Hâkimi olan Fatimî halifesi el-Mustansır Billâh (ö. 487/1094) ölmüştür. (İbnü'l-Esir, 2016: 384) Efdal b. Bedr el-Cemali (ö. 515/1121), Halifenin büyük oğlu Nizar'ı (ö. 488/1095) değil daha kolay kontrol edip etkisi altına alabileceği küçük oğlu Musta'li-Billah'ı (ö. 487/1094) halife tayin etmiştir. (Kılıç, 2012: 430) Bu kargaşalardan payını alan İskenderiye şehrinde büyük fitneler ortaya

çıkıştır. (Baçgef, 2016: 23) Böyle bir siyasî ortamda birçok âlim öldürülmüş veya âlimler başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu siyasî karışıklık İskenderiye şehrini ilim ve eğitim faaliyetleri bakımından geriletmiştir. Turtûşî bu siyasî atmosferde eşine ait olan bir evin alt katını medreseye dönüştürüp ders vermeye başlamıştır. Talebelerinin günden güne artmasıyla şöhreti Mısır'ı aşmıştır. Talebeleri arasında Muvahhidler devletinin kurucusu İbn Tûmert (ö. 524/1130), İbn Zafer es-Sıkillî (ö. 565/1170 gibi tanınmış isimler yer almıştır. Kâdı İyâz (ö. 544/1149) kitabet yoluyla bütün rivayetleri ve eserleri konusunda kendisinden icazet almış talebelerindendir. (Kılıç, 2012: 430)

Fakih olduğu kadar aynı zamanda muhaddis ve edebiyatçı da olan Turtûşî, (Baçgef, 2016: 23) ikamet ettiği İskenderiye'de öğretim faaliyetleriyle birlikte toplumun ahlâkî yönünün ıslahı için çalışmıştır. İslâmî esaslara aykırı sosyal ve idarî uygulamalar ile şehrin kadısını tasarrufundan dolayı eleştirmiş ve idarecileri uyarmıştır. Yöneticileri eleştirmesi ve birçok talebenin etrafında toplanmasıyla dikkatleri üzerine çeken Turtûşî, sonuçta Vezir Efdal'e (ö. 515/1121) şikâyet edilmiş, vezir de onu Kahire'ye çağırıştır. Daha önce Vezir Efdal'e öğütler vermiş olan Turtûşî, vezir tarafından iyi karşılanmış ancak Fustat'da mecburi ikamete tabi tutulmuş ve halkla görüşmesi engellenmiştir. (Kılıç, 2012: 430) Bu durumdan bir hayli sıkılan Turtûşî, beraberindeki hizmetçisini de teskin etmeye çalışmış sabırlı ol ve bana helal yiyecek getir demiştir. Üç gün bu halde sabırla bekleyen Turtûşî'ye akşam namazı vaktinde Efdal'in ölüm haberi gelmiştir. (İbn Hallikan, 2003: 80-81) Efdal'in öldürülmesinden sonra yerine geçen Mem'un el-Bataihi (ö. 519/1125) düşünöre saygı gösterip ikramda bulunmuştur. (İbn Hallikan, 2003: 81) Mem'un el-Bataihî döneminde sürgün ve tecrit hayatı sona eren Turtûşî, İskenderiye'ye geri dönüp çalışmalarına devam etmiştir. (Kılıç, 2012: 430)

Bir müddet sonra Kahire'ye giden Turtûşî *Sirâcu'l-Mülûk* adlı tezimizin konusu olan ünlü eserini Vezir el-Bataihî'ye sunmuştur. (Baçgef, 2016: 14) Çevresindeki yöneticilere siyasî ve ahlâkî öğütler veren Turtûşî, Murabıt hükümdarı Yusuf b. Taşfin'e (ö. 500/1106) de bir mektup yazarak devlet idaresi ve siyaset ahlâkî hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. (Kılıç, 2012: 430)

Muhammed b. Turtûşî, Cemaziyelevvel 520'de (19 Haziran 1126) İskenderiye'de vefat etmiştir. (İbn Hallikan, 2003: 81) Aykut'a göre, "cumartesi gecesi sabaha yakın vefat eden Turtûşî'nin cenaze namazını oğlu Muhammed kıldırıştır." (Aykut, 2011: 13) Kabri şehrin en önemli ziyaret yerlerindedir. İskenderiye'nin eski yerleşim yerinde Turtûşî'nin kendi yaptırdığı, içinde kabri bulunan ve kendi adını taşıyan mescit günümüzde de varlığını sürdürmektedir. (Kılıç, 2012: 431)

1. 4. 2. Eserleri

- 1- *Sirâcu'l-Mülûk*: Siyaset ahlâkı ve ilkelerine dair konular ele alınmıştır.
- 2- *Kitabü'l-Havadis ve'l-Bid'a*: Bid'atlere dair bir kitaptır.
- 3- *Birru'l-Vâlideyn*: Ana baba haklarına dair konulara değinilmiştir.
- 4- *Ed-Duau'l-Me'şur*: Duanın nasıl yapılacağını anlatır.
- 5- *Kitâbu'l-Kebir fî Mesâilî'l- Hilâf*: Mukayeseli mezhepler hukukuna dair bir kitaptır.
- 6- *Kitâbu Tahrîmi'l-Gınânî ve'l-Lehv 'ale's-Süfiyyefi Raksihim ve Semaihim*: Tasavvuftaki raks ve sema karşıtı yazılmış bir kitaptır.
- 7- *Muhtasar fî Furû'î'l-Mâlikîyye*: Mâlikî fikhına daırdır.
- 8- *Muhtasaru Tefsiri's-Sa'lebi*: İbrahim es-Sa'lebî'nin tefsirinin özetidir.
- 9- *Hâşiye 'alâ İsbâti'l-Vâcib*: Kelâm ilmine dair bir eserdir.
- 10- *Kitabu Tahrîmi'l-İstimnâ*: İstimnânın haramlığına dair bir eserdir.
- 11- *Risaletu'l-Udde İnde'l-Kurub ve's-Şidde*: Zor zamanlarda nasıl hazırlık yapılacağını anlatan, zühd ve zamanın fesadından bahseden bir kitaptır.
- 12- *Nefâisü'l-Fünûn*: Edebiyat hakkında bir eserdir
- 13- *Nüzhetü'l-İhvân el-Mütehâbbîne fillah*: Vaaz hakkında bir eserdir. (Aykut, 2011: 15-18)

2. SİRÂCU'L-MÛLÛK'TA DEVLET

Toplumların bir arada yaşaması için gerekli olan bir devlet sistemi ve kurumları, İslâm siyaset felsefesinde ve siyasetnâme geleneğinde değişik bakış açılarıyla ele alınıp yorumlanmıştır. Siyaset felsefesinde devlet, felsefi-teorik olarak ele alınırken, siyasetnâme geleneğinde ise devlet düşüncesi, geçmişten gelen tecrübeler ve gözlemlerle yöneticilere daha çok nasihat yönüyle öne çıkmaktadır. Günlük içtimaî hayatta, varlığını doğası itibariyle tek başına sürdüremeyen ve bir topluluğa ihtiyaç duyan insan, devlet yapısına muhtaçtır. İnsanların hayatlarını idâme etmesi için lüzumlu olan güvenlik, düzen, huzur, istikrar, insan hak ve hukukunu düzenleyen kuralların hayata geçmesi ancak organize bir kurum olan devletin var olmasıyla mümkün olabilir.

Ancak sistemli ve organizeli bir yapının devlet sayılabilmesi, güçlü, saygın olabilmesi ve otoritesinin kalıcı olabilmesi için birçok kurumunun olması gerekmektedir. Bu kurumlardan bazıları şunlardır: Devletin bel kemiği olan güçlü ve savaççı bir ordudur. Devletin gücüne güç katan, devlet gelir giderlerini sağlıklı bir şekilde uygulayan güçlü bir ekonomi sistemidir. Yöneticiye kararlarında yardımcı olan ve ona yol gösteren istişare sistemi de bu kurumlar arasında sayılabilir. Ayrıca bu kurumları yönetme işinde, yöneticiye yardımcı olabilen ileri görüşlü, tecrübeli ve adâletli olan bir yardımcıya ihtiyaç vardır. Ancak bu kurumların, sağlıklı ve doğru bir şekilde çalışabilmesi için ehliyetli çalışanlara duyulan ihtiyaç kaçınılmazdır.

2. 1. Devletin Zorunluluğu

Birçok insanın bir araya gelerek kurduğu, bir yönetici tarafından yönetilen belirli kurumları olan organize yapıya devlet denilmiştir. Küçük halk topluluklarının bir araya gelerek kurdukları devletler, değişik kanun ve kurullarla kimi diktatörlükle, kimi yurttaşlarının iyiliğini ve mutluluğunu ön planda tutarak yönetilmiştir. İnsanlar için hayati bir öneme sahip olan adâlet, insan hak ve hürriyetlerine saygı, güvenli bir şekilde barınma, eğitim, ticaret, huzur ve istikrar gibi hayatı düzene sokan ve insanların mutluluğunu hedefleyen kavramların, düzenli ve organizeli bir kurum olan devlet olmadan hayata geçmesi imkansızdır. Antik Yunan filozoflarından Müslüman filozoflara ve siyasetnâme düşünürlerinin siyaset düşüncelerine göre, bu

organize edilmiş örgüt şüphesiz devlettir ve tüm insanlar bir devlete muhtaçtır. Devlet düşüncesi, hem İslâm siyaset felsefesinde, hem de siyasetnâmelerde geçmiş milletlerin tecrübesinden yararlanılarak bir toplumun devlete mutlak olarak ihtiyaç duyacağını, devletsiz varlıklarını devam ettiremeyeceği konusu üzerinde durulmuştur.

İslâm siyaset felsefesi geleneğinde devlet: Siyasî-tarihî bir gerçeklikten çok, felsefi-teorik sistemin bir parçasıdır. Felsefenin devletle ilgili ana konusu, devleti felsefi bir ideal olarak ele almak, ülkede yaşayan insanların mutlu olarak yaşayabilmesi için mümkün olan en yüksek iyi yönetimi uygulamaya geçirmek ve bu ideal devleti eksik ve bozulmuş devlet türlerinden ayrı tutmak, iyi ve güçlü devlet için olması gereken teoriler kurmaktır. (Davutoğlu, 1994: 239) Eğer bunlar gerçekleşmezse siyaset filozoflarına göre; bozulmuş bir devletin mensupları asla mutluluğu yakalayamaz, halkı mutsuz olan devlet ise ayakta duramaz ve bu gidişat devletin yıkılması ile son bulur.

Siyasetnâme geleneğinde ise devlet: Geçmişten gelen tecrübelerin bir ürünüdür. Bu kurumu ayakta tutan ve yaşatan, devletin başındaki idarecilerin başarılarını sağlayan, önce yaşamış devletlerin tarihi tecrübelerinin anlaşılması ve uygulanmasıdır. Bu yaklaşım tarzı felsefi kuramları destekler ancak, onlardan daha gerçekçi bir üslûp içerir. (Davutoğlu, 1994: 239) Bu tür eserler yöneticilere olduğu kadar halka da tavsiyeler sunar. Yöneticilere adâletli ve halkın mutlu olması için çalışmaları gerektiğini anlatırken, halka da tavsiyelerde bulunarak huzur, barış ve istikrar içinde yaşayabilmeleri için devletin gerekliliğini ve devlete itaatin lüzumunu vurgular.

Siyaset felsefesinde de siyasetnâme geleneğinde de devlet denilen kurum, tarihin ilk dönemlerinden bu yana küçük büyük her toplum için korunmanın, güvenli bir şekilde yaşamının ve ihtiyaçların giderilmesinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Tarih boyunca insanlar için vazgeçilmez olan devlet kurumundan bağımsız bir toplumun var olabilmesi imkânsız olarak görülmüştür. Devlet otoritesi olmadan düzenli toplum olamayacağı gibi toplum olmadan da devletin olamayacağı açıktır. Bundan dolayı devlet kavramı siyaset literatüründeki millet kavramı ile birlikte

algılanmış ve devlet bir milletin siyasî örgütlenmesi anlamında kullanılmıştır. (Davutoğlu, 1994: 236)

İnsan bu dünyada varlığını tek başına sürdüremez, topluma ihtiyaç duyar. Toplumlar da devletsiz yaşayamaz çünkü çevredeki diğer devletlerin açık hedefi haline gelir. Bundan dolayı, bir başkasına muhtaç olan şahıslardan topluluk, karmaşadan ve düzensizlikten kurtulmak isteyen topluluktan da devlet meydana gelir. Ancak, bu insan topluluklarının ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulan devletin yöneticilerinin, işlerinde başarılı olabilmesi için, halkı düzenli bir şekilde yönlendirmesi, huzur ve istikrar için çalışması ve hukuk ilkelerine tarafsız olarak uyması gereklidir. (Kaplan, 2013: 95) İnsanoğlunun toplu yaşama isteği doğasının bir sonucudur. İnsanın içgüdüsel olarak ilk yapacağı eylem kendini koruması ve ihtiyaçlarını gidermesidir. İnsanlar yalnız başlarına bir güç oluşturamadıklarından diğer insanlarla bir araya gelip ellerinde var olan imkanların birleştirilmesi sonucu kendilerini koruyabilirler. Ancak bu güç birliği de organize edilmediği müddetçe kadük kalacak ve düzensizlik bitmeyecektir işte bu düzenli organize ancak devletle mümkün olabilir. (Rousseau, 2010: 60)

Devletin insan hayatında gerekli olmasının birçok sebeplerinden birisi de insanların kendi kendilerine yetmemesi, diğer insanlarla hayatı paylaşmasıdır. Bu konuya Platon'da değinmiş ve ünlü eseri *Devlet*'de bunu işlemiştir. Platon'a göre, bir insan bir eksiği için başka bir insana muhtaçtır, daha başka eksikleri için daha başka insanlara muhtaçtır. Bu durum başkalarına ihtiyacı olan herkesi bir araya toplar ve herkesin birbiriyle yardımlaşmasını gerektirir. Bu aradaki alış veriş, karşılıklı faydalanmayı hukuk ve adâlet ölçülerinde düzenleyen devlettir. (Platon, 2015: 54-55)

Platon'dan günümüze kadar kabul gören düşünceye göre, insanlarda içtimaî hayata doğru bir eğilim vardır, hiç kimsenin kendi kendine yeterli olamaması, ister istemez insanları bir arada yaşamaya yöneltir. Bir insanın bir eksikliğini bir başkasına başvurarak gidereceğini, böylece düzenli bir sosyal yaşama geçileceğini, bunun da ancak organizeli bir güç olan devlet sayesinde mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca toplumun oluşma sebeplerinden biri de insanların değişik

ihtiyaçları için birbirine muhtaç olmaları, kendilerini güvende hissetmeleri ve toplumun yardımlaşma ve iş bölümü üzerine kurulu olduğu savunulur. (Ağaoğulları, 2013: 216) Çicero'da benzer şekilde, insanların bir araya gelmesinin sebebinin zayıflık ve korku değil, birlikte yaşama doğal arzusuna bağlar. Çünkü insan, birçok şeye sahip olsa da, kendi başına yalnız kalamayan bir türdür. Devlet, bir halk unsurudur. Doğal süreç içinde bir araya gelmiş halk kitlesi değil, çoğunluğun yasa birliği ve ortak yararı üzerinde anlaştığı bir topluluktur. (Çicero, 2014: 137)

Küçük toplulukların bir araya gelerek oluşturdukları organizeli ve intizamlı devlet yapısı, ayrı yaşayan sadece ben bilinci olan insanlara biz bilincini kazandırarak insanları birbirine yakınlştırır. Ancak bu birlikteliğin olabilmesi için, her bir ferdin, devletin ve milletin şerefini hissetmesi ve o şerefi kaybedince herşeyi kaybedeceğinin idrakine varması gerekir. Eğer kurulan bir devlette, fertler böyle bir düşünceye sahip olursa, devlete ve millete musallat olan belaları birlikte def etmeye çalışır ve devlet olmanın, yardımlaşma ve dayanışma olduğunun farkına varır. Çünkü devlete sadece belirli bir kesim ihtiyaç duymaz, toplumun her kesimi bu duruma, yani nizâm ve düzene muhtaçtır. Birlik olma ruhu, hem halkta, hem de devlet yöneticilerinde oluşmalıdır. Devleti yönetenler, topluma kendi ev halkı gözüyle bakmalı, onları koruyup gözetmelidir. Tedbirli bir aile reisinin, sadece günlük ev ihtiyaçlarını gidermekle kalmayıp, gelecek günleri de düşünmesi ve ev halkının menfaati için çalıştığı gibi bir liderin de halkını düşünmesi ve devlet olma gereğini yerine getirmesi gerekir. (Afgani ve Abduh, 1987: 176-177) Düzenli bir devlet teşkilatı olmadıkça hayatın idamesi için gerekli olan sükunet, sulh ve bunlara bağlı olarak gelişen huzurun vücûda gelmesi imkansız bir hale dönüşür. Anarşi, açlık, hastalık her tarafta baş gösterir ve bundan da en çok fakir, kimsesiz ve güçsüz insanlar zarar görür. (Şirvani, 1958/1965: 103)

Turtûşî, insanların toplu olarak yaşadıkları bir yerleşim bölgesinde düzen ve intizamın ancak devlet tarafından düzenlenebileceğini öne sürerek, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önleyen, insanları onlara zulm edenlerden koruyan bir yöneticiye ve devlete mutlak olarak ihtiyaç olacağını savunur. Çünkü eğer düzeni ve hukuku sağlayan bir güç yoksa, halk çıkarları için birbiriyle mücadeleye girişir ve düzen alt üst olur, karmaşa her tarafa hâkim olur. (Turtûşî, 2011: 121-122)

Allah'ın insanlara en büyük lütuflarından biri de iyi bir yönetici ve devlet kurumudur ki, mazlumlar ona sığınır adâlet beklerler. Dünya da yaşayan en aziz ve değerli yaratık insandır. İnsanın dünyada huzur ve barış içinde yaşaması, güçlü bir lider ve iyi bir devletle mümkün oluyorsa herkes bu organize elinden geleni yapmak zorundadır. Bu bağlamda devlet ve toplum karşılıklı olarak birbirini gözetmelidir. Temelinde adâlet ve hakkaniyet olan devlet yapısı halkını kucaklarsa, halk da bu devlet otoritesine saygıyla boyun eğecektir. (Turtûşî, 2011: 121-122)

Turtûşî, insanların yöneticisiz, dolayısıyla devletsiz kaldıkları zaman dilimini, sudaki küçük balıklara benzetir. Büyük ve iri balıkların küçük olanları yutması gibi, insanlar da savunmasız kalır ve güçlülere yem olur. (Turtûşî, 2011: 133) Aynı metaforu Gazzalî'de kullanır: "Milletin başında, bir başkanın olmaması başsız hareket eden denizlerdeki balıklar gibidir. Büyükler küçüklerini yediklerinden karışıklık içinde kalmışlardır. Halkın birbirilerine karşı girişecekleri zorbalıkları kaldıracak bir başkan olmazsa halkın işleri muntazam olmaz. Dünyalık maişetleri iyi olmadığı gibi, belki hayatları da yok olabilir" (Gazzalî, 2016: 89) Aynı konuya benzer şekilde İbn Haldun da değinmiş ve topluluk halinde yaşamak zorunda olan insanların çeşitli arzu ve isteklerinin bir noktada çatışacak şekilde toplanması, bir çekişme ve çatışma ortamı oluşturacaktır. İbn Haldun, eğer ortada bu çatışmayı önleyen bir güç ve o güce dayanan bir hakim olmazsa bu durum insanlığın mahvına hatta insanlığın soyunun tükenmesine sebep olacağı görüşünü savunarak devletin gerekliliğini vurgulamıştır. (İbn Haldun, 2016: 424)

Turtûşî, devlet olmadığı zaman, insanların hayatlarını sürdüremeyeceğini, sürdürseler bile hayatlarından zevk alamayacaklarını belirterek devletin güçlü konumuna işaret eder. Güçlü bir devletin ve iyi bir yöneticisinin olmasını Allah'ın varlığının delillerinden sayar. Evrenin düzenli olmasının Allah'a bağlı olması gibi, bir baş ve lider olmadan da halk arasında işler düzenli bir şekilde yürümez ve kaos meydana gelir. Turtûşî'ye göre "bu karışıklıklar sadece devletle son bulur ve düzene girer." (Turtûşî, 2011: 133)

Turtûşî, toplumları yöneten bir hükümdar olmayınca, o ülkede herkesi ilgilendiren ve toplu halde yaşamının gerektirdiği bazı kurallar düzensiz işler

görüşünü savunur. Toplumlarda düzenin olabilmesine örnek olarak Allah'ın evrende kurmuş olduğu düzeni gösterir. “Yer yüzünde hükümdar kalksa Allah'la ilgili bir şey kalmazdı” tezini Platon'un diyaloglarını anımsatırcasına isim vermeden kadim filozoflara söylettirerek görüşlerini temellendirir. Müellifimiz, bu alıntıdan sonra kendi düşüncelerini ortaya koyarak arada bağlantı kurmaya çalışır. Turtûşî'ye göre, “bir otorite sahibinin hükümrancılığı Allah Teâlâ'nın varlığına işaret eden alâmetlerden sayılabilir. Şöyle ki: Bir Müdebbir olmaksızın evrenin âhengi nasıl imkânsız ise, yeryüzünde de bir başkan, yönetici, hükümdar olmaksızın işler intizam içinde yürümez.” (Turtûşî, 2011: 133) Turtûşî bu görüşlerini ontolojik temele dayandırarak, bir ülkede hükümdarın kuracağı düzeni, Evrende kurulu olan ve işleyen teleolojik (Gaye ve Nizam) düşünceye benzetir.

Düşünür, hükümdarsız bir toplumu, içinde kandili sönen ya da kandili olmayan bir eve benzetir. Kandili hükümdara, evi ülkeye benzeterek kandilin yol gösterici ve aydınlatıcı olduğunu savunur. Toplumun temel dinamiği olan bu aydınlatıcı ışık olmayınca toplumu diri ve ayakta tutan düzenin bozulacağını imâ eder. Böyle bir ortamda meydana gelebilecek durumları, zararlı hayvanların ortamı istila etmesine benzeterek kötü insanlardan sadır olabilecek kötülüklerin ve zararların çoğalacağı fikrini savunur. Turtûşî'ye göre böyle bir ortamda, “zehirli yılanlar tıslar, akrep yuvasından çıkar, koca koca fareler deliklerden su gibi akar, yılanlar çatlaklardan sudur eder, hırsız numaralarını ortaya döker, pireler onca küçüklüğüne rağmen insanlara aman verdirmez, üretilen faydalar ziyan olur, yapılan her şey ziyana dönüşür.” Ancak âdil hükümdarın var olmasıyla herkes maddi ve manevi olarak kazanç sağlar. Bir yöneticinin ülkenin başında olmasıyla “kan damarda kalır, çıkmaz, mahremler çiğnenmez, çarşılar ma'mûr, mallar korunmuş, köprü ve benzeri ammeye hizmet veren yerler sağlam, erdemli ve günahsız canlılar mutlu; şerliler, fuhuş ehlinden olanlar ve fâsiklar zelil olur.” (Turtûşî, 2011: 134) Turtûşî, tüm bu zararlı ve tehlikeli durumları ortadan kaldıran bir gücün gerekliliğine vurgu yaparak bir devlet yapısının ve yöneticisinin önemini ortaya koymaya çalışır.

Müellif, hükümdarın olmadığı zamanlar ile hükümdarın olduğu fakat, zalim ve baskıcı bir yönetim tarzıyla halkı idâre etmesini karşılaştırarak hükümdarın, zalim de olsa var olması gerektiği fikrini savunur. Bu görüşünü Fudayl adında bir

başkasının ağzından söylettirir. “Altmış senelik baskıcı bir düzen, bir senelik karmaşa ve fitne düzeninden hayırlıdır.” (Turtûşî, 2011: 134) cümlesiyle, bu eleştiriye açık düşüncesini dile getirir. Turtûşî'nin, zalim de olsa hükümeti ve devlet başkanını benimseme ve itaat etme fikri uzun bir müddet Ulu'l Emre itaat farzıdır gerekçesiyle İslâm devletlerinde, devlet ricalî ve ilim adamları tarafından suistimal edilerek kullanılmıştır.

Turtûşî'ye göre, daha iyi bir hayat için insanlar topluma, toplumlar devlete muhtaçtır. Halkın mutluluğu elbetteki güçlü bir devlet ve iyi bir yönetici tarafından sağlanır. Bu güç için de otorite ilkesi ön plana çıkmaktadır. Otoriter olmayan ve bu otoritesini tarafsız bir şekilde uygulamayan bir devlet yöneticisinin, halkına mutluluk getirmesi düşünülemez.

2. 2. Devlet ve Otorite

Devlet otoritesi, devletin bekâsı ve düzenin korunması için en önemli kavramlardan biridir. Sennett'e göre otorite: “Güven, üstün bir yargılama gücü, disiplin uygulama yeteneği ve korku uyandırma kapasitesi” dir. (Sennett, 1980/2014: 30) Devlet yönetim kademelerinin işlenmesi, sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesi ve işlerin aksamaması otorite kavramına direk bağlıdır. Zoraki bir otorite olabileceği gibi, herkesin hoşnut olarak, isteyerek boyun eğeceği bir otorite de mevcut olabilir. Kojève'ye göre: “Adâlete dayanmayan her iktidar, terimin asıl anlamıyla otoriteye dayanmaz. Varlığını sadece şiddet (“terör”) pahasına devam ettirir. Fakat böyle bir dayanak zorunlu olarak geçicidir.” (Kojève, 1943/2007: 28) Bu durum tamamen devlet yöneticilerinin uygulayacağı politikalara bağlı olarak gelişir. Ancak baskıcı ve zorba bir otorite halk üzerinde geçici bir süreliğine etkili olabilir. Bu geçici durum devletin güçlü olduğu zamanlarda işler, ancak devletin geçireceği hafif bir sarsıntıyla beraber herkesin gözü bu baskıcı otoriteden kurtulmaya bakar ve bir an önce ondan kurtulmanın yollarını arar. Platon'a göre, halkın özgürlüğünü kısıtlayarak kurulan bir otorite, devletteki uyum ve birliği yok eder. Riskli durumlar olan savaş, kıtlık ve doğal afet gibi zamanlarda devlet, yanında halkı bulamaz. Zor zamanlarda devletin yanında olmayan bir halk iyi yönetilmiyor anlamına gelir. Bu tür zamanlarda devlet, uyguladığı yanlış politikalar yüzünden halk tarafından yıkılmaya mahkum edilir.

(Platon, 1988: 135) Çünkü zorbalık devreye girdiğinde otorite, otorite olmaktan çıkar. Bu anlamda otorite, kendiliğinden kabulü gerektiren bir olgudur. Dolayısıyla adâletin ve hukukun ön planda olduğu ve halkına karşı tarafsızlık ilkesinin işlediği, herkesin benimsediği meşru bir devlette otorite, çok daha kolay sağlanır ve buna bağlı olarak devletin ömrü uzar. (Küçükakal, 2016: 77)

Turtûşî, devlet yönetiminde otoriteyi sağlamak için üç konuya dikkat çeker. Birincisi; suç işleyene müsamaha göstermemek. Toplumda suç işlemek olağan hale gelmemelidir ve suçun cezası anında verilmelidir. Çünkü suç, başkasına karşı ya da devlete karşı işlenir. Eğer suça göz yumulursa karşıdaki insana ve devlet sınırları içinde yaşayan tüm halka karşı haksızlık edilmiş olur. Bu durum toplum nazarında, devleti ve yöneticilerini küçük düşürür, güçsüzlük alameti sayılır ve devletin otoritesini sarsar. İkincisi; devlete ve topluma faydalı işler yapanları ödüllendirmektir. Her toplumda devlet ve toplum lehine çalışan yararlı insanlar mevcuttur. Bu tür faydalı insanları zaman geçirmeden ödüllendirmeli ve diğer insanlara örnek olsun, iyilik yayılsın diye taltif etmelidir. Devletin bu şekilde davranması halk üzerinde olumlu etki yapar ve devletin büyüklüğünü göstererek otoritenin sağlanmasına yardımcı olur. (Turtûşî, 2011: 177) Bu hususa Platon da değinmiş ve otoritesinin sürekli olarak devam etmesini ve halkının mutlu olmasını isteyen bir devletin, ödül ve cezaları adâletli bir şekilde dağıtılması gerektiğini öne sürmüştür. (Platon, 1988: 134) Üçüncüsü ise; yöneticilerin halka karşı doğru ve tutarlı davranmasıdır. Bu doğruluk ve tutarlılık, konuşmalara ve davranışlara yansımalıdır. Sürekli yalan söyleyen, davranışlarıyla konuşmalarını tekzip eden bir devlet lideri halk üzerinde otorite kuramaz. Müellifimize göre, otorite kurmak isteyen bir yönetici, kendine ve devlete ait sınırları korur. Aklından geçen düşünceleri süzmeden söylemez. Duyduğu bir haberin doğruluğunu teyit etmeden karar vermez. Bu tür davranışlar yöneticinin ve dolayısıyla devletin saygınlığını artırır. (Turtûşî, 2011: 177)

Devletin otoriterliği sadece halka değil, devlet kademelerinde çalışan görevliler üzerinde de etkili olabilmelidir ve bu görevlilerin kendilerini devletmiş gibi gösterip halkı ezmelerine müsaade edilmemelidir. Bu durum birçok devlette devlet otoritesinin sarsılmasının en büyük etkenlerinden biri olmuştur. (Turtûşî,

2011: 343) Otorite kavramı hakkında Gazzalî de Turtûşî'yi destekler mahiyette görüşler öne sürmüştür. Kötü niyetli olup devletin otoritesini sarsacak olan devlet görevlileri hakkında Gazzalî; kötü fiilleri olan art niyetli insanların devletin en üst kademesindeki başkanın etrafında dolaşmasına izin verilmemesi gerektiği fikrini savunmuştur. Halkın inançlarına aykırı davrananların devlet işlerinden uzak tutulması gerekmektedir. Menfaatçi ve devletten her an bir şey koparma peşinde olanlara fırsat verilmemelidir. İfa edeceği görev hakkında bilgi ve becerisi olmayanların kesinlikle devlet kademelerinde istihdam edilmesinden kaçınılmalıdır. Bu şartları göz önüne almamak devlet otoritesini çok ciddi sıkıntılara sokar. (Gazzalî, 2016: 153) Turtûşî'nin eserinde adını ve görüşlerini zikr ettiği ve ondan da etkilendiğini düşündüğümüz Nizâmü'l-Mülk, Gazzalî ve Turtûşî gibi aynı konulara işaret ederek, devlet kademelerinde görev alanların yolsuzluk yapmasının ya da yakışsız hareketler içinde olmasının otoriteye zarar vereceğini belirtir. Bu görevliler hakkında yaptırım uygulanması otoriteyi güçlendirir ve halkın devlete olan güvenini tesis eder. Devlete nankörlük ve ihanet eden kişilerin, mutlaka tespit edilip, yaptırım uygulanması gerekir. Ancak bu yaptırımlar uygulanırken de pişman olup yanlışından vazgeçenlere de devletin kucağı açık olmalıdır. Böyle bir hareket devletin saygınlığını ve otoritesini artırır. (Nizâmü'l-Mülk, 2016: 12)

Devletin düzen içinde yaşaması, halkın huzurlu bir hayat sürmesi mürüvvet sahibi dindar, sevilen ve tercih edilen kimselerin memur tayin edilmesiyle birebir orantılıdır. Çünkü halkı yönetenler, devlet başkanından en alt tabakadaki memuruna kadar, halk tarafından sevilirse ve sayılırsa, kiritik zamanlarda, devletin sıkıntılı olduğu durumlarda, halk ile devlet kenetlenir ve risklere karşı birlikte hareket eder. (Turtûşî, 2011: 343) Böyle bir birliklerlik yoksa devlet ve birimleri, halkla ya da halk içinde ileri gelenlerle çatışma ve çekişme içine girer. Çekişme ve çatışma da disiplini yok eder ve devlet otoritesine zarar verir. Devleti iç ve dış tehditlere karşı zayıflatır. Turtûşî, yönetim kadrosunda ya da yönetim ile halk arasında doğabilecek bir çatışma ve çekişmeyi o kadar çok tehlikeli görür ki bu durumun, ülkeye kaos getireceğini, otoritenin bozulacağını bu durumun da ülkeyi felakete sürükleyeceğini savunur. (Turtûşî, 2011: 538)

Müellife göre, devleti idare edenler boş işlerle uğraşmamalı ve ciddiyetlerini her zaman korumalıdır. Devletin saygınlığıyla özdeşleşen lider ve yönetim kadrosu hafif meşrepse, helal ve haramlara dikkat etmiyorsa, halkın nazarında devletin heybeti ve ciddiyeti kaybolur. Böyle bir durumda devlet otoritesi ciddi bir şekilde sarsılır. (Turtûşî, 2011: 538) İslâm siyaset düşüncesinde etkili olan siyasetnâmelerin ele aldıkları konulara bakıldığında zaman, birbirlerinden esinlendikleri ortaya çıkmaktadır. Bu esinlenme Turtûşî ile Gazzalî ve Nizâmu'l-Mülk arasında olduğu gibi Mâverdî ve Turtûşî arasında da görünmektedir. Mâverdî de Turtûşî'nin yukarıda değindiği konulara değinmiş ve şu fikirleri öne sürmüştür. Düşünür, meliklerin işlerini ciddiyetle yapmaları gerektiğini, makamlarının öneminin farkına vararak gevşeklik ve laubalîlikten kaçınmaları gerektiğini belirtmiştir. Gevşek bir şekilde hareket etmenin otoritenin zayıflığına sebebiyet vereceğini belirterek. “mülkün ve otoritenin devamı ancak ciddiyetle mümkün olur.” görüşünü savunmuştur. (Mâverdî, 2016: 81)

Turtûşî, özellikle otoriteden bahsettiğinde sultanın makam ve mevki olarak yerini ve ağırlığını koruması gerektiğini savunarak, sultanın çirkin ve çirkef huylarını terk etmesi gerektiğini öne çıkarmıştır. Bunun için birçok kötü huyu olan birisinin halkı yönetmesi, ıslah etmesi ve dolayısıyla otoriteyi kurup devlet yönetmesini; “kellesi kopmuş bir bedeni ayakta tutmaya çalışan bir zavallıya” benzettir. (Turtûşî, 2011: 342)

Turtûşî, otoritenin olmadığı bir ülkeyi, bozulmuş ve kokuşmuş bir suya benzeterek, böyle bir suda balıkların yaşayamayacağı gibi insanların bozulmuşluğun ve başıboşluğun hâkim olduğu bir ülkede yaşayamayacağını savunur. Düşünürümüz, burada da hükümdara hitaben kendi düşüncelerini Bilge Halil adında bir düşünürün ağzından söylettirerek “kendini kendin için düzelt ki insanlar seni dinlesin, peşinden gelsin” fikrini öne sürer. (Turtûşî, 2011: 342) Hükümdarın kendini düzeltmesi, ancak iyi bir şekilde devleti yönetmesiyle gerçekleşir. Bu iyi yönetimle birlikte hükümdar da saltanatını ve ülkeye hâkim olacak olan otoritesini güçlendirir, böylece ülkeyle birlikte kendisine de iyilik etmiş olur. Bu iyi yönetim sayesinde, insanlar da mevcut otoritenin egemenliği altında, başta bulunan hükümdara boyun eğerek iyi vatandaş olacaklardır. Görüldüğü gibi Turtûşî, otoritenin kurulmasını

tamamen hükümdara ve uygulayacağı davranışlarına bağlar. Otorite tesis edemeyen bir hükümdarın, ilk önce kendini ıslah etmesi gerektiğini savunur.

Sonuç olarak, devletin güçlü bir otoriteye sahip olması devletin ve onu yönetenlerin halka karşı muamelesi ile birebir orantılıdır. Otoritenin güçlü olabildiğini yönetim kadrosunun davranışları belirler. Devlet tüm organlarıyla bir bütündür. Sadece bir veya birkaç alanda otoriter olması devletin güçlü bir şekilde ayakta kalmasına yetmez. Yönetim kadrosunun en başındaki devlet başkanından itibaren, en alt kadrosuna kadar herkes, sorumluluğunun önemini bilmeli, devletin ismine yakışır şekilde hareket etmelidir ki meşru otorite kurulabilsin. Ancak otoritenin tam olarak işleyebilmesi ve devlet düzeninin kurulabilmesi için de devlet binası içinde değişik kurumların olması gerekmektedir. Devletin tam anlamıyla yönetilebilmesi bu kurumlar vasıtasıyla mümkün hale gelebilir.

2. 3. Devleti Güçlü Kılan Kurumlar

Bir devlet sistemi, sadece yöneticilerden ve halktan ibaret değildir. Organizeli olan bu kurum, organize kavramından da anlaşıldığı gibi değişik unsurlardan meydana gelmektedir. Kurum denilen bu unsurlar, devletin ve halkın ihtiyaçları için gerekli uygulamalar ve politikalar üretirler. Çünkü devlet yönetimi bu kurumlarla ayakta durabilmektedir. Bu kurumların başarısı ya da başarısızlığı doğrudan devlet yapısını etkiler.

Turtûşî, devleti sağlam olarak ayakta tutan ve devletin bel kemiği olan bu kurumlardan bazılarını değişik başlıklar altında inceler. Turtûşî'ye göre bu kurumlar; devlet başkanına yönetim işinde yardımcı olacak vezirlik makamı, devlet başkanını yanlış kararlar vermektan alıkoyan danışma ve istişare meclisidir. Ayrıca hariçte düşmana karşı koruyan ve ülke içinde güvenliği sağlayacak olan ordu ve güvenlik güçleri, devletin güçlü bir şekilde refah içinde yaşamasına olanak sunan ekonomiyi sağlam temellere oturtan, iktisadı düzenleyen maliye işleridir.

Devlet yönetiminde halkın sorunlarını bilmek, sadece yöneticinin tek başına yapabileceği bir iş değildir. Devlet başkanının bir ya da birden fazala yardımcılarının olması gereklidir. Bu yardımcılardan da yönetim konusuna müdahil olması ve devlet

başkanının yükünü hafifletmesi gerekir. Bu husus vezirlik makamının gerekliliğini ortaya koyar.

2.3.1. Vezirlik (İdare Mekanizması)

Turtûşî, vezirliği tanımlayarak şöyle der; “vezâret ya da vizâret kelimesi vezr kökünden türer ve ağırlık anlamına gelir” bunun için, “vezir, ağırlıklar kaldıran, vebal altına giren demektir.” (Turtûşî, 2011: 212) Bir devlette çok önem arz eden idare mekanizması ve bu mekanizmanın en önemli ayağını oluşturan vezirlik, devletin gidişatını ve siyasetini belirleyen bir kurumdur. Devlet başkanının yardımcısı olan vezirlik, başkanın kararlarını doğrudan etkiler. Bir devlet yöneticisi, ne kadar kudretli, bilgili, ve cesur olursa olsun, yönetme işini yardımcısız yürütmesi çok zor, hatta imkansızdır. Turtûşî’ye göre bir devlet başkanı, “bilmediği şeyleri vezirinden öğrenir ve bu sebeple gücü ve iktidarı artar. Ayrıca hükümdar bildiği şeyleri de tekrar vezirden öğrenir ve bazı konulardaki şüphesi yok olur.” Düşünürümüze göre; “İnsanoğlunun işgal edebileceği en yüce makam peygamberlik, ondan sonra halifelik, daha sonra da vezirliktir.” (Turtûşî, 2011: 212)

Turtûşî, ünlü filozof Beydaba’nın *Kelile ve Dimne* kitabından; “bir devlet ancak sağlam görüşlü insanlarla idare edilebilir, bu kişilerde sultanın yardımcısı konumunda olan vezirler ve yardımcılardır. Bu vezirler ve yardımcılardan ancak sevgi ve iyi niyetle yararlanılabilir”, sözünü aktarır. (Beydaba, 2012: 77) Turtûşî devamla; devlete ve halka en çok zarar veren şeyin, yöneticilerin iyi vezirleri bu makama getirmemeleri olduğunu belirtir. İyi bir yönetim için sultanın çevresinde onun tercihlerini etkileyen ve yanıltan kifayetsiz, kabiliyetsiz ve ehliyetsiz bir vezir, ülkeye felaket getirir. Bir vezir, sultanın gözü, kulağı, dili gibidir. Turtûşî’ye göre, “Sultanın zekası, ayırt etme gücü ve meyli; onun vezirleri seçişinde, meclisdaşlarını tayin edişinde ve akıllı kimselerle istişare edişinde ortaya çıkar. Bu üç zümre ile yaptığı muamele sultanın kemâline ya da zevâline delâlet edecektir.” Sultan bu seçimleriyle ve özellikleriyle halk tarafından iyi anılacak ve kudreti halk tarafından takdir edilecektir. Turtûşî vezirlerin, kralların süsü ve kolyesi olduğunu belirterek ilginç bir benzetmede bulunur. (Turtûşî, 2011: 212) Cüveyni de benzer konulara değinerek, vezir güvenli biri olmalı, çünkü en önemli görevlerinden biri olan devlet

başkanının emirlerini ve görüşlerini askerlere ve halka iletme olan vezirin dürüstlüğü ve doğruluğu emir komuta zincirini etkileyecektir. Vezirlik makamına gelen biri, ani kararlar vermemeli, sultanın da ani kararlar vermesine mani olmalıdır. (Cüveyni, 2016: 126)

Konuyla ilgili olarak Turtûşî, sultanı doktora, halkı hastaya benzetir. Vezir, doktor ile hasta arasında gidip gelen doktora yardım eden kimse gibidir. Eğer aradaki yardımcı, doktora hastanın gerçek derdini anlatmazsa ya da yanlış anlatırsa veyahut hiç içeri almadan, doktorla görüştürmeden hastayı geri yollarsa, o hastanın ölümüne sebebiyet verdiği gibi doktorun da kötü bir şöhret kazanmasına sebep olur. Benzer şekilde vezir, kralın huzuruna çıkmak isteyen kimseyi de aynı duruma sokabilir. Adamın derdini sultana yanlış iletir, eksik veya fazla anlatır, ya da hiç iletmez. Sultana derdini anlatamayan adam çok zarar görür, bu durum belki de hayatına mal olur. Böyle bir duruma düşmemek için Turtûşî, bazı önerilerde bulunur: a) Bir vezirin doğru konuşması ve doğru olması gerekir. b) Adâletli olması gerekir. c) İyi ve ahlâklı birinin vezir olması gerekir. d) Halk adamı olmalı, halkın durumunu çok iyi bilmelidir. e) Vezirin emri altında çalışanların ve arkadaşlarının da, güvenilir ve iyi olması gerekir. (Turtûşî, 2011: 213-214)

Devlet başkanının ya da halk ile temas halinde bulunan devlet görevlilerinin halka karşı zulüm ve baskılarını vezir, kendi yetenek ve tecrübeleriyle izâle etmelidir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için önce vezirin merhametli ve ehl-i vicdân olması gerekir. Turtûşî'ye göre, “vezirliğin şartlarından biri de halka karşı merhametli olması, yumuşak muamele etmesidir. Böylece yönetilenler sultandan yediği darbeleri vezirin şefkatiyle tedavi ederler.” (Turtûşî, 2011: 216)

Her şeyden önce vezir, emri altındakilere ve halka karşı sıcak ve samimi davranmalıdır. Ancak bu durum, sadece sultanın ortamda olduğu zamanlar değil, sultanın olmadığı zamanlarda da devam etmelidir. Turtûşî'ye göre, “vezirlik şartlarından bir diğeri ise sultandan uzakta olduğu zaman dahi samimi olabilmesi kalbinin sâfiyetini koruyabilmesidir.” (Turtûşî, 2011: 216)

Devlet başkanı en az kendi makamı kadar önem arz eden vezirlik makamına adî, sıradan birini getirmemelidir. Çünkü alçak, sıradan, adî birinin eline fırsat

geçerse makamının ağırlığını taşıyamayabilir, insanlara zulüm etmek gibi bir hırsla bürünebilir, kendinden daha şerefli ve dürüst insanları rütbe onlardan üstün olduğu için ezebilir. Böyle birinin başa geçmesi ve yetki alması, erdem sahibi insanları incitir. Devlete olan saygılarını ve bağlılıklarını azaltır ve böylece bu durum hem devlete hem de millete zarar verebilir. (Turtûşî, 2011: 213-214) Gazzalî de benzer konulara değinmiş, ne yaptığını bilmeyen ve dürüst olmayan kimseyi vezir olarak atamanın yanlışlığından bahs etmiştir. Tıp bilgisinden anlamayan birine vücudun teslim edilmemesi gerektiği gibi, vezirlik görevine de ehil olmayan birini atamamak gerektiğini vurgulamıştır. (Gazzalî, 2016: 127)

Bir vezir atanırken bazı özellikler aranır. Bu özellikler, devletin ve milletin selameti için gereklidir. Mâverdî, *Ahkam-ı Sultaniyye*'de bu özelliklere değinmiş ve şu tespitleri yapmıştır. Bir vezirde, nesep şartının dışında bir devlet başkanında aranan şartlar aranmalıdır. Keskin görüşlü, görüşlerinin muteber ve makul olması için, müctehid bir hukukçuda olması gereken sıfatlarla kendini donatmış biri olmalıdır. Bunlar dışında vezir, devlet işleriyle ilgili görevlendirdiği memurların yapacağı işlerde de birikimli olmalı ki bu görevler sağlıklı bir şekilde yürüyebilsin. Bir vezir kendisine de yardımcıları seçmeli, seçeceği bu yardımcılarda da en az vezirlikte aranan kadar ağır şartlar olmalıdır. Çünkü bu görevlere atanacak insanlarda aranacak şartların ağırlığı devleti ayakta tutacaktır. (Mâverdî, 2015: 64)

Turtûşî, vezirin yetki ve görevlerinin sınırlandırılması gerektiğini belirterek devlet başkanının da bu sınırı korumasına işaret eder. Buna göre vezir ancak kendi yetki alanında çalışmalarını yapmalı kendisini aşan ve devlet başkanının sınırlarına giren görevlerde hüküm sürmeye kalkışmamalıdır. Eğer vezir sınırını bilmezse yetki karmaşası meydana gelecek ve en başta devlet ve yöneticisi bundan zarar görecektir. Turtûşî'ye göre "vezir, rey, heybet, azâmet, itaat ve korku hususunda neredeyse sultana denk hale gelmişse, sultan bir yolunu bulup onu hemen uzaklaştırmalı, gücünü kırmalıdır. Eğer böyle yapmazsa, bilmelidir ki sonunda yine yere çarpılacak olan, hüsrana uğrayacak olan kendisidir." (Turtûşî, 2011: 215) Benzer görüşleri dile getiren Gazzalî'ye göre, vezir kendi sınırlarını bilerek görevini tam olarak yerine getirmelidir. Vezir, faydalı hiçbir öğüdü sultandan esirgememelidir. Gazzalî'ye göre, "bütün vezirler, devlet başkanının gafil olduğu şeylerden onu haberdar etmelidirler,

eğer devlet başkanının tabiatında zalimce davranmak varsa, birçok etkili konuşmalar yapıp onu vazgeçirmelidirler.” (Gazzalî, 2016: 85) Çünkü sultana karşı hakkı söyleyemeyecek birinin o makamda durmaması gerekir. Bir vezirin asıl görevi, sultanın yanıldığını gördüğü zamanlarda sultana doğru olanı söylemesidir. Turtûşî’ye göre, sultanı kızdırmak pahasına bile olsa gerekli nasihatleri vermelidir. Vezirin devlet içindeki yeri ve değeri insanın gözlerine ve ellerine ve diğer azalarına benzer. Özellikle gözler ve eller sağlam ise, insan birşeyi görebilir, seçebilir ve bu doğrultuda tedbir alabilir. Ancak bu organlar sakat ise diğer tüm organlar tam olsa bile göz ve elin yerini tutamazlar, işleri yarım yaparlar. İşte vezirin değeri ve yeri bu kadar önemlidir. (Turtûşî, 2011: 216)

Bir vezirin en önemli görevlerinden biri, efendisi olan hükümdarın faydasına ve zararına olabilecek durumları bilmesidir. Çünkü hükümdar, vezirine güvenerek bazı davranışlar ve uygulamalar da bulunur. Turtûşî’ye göre, bir sultanın veziri, efendisinin lehine ve aleyhine olan şeyleri öylesine önemsemelidir ki; kendisine güvenen bu sorumlu insanı, tıpkı bir âşığın sevdiği kadından diğer erkekleri uzaklaştırıp onu kıskanması gibi korumalı ve kıskanmalıdır. (Turtûşî, 2011: 214)

Devlet yönetiminde vezir olarak görev yapan biri, sultanın sırlarının biriktiği bir karargahtır. Vezir sultanın konuşan dilidir. Devlet ve millet konusunda onun sözlerine itibar edilir. Bir vezir, diğer idare kurullarında olan yetkililerden önce gelir. Bu yüzden sultan, vezirini diğer devlet görevlilerinden daha saygın görmelidir, ona daha çok değer vermelidir, zira devlet iyi yönetiliyorsa, halkta bundan memnunsu bunu vezirine borçludur. (Turtûşî, 2011: 215)

Yönettikleriyle arasına bir mesafe koymak zorunda olan devlet başkanı, çevresindeki insanlarla makamı münasebetiyle samimi olmamak zorundadır. Ancak onun da bir insan olduğu düşünülecek olursa, bir arkadaşına ve dertleşeceği bir dostu ihtiyacı vardır. Aristoteles’e göre; bu durum zorunludur. Hiç kimse dertsiz yaşayamaz, bu durum iktidarı ve gücü ellerinde bulunduranlar için de geçerlidir. (Aristoteles, 2012: 155) Bir devlet başkanının bazı sorunlarını paylaşacağı ve dostluk kurabileceği birinin aşağı tabakadan, eğitimsiz ve sıradan biri olması düşünülemez. Böyle biri en az devlet başkanı kadar yönetimden ve insanî hallerden anlayan biri

olmalıdır ki bu da ancak vezirlik makamını işgal eden şahıs olmalıdır. Ancak bu samimiyetin bir sınırı olmalı, arada yine de bir mesafeye bırakılmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bir devlet yönetimi icra edilirken, bir çok kurumun olması gerekir. Ordu, eğitim, ekonomi vs. tüm kurumların bağlı olduğu ve hesap vermek zorunda olduğu birer sorumlusu ve bu sorumluların da hesap vermesi gerektiği daha bir üst sorumlu olmalıdır ki bu makam vezirlik makamıdır. Şüphesiz vezir de hükümdara karşı sorumludur. Bir devlet başkanının tek başına her işle ilgilenmesi imkansızdır, kesinlikle bir baş yardımcıya ve yardımcılarına ihtiyacı vardır. Ancak, bu ihtiyaç zaaf değildir, bilakis devletin gücünü gösterir. Bir devlette, ne kadar çok başkanın güçlü yardımcıları varsa işler o kadar kolay olur ve yolunda gider. Devlet başkanı vezirlik görevine, kendisine yardımcı ve dost olacak birini seçmek zorundadır. Bu seçiminde devlet teammüllerine uymalı, çevresindeki tecrübeli kişilere danışmalıdır. Bir vezir, devlet işlerini bilen eğitilmiş, kültür seviyesi yüksek ve savaş taktiklerini iyi bilen birisi olmalıdır. Ancak bir vezir, seviye olarak ne kadar ileri olsa da devlet başkanı gibi o da kararlarında hata yapabilir. Devlet işleri için atılacak adımlarda bir istişare ve danışma kurulunun ortak kararlarına yer vermeyen sadece tek başına karar alma ya da sadece devlet başkanının ve kendinin politikalarını yürürlüğe koyan ve uygulayan bir yönetim başarısızlığa mahkumdur.

2. 3. 2. Danışma Kurulu

Devlet yönetiminde, ekonomi de dahil birçok önemli konuda karar alıp uygulama ve yaptırım gücü olan en önemli kurumlardan biri de istişare heyetidir. Devlet yöneticisi dahil hiç kimse, her konuda bilgi sahibi olamaz. Bir devlet başkanı, doğru ve yerinde kararlar alabilmek için istişare kuruluna yani danışacağı bir heyete muhtaçtır. Ordu, maliye, eğitim, din işleri, halkla ilişkiler, haberleşme vs. devletin bel kemiği denilebilecek kurumlarda işlerin yürüyebilmesi için her bir işte uzman kişilerden oluşan bir ekip kurulmalıdır. Devletin zirvesinde güvenilir bir beyin takımı kurulmalı ve devlet yöneticisinin yardımcısı olarak devlet işlerinin sağlıklı yürütülmesine çalışılmalıdır.

Bir konu hakkında herkesin kendince az çok bir fikri olabilir. Birisi konuyu daha iyi biliyorken, bir diğersinin bilgisi daha yüzeysel olabilir. Başka biri konuyu

teorik olarak bilirken diğeri hem teorik hem pratik olarak bilebilir. Örnek verilecek olursa, bütün ilaçların isimlerini ezbere bilip tedavi yöntemlerini de bir kitaptan okuyup öğrenen biriyle, birçok çeşit ilaçların adlarını bilmenin yanısıra o ilaçları hasta üzerinde deneyerek tedavide bulunan kişinin bildikleri bir olmaz. Buradan benzetmelerle şu sonuca varılabilir: Devlet yönetmede takip edilecek olan siyasî faaliyet, bilge ve dünyanın türlü haline şahit olmuş kişilerle istişare heyeti oluşturmak olmalıdır. Nizâmü'l-Mülk “Yalnız başına bir kişinin devlet işleri için izlediği siyaset bir insan kuvvetinde, iki kişinininki ise iki insan kudretindedir.” diyerek konuya dikkat çekmiştir. (Nizâmü'l-Mülk, 2016: 127)

Turtûşî'ye göre, devlet bir gemi gibidir, lideride gemi kaptanıdır. Hiçbir kaptanın, hele gemisi biraz büyükse, mürettebatsız gemiyi yüzdürmesi imkansızdır. Bu gemi küçük dalgalara bile karşı koyamaz ve batır. Turtûşî bu gemi metaforunda, gemiyi idare eden kaptanın baskıcı ve kaba olmaması gerektiğini de söyleyerek bunun da gemiyi batıracağını imâ eder. Bu baskıyla mürettebat, kaptana yanlış yol göstererek tehlikeli yolculuklara çıkmasını sağlarlar. Turtûşî'ye göre devlet, danışma heyetindeki görevliler, danışmanlar ve tebâ koskoca bir gemi gibidir. Tek başına kararlar almak, hataya düşmek, kurulan danışma meclisinin tavsiyelerine uymamak, gerçekten devlete sıkı sıkıya bağlı insanları yönetimden uzaklaştırmak, düşmanları devlete musallat edecektir. Devlet lideri, meclisteki insanlara iyi davranmalı, otoriteyi elden bırakmadan onları yönetime ortak kılmalıdır. Devlet zirvesinde görülen uyumluluk ya da uyumsuzluğun ülkenin her yanında hissedilebileceği unutulmamalıdır. (Turtûşî, 2011: 144-145)

İktidar sahibinin özellikle dinî ve fikhî hükümleri çok iyi bilen bilge birini yanından eksik etmemesi gerekir. Böyle birinin hak ve hukuk bağlamında öğüt veren, liderin hataya düşmesini önleyen ve yolunu aydınlatan bir meşâle olduğu fikrini savunan Turtûşî'ye göre, “böyle bir davranış sonucunda halkın gönlü alınır.” (Turtûşî, 2011: 149) Hükümdar yanında danışacağı bilginlerden oluşan bir heyet oluşturmalıdır. Çünkü bilginlerinin halk üzerindeki etkisi çok büyüktür. Devlet başkanı bu bilgin ya da bilginler topluluğunun fikirleri olmadan bir işi kesinleştirmemeli, ancak onlarla bilgi alışverişinde bulunduktan sonra karar vermelidir. Yalnız unutulmamalıdır ki son karar liderin kararı olmalıdır, bu durum

yukarıda anlattığımız otoriteyi pekiştirir. Aksi taktirde lider kukla olmaktan kurtulamaz. (Turtûşî, 2011: 149-151) Dikkat edilmesi gereken bir konu da şudur; devlette danışma kurulu oluşturulurken, buraya seçilecek insanların kaliteli insanlardan oluşması gerekmektedir. Bu heyetteki insanların akıllı, asil, sağlam görüş sahibi ve tecrübeli olmaları gerekir. Bu özelliklere sahip insanlardan oluşan istişare heyeti, devletin bekâsı ve halkın mutluluğu için elzemdir. (Turtûşî, 2011: 219)

Devleti çok iyi idare eden tecrübeli bir devlet adamının, danışma meclisine adam seçerken dikkat edeceği bir başka husus da bu çok önemli göreve atanacakların maddî sıkıntı içinde olmamaları gerektiğidir. Eğer sıkıntıları varsa giderilmesi gerektiğini savunan Turtûşî'ye “göre türlü sıkıntılar içinde olan biri sağlıklı düşünemez.” (Turtûşî, 2011: 238) Turtûşî'ye göre, “akıllı insanlarla dost olmak akli ve nezaketi artırır. Bu yüzden tecrübeli, yaşlı insanların görüşleri hep övülmüştür.” Düşünürü göre, tecrübeli yaşlı insanların görüşlerine sarılmak gerekir. Zekalarını kaybetse bile bir çok hadiseye şahit oldukları için yaşlıların görüşleri gençlerin görüşlerinden daha iyidir. (Turtûşî, 2011: 219) Nizâmü'l-Mülk de benzer görüşleri savunur. Ona göre, ihtiyar ve tecrübeli kişilere makam ve mevki verilmelidir. Devletle ilgili tüm konularda, görmüş geçirmişlerin, deneyimli kişilerin görüşlerini alıp onlarla birlikte hareket edilmelidir. Birçok kez bir memleket meselesinde acemi, toy ve çiçeği burnundakiler görevlendirildiği zamanlar, mutlak surette yanlışlıklar yapılmıştır. (Nizâmü'l-Mülk, 2016: 215-216) Ancak burada Turtûşî ve Nizâmü'l-Mülk, genç danışmanlara hiç şans vermemektedirler. İşinin ehli gençlere de en azından tecrübe sahibi olabilmeleri için bu görevin tevdi edilmesi gereklidir.

Yönetenin de yönetilenin de müşavere ve nasihate muhtaç olduğunu savunan Turtûşî, akıl danışan bir devlet adamı her ne kadar danıştığı insanlardan üst bir konumdaysa da onların fikri yardımıyla ufkunun açılacağını öne sürer. Turtûşî bu yardımı, ateşin yağla beslenip gürleşmesine benzeterek, bilge kimselerin görüşlerinin başkanın tecrübesini artıracığını savunur ve şöyle der: “Yönetim işlerini tecrübeli kimselere danışmadan yürütmeye koymak, niyet etmeden ibadet etmeye benzer.” (Turtûşî, 2011: 235-237)

Devlet başkanı istişareye başvurduğu zaman kendisi veya bir başkası onun başkasına muhtaç olduğunu düşünmemelidir. Lider övünmek ya da başkasından üstün olduğunu göstermek için istişarede bulunmaz, sadece faydalanmak için istişare eder. Bu durum liderin iyi bir lider olduğunu gösterir. Bir devlet başkanı, şan ve şeref isitiyorsa müşaverede bulunmalıdır. Çünkü siyaseti bilen kimseler, yöneticinin tek başına karar vermediğini, işi bilen rey sahibi kimselere danıştığını görerek ileri sürülen fikirlerin, yüksek bir makamdan çıktığını bundan dolayı devletin güçlü bir devlet olduğu fikrine varırlar. (Turtûşî, 2011: 235-237)

Karmaşık olan devlet işlerinde, bir çok konu kolay halledilebilir bir konumda değildir. Bir yöneticinin bu durumlarda yalnız başına verdiği kararlar isabetsiz olabilir. Böyle bir durumla başbaşa kaldığı zaman, isabetli bir karar verilmek isteniyorsa, rey erbabının görüşlerine başvurarak doğrunun ortaya çıkarılması sağlanır. Başkan, kendi fikirleriyle danıştığı kimselerin fikirlerini kıyaslayarak isabetli bir karar vermeye çalışmalıdır. Çünkü tek kişinin görüşü zayıf bir ipe benzer, bu iplerin çoğalmasa sağlam bir ipi ortaya çıkarır. (Turtûşî, 2011: 236-237) Bu ip benzetmesi ile Turtûşî, birkaç kişinin birlikte verdiği kararın daha güçlü olacağı ve doğru olma ihtimalinin daha yüksek olacağını vurgulamak istemiştir.

Düşünürümüz, yöneticinin kendisine güvenmesi konusuna değinerek düşüncelerini ifade etmeye devam eder. Bir yöneticinin kendine olan güveninin yüksek olması ya da sert mizaçlı olması onu danışmaktan men etmemeli ya da danışır gibi gözüktüp meselenin asıl önemli boyutunu danışma kurulundan saklamaması gerektiğini belirtir. Başkanın bazı fikirleri danışma kurulundan çıkan fikirlerden ayrı olup çelişebilir. Bu durumda başkanın biraz daha düşünmesi ve aklı selimle bir sonuca varması gerekir. Sonuçta bu kurula kendisi, aklına ve tecrübesine güvendiği kişileri seçmiştir. Bu konuda büyüklük taslanmamalı ve daha sağduyulu ve akıllıca olan ortak fikir kabul edilmelidir. Müellif şöyle der: “Eğer akıbet güzel olacaksa çok ağır sözler ve tavsiyeler dahi dinlenmelidir. Zaten hasta iyileşmek için acı ilaçları içmez mi?” Eğer çıkan sonuç hatalysa sorumluluk sadece devlet başkanının üzerinde kalmaz, danışmanlarla birlikte bu hata yüklenilir. Eğer isabetli bir sonuç çıkmışsa, bu kararda danışma meclisinin payı olsa da asıl paye devlet başkanındır. (Turtûşî, 2011: 238)

Düşünür, devlet başkanlarına istişare hususunda tavsiyelerde bulunduğu gibi, istişare meclisinde olanlar ve söz söyleme yetkisi olanlar içinde tavsiyelerde bulunur. Ona göre, devlet önderine nasihat etmek demek, gaflet anında onu uyarmak demektir. Danışmanlar, sultanın bilmediklerini saklamamalı ve ona söylemelidirler. Devlet kurumlarının işleyişi, askerlerin, vergi tahsildarlarının ve diğer memurların özellikleri hakkında sultana bilgi vermelidirler. İhtiyaç anında devlet yöneticisinin yanında olmalı, devlet yönetiminin başarısı için, savaşlarda zafer kazanmak için ellerinden geleni yapmalıdırlar. Ülke halkının devleti ve başkanını sevmeleri için kalplerini ısıtırmaya çalışmalıdırlar. Çünkü halk, başkanı ve üst düzey memurları devletin bir parçası olarak görür, bir yetkiliden kaynaklanan olumsuz bir durum tüm devlete mal edilir. (Turtûşî, 2011: 241)

Sonuç olarak Turtûşî, siyaset düşüncesinde, devlet yönetiminde halkı veya devleti ilgilendiren siyasî, askerî, kültürel, ekonomi, eğitim ya da benzeri devlet meselesi olan bir durumun tesbitinde mutlak olarak alanlarında kendilerini iyi yetiştirmiş, uzman istişare heyetine başvurulması gerektiğinin önemine vurgu yapar. Özellikle devletin güvenliğinden sorumlu olacak orduyu ilgilendiren kararlarda dikkat edilmeli ve tek başına kararlar almaktan çekinilmelidir. Çünkü ordu ile ilgili atılacak yanlış bir adım devletin ve ülkenin felaketine sebep olabilir. Bir devlet yöneticisi ne kadar güçlü olursa olsun, ne kadar iyi eğitilmişse eğitilsin, her konuda sağlıklı bir sonuca varması çok zordur. Devletin devamı için ve halkın huzurlu ve mutlu bir yaşam sürmesi için, hem devlet işlerini iyi bilen, hem de alınan kararların halka yansımalarının sonuçlarını kestirebilen bilgili bir heyet olmak zorundadır.

2. 3. 3. Ordu

Bir devletin ayakta kalabilmesi şüphesiz güçlü bir ordu ile sağlanır. Devlet sınırları içindeki düzenin sağlanması, adâletin uygulanması, ordu ve polis teşkilatının caydırıcı gücü sayesinde ancak mümkün olabilir. Bu kurum sayesinde bir devlet, dost-düşman ülkelere karşı varlığını koruyabilir. Ordu devleti ayakta tutan ana direklerden biridir. Turtûşî, bu durumu çadır direkleri metaforuyla ifade etmeye çalışır. Turtûşî'ye göre, "ordu bir çadırın yere çakılmış kazıkları gibidir." (Turtûşî, 2011: 357) Ordu, ülkeyi düşmandan koruyan şehrin kapıları, toplumun ırzının,

güvenliğinin maddi ve manevi koruyucusudur. Devletin meşru silahlı güçleri, zor zamanlarda halkının imdadına yetişen ve ellerinden tutan imdat eli, düşmana karşı halkı ve devleti koruyan bir kalkandır. Turtûşî'ye göre, “ancak silahlı güçlerle yolların asayiş ve sınır güvenliği sağlanır.” (Turtûşî, 2011: 357)

Bir devlette ordunun, yönetimin emrine tam olarak itaat etmesi ancak disiplinin muhafazası ile mümkündür. Ordunun yönetici kadrosu çok iyi seçilmeli ve devlet yöneticisi tarafından sık sık teftiş edilmelidir. Düşünür, bu teftişi bahçıvanın sorumlu olduğu bahçenin teftişine benzetir: Bahçeyi çok iyi bilen bahçıvanın, bahçenin faydası ve diğer bitkilerin daha sağlıklı yaşayabilmesi için faydasız ayrık otlarını söküp atması gibi, sultan da askerlerin durumunu iyi bilmeli, aradaki kalitesiz ve disiplini bozan askerleri ordudan çıkarmalıdır. Çünkü otlar arasında bahçeye ve bahçe sahibine faydası olmayan, hatta zararı olan otların mevcut olması gibi orduda da faydadan çok zararı olan askerler mevcuttur ve bu tür askerler hem ordunun hem de ülkenin güvenliğini tehlikeye sokarlar. (Turtûşî, 2011: 357) Turtûşî'den çok sonra gelen Machiavelli (ö. 1527) de benzer görüşleri savunur ona göre, bir devlet ve onu yönetenler orduya çok değer vermelidir. Özellikle iyi bir ordunun özellikleri iyi bilinmelidir. Çünkü ordunun özelliklerini ve nasıl yönetileceğini bilmeyen bir devlet başkanı kendini güvende hissedemez ve silahlı güçlerden yeterince saygı göremez, bu durum da devletin yıkılışını hazırlar. (Machiavelli, 2015: 90)

Turtûşî'ye göre, ordudaki askerlere gerektiği yerlerde ceza ve mükafat verilmelidir. Ancak bu uygulama abartılmamalı kifayet derecesinde olmalıdır. Yoksa askerlerin şımarmasına ya da asık suratlı olmalarına ve zoraki iş yapmalarına sebep olunur. Özellikle maaşlarına dikkat edilmeli, çok fazla ya da çok az maaş verilmemeli ortalama bir maaş verilmelidir. Bu duruma dikkat etmemek, laubaliliğe ya da dilencilik ortam hazırlar. (Turtûşî, 2011: 357-358) Bu konuyla ilgili olarak İslâm siyaset düşüncesinde başka düşünürler de fikir beyan etmiş ve bu konunun önemine değinmişlerdir. Bu düşünürlerden biri olan Keykâvus da askerle irtibatın önemine değinmiş ve şöyle demiştir, “devlet yöneticisi askerle hiçbir zaman irtibatını kesmemeli, ordunun içinde sevilip sayılan komutanlara ihsan ve ikramda bulunmalıdır.” Keykâvus, devlet başkanının tertiplelediği törenlerde, ordu komutanını ve rütbece daha alta olan komutanları yanından eksik etmemeli ki bunun da, devletin

gücünü ve devlet başkanının ordu ile barışık olduğunu ve birbirinden destek aldığını dost düşman herkese göstereceğini savunmuştur. (Keykâvus, 2007: 227)

Turtûşî'ye göre birçok âlim, ordunun ve ordunun görev alanı olan asayişin ve savaşların nasıl idare edileceğini uzun uzun anlatmıştır. Ancak bu müellifler ya da siyaset düşünürleri, kendi bölgelerinde şahit oldukları mevzuları işlemişlerdir ve birinin ele aldığı konuya diğeri ya değinmemiş, ya da çok az değinmiştir. Ordunun nasıl idare edileceği, savaş zamanlarında hangi hilelere başvurulacağı hakkında zamanındaki uygulamaları mevzubahis etmiştir. Ancak, tüm bu farklı öneriler ve tecrübeler içinde en önemli ve hiç değişmeyen bir kural vardır ki, o da her zaman, her durumda dizginleri elde tutmak ve her duruma hazırlıklı olmaktır. Tarih boyunca birçok devletin yıkılmasına, ordudaki disiplinsizlik ve orduyu yönetenlerin orduya sahip çıkamaması sebep olmuştur. Bu yıkım, yöneticinin dizginleri ele geçirememesi, yetersizliği ya da zaafiyetlerinden ve acizliklerinden dolayı emir komuta zincirinin sağlıklı işleyememesinden kaynaklanmıştır. (Turtûşî, 2011: 503-504)

Turtûşî ordu ile ilgili görüşlerinde özellikle tedbir, istihbarat ve savaş hilelerinin gerekliliği üzerinde de bir hayli durmuştur. Turtûşî'ye göre, ordu komutanının alacağı ilk tedbirlerden biri, düşman ordusu içine casus sokup hareketlerinden haberdar olmaktır. Bu durum her an düşman ordusunun hareketini, planlarını, zayıf ve kuvvetli yanlarını tespit ederek gerekli tedbirlerin alınmasına vesile olur. Ayrıca bu casuslar, karşı tarafta olumsuz propaganda yapıp düşmanın manevi olarak direniş gücünü zayıflatmalıdır. Akıllı bir ordu komutanı, düşman güçlerinin küçük birliklerinin komutanlarını ayartıp türlü vaatlerle kendi tarafına çekmelidir. Ancak bu istihbarat çalışmaları yapılırken oldukça sabırlı davranılmalıdır. (Turtûşî, 2011: 506-507)

Müellifimiz, orduyu yönetenler hakkında da çarpıcı tespitlerde bulunmuş, güçlü bir ordu için komutanların son derece dikkatli bir şekilde seçilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Sorumluluk verilecek kişinin gurubunun en şerefli, akıllı ve saygın kişisi olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında ordunun başında cesur, cüretkar, akıllı ve zeki kimselerin olması gerektiğini söylemiştir. (Turtûşî,

2011: 504-505) Ancak, konuyla ilgili olarak bu cesurluk ve cüretkarlık sınırı korunmalıdır. Platon *Devlet Adamı* adlı diyalogunda, askerleri yönetenlerin hırslı ve kinli olmaması gerektiğini vurgulayarak bu tür davranışların devleti savaşa sokacağını ve ülkeyi yıkılmakla karşı karşıya getireceğini ifade etmiştir. (Platon, 1998: 103)

Düşünüre göre, askeri idare edecek kimse silahları iyi bilmeli ve onları kullanmada mahir olmalıdır. Askerleri yöneten komutan soğuk kanlı olmalı, yenilgi, zafer, kolaylık ve zorluk gibi olabilecek her duruma hazırlıklı olmalı, kendi metanetiyle bereber ordunun da metanetini koruyabilmelidir. Komutan, yukarıda saydığımız konularda yeterli bir birikime sahipse ve emrindeki askerler de onun emirlerine tam anlamıyla uyarsa Turtûşî'ye göre kocaman bir ordu tek bir yumruğa dönüşür. (Turtûşî, 2011: 504-505)

Konuyla ilgili olarak Mâverdî *Ahkâm'ı-Sultaniye*'sinde, ordu komutanının nitelikleri hakkında şunları kaydetmiştir; komutan olan kişi, sürekli orduyu uyanık tutmalı, gafillik ve tembelliğe mahal vermemelidir. Ordunun ihtiyaçlarını en iyi onu yöneten komutan bilmeli, bu ihtiyaçları giderebilmek için devlet yöneticilerine sürekli istişare halinde olmalıdır. Akerlerin morallerini en üst seviyede tutmalıdır. Askerlerini en güzel şekilde eğitmelidir (Mâverdî, 2015: 101-102) Askerlerin eğitimi konusuna birçok filozof değinmişse de Platon bu konuyu daha güzel bir şekilde ifade etmiştir. Platon'a göre, askerlerin eğitimi çok önemlidir, onları zinde tutabilmek için maddi ve manevi olarak eğitmek gerekmektedir. Bedenlerini, ruhlarını ve zihinlerini sağlam şekilde eğitmek, iyi savaşabilmek ve sağlıklı kalabilmek için jimnastiğe, ruh inceliğine ve duygu dünyalarına hitabeden müziğe, düşüncelerini sağlam bir şekilde koruyabilmelerini ve düşünce olarak gelişebilmeleri için de felsefeye ihtiyaç vardır. (Platon, 2015: 64-66)

Güçlü bir devlette askerlerin kaliteli, savaşçı ve güçlü olmaları elbette çok önemlidir ancak, onları yöneten komutanın kalitesi daha önemlidir. *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacıp bu konuda sultana hitaben şöyle demiştir: Düşmana karşı galip gelebilmek için bir devletin çok iyi bir komutana ihtiyacı vardır. Komutan olacak kişi çevik, sert ve deneyimli, olgun ve cesur olmalıdır. Çünkü orduyu yönetebilmek ve bu

sayede savaşlar kazanabilmek, ya da barış zamanında huzuru koruyabilmek zor ve büyük bir iştir. Bu işi yüklenen insan, tedbirli, uyanık, tecrübeli seçkin biri olmalıdır. Bu kişi, askerlere birer silah arkadaşı gözüyle bakmalı, onları ezmemeli, dünya malı sevdalısı olmamalıdır, devletine gönülden bağlı ve itaatkar olmalıdır. (Yusuf Has Hacip, 2016: 98)

Turtûşî, savaş meydanlarında kazanmanın sebebini nitelikli askerlerin sayı çokluğuna bağlamış, iki taraftan birinde bir tane bile çok iyi bir savaşçının olması galibiyetin sebebi olabileceği fikrini ileri sürmüştür. (Turtûşî, 2011: 509) Ancak Turtûşî'nin bu düşüncesini İbn Haldun Mukaddime'sinde eleştirmiştir. İbn Haldun'a göre; galibiyet sayının çokluğuyla değil, ancak savaşacak kişileri bir arada tutan ve zafere götüren asabiyetle mümkün olur. Çünkü zafer, haricî ve maddî sebeplerle değil, birlik ruhu ve asabiyetle elde edilebilir. İbn Haldun, Turtûşî'nin bu şekilde düşünmesini, yaşadığı dönemde ve bölgede asabiyetin yok olması sebebiyle zaferi asabiyete değil, şahısların sayısına bağladığını söyler. (İbn Haldun, 2016: 537-538)

Sonuç olarak, bir devletin bekasının en önemli şartlarından biri olan ordunun, her durumda güçlü, disiplinli ve itaatkar olması gerekmektedir. Bunun aksi bir durum devlet için tam bir yıkım getirebilir. Bir devletin kurulduğu ilk andan itibaren dost ve düşmanlarının olması kaçınılmazdır. Bir devletin muktedir olabilmesi için, devletin orduyu en az çevresindeki devletlerin ordusu kadar teçhiz etmesi, zamanının mümkün olan en üst seviyedeki silahlar ve gereçlerle donatması mecburidir. Ancak bu seviyeye çıkabilmek için devlet ekonomisinin iyi olması gerekmektedir. Çünkü her devirde güçlü olabilmenin en büyük etkeni, devletin maddi pozisyonudur. Çok açıktır ki güçlü orduların kullanacağı silah ve mühimmat, giyim, kuşam ve ordunun tüketeceği hiçte küçümsenmeyecek kadar maddi külfet getiren yiyecek, ancak para ile satın alınabilir, ya da satın alınan üretim merkezlerinin araç-gereçlerinin faaliyetleriyle üretilebilir. Tüm bu durumlar devletin güçlü bir ekonomiye sahip olmasını gerektirir.

2. 3. 4. Maliye

Yukarıda değindiğimiz güç ve bağımsız bir iktidarın meydana gelmesinin ilk şartlarından biri elbette ki güçlü bir ekonomidir. Ekonomisi güçlü bir devlet, ülke

içinde ve çevredeki devletler arasında sözü dinlenen ve ağırlığı olan bir devlettir. Tüm çağlarda devletler, güçlü bir ekonomi sayesinde müreffeh bir hayat yaşamış, ekonomiye bağlı olarak ticaret, kültür, sanat, eğitim, bilim ve teknoloji gelişmiştir. Bu gelişmişlik, ülkeleri güçlü bir devlet haline getirmiş, bazen de imparatorluk yolunu açmıştır. Bir devlet sahip olduğu ekonomi sayesinde ilerler ya da geriler. Devlet yöneticileri bunun bilincinde olmalı, ekonomisi iyi olmayan devletlerin gelişip büyüemeyeceği gerçeğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu gerçeğe bağlı olarak, devletin kudreti ve gücü üretim tabanı ile orantılıdır. (Hassan, 2015: 287)

Ülke ekonomisini ayakta tutan faktörlerin başında ticaret gelir. Bir devlet, güçlü bir ekonomiye sahip olmak istiyorsa ticarete geniş imkanlar tanımalı, tüccarları teşvik etmeli ve desteklemelidir. En başta ihracat ve ithalat için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Bunun için ticaret yollarının güvenliği sağlanmalı, ülkeye girecek ve çıkacak malların kalitesine dikkat edilmeli böylece ülke güvenli bir ticaret merkezi haline getirilmelidir. Ticari sahada devlet, kontrol ve teftiş işlemini aksatmamalıdır. Aristoteles'e göre; "Bir devlette ticaretin gelişmesi isteniyorsa pazar yeri denetlenmelidir. Denetim, alışverişlerin dürüst yapılması ve pazar yerinin düzeninin ve güvenliğinin sağlanması için gereklidir." (Aristoteles, 2016: 233) Ticaretin yaygınlaşabilmesi için devlet gerekenleri yapmalı tüccarlara sahip çıkmalıdır. Aristoteles'e göre, "devletin temel etkinliklerinden biri toplumun ihtiyacına göre mal alıp satanları himaye etmektir." (Aristoteles, 2016: 233) Bu durum devleti ekonomik bağımsızlığa götüren yolların en önemlilerinden biridir.

Bir devleti güçlü bir şekilde ayakta tutan önemli etkenlerden bir olan ekonomi ve iktisadî konular devlet başkanı tarafından ya da görevlendireceği sâdik bir görevli tarafından çok iyi takip edilmelidir. Çünkü iktidarın muktedir olabilmesi, çoğu zaman devletin maddî gücüne bağlıdır. Turtûşî, sultanın gücünü ve saltanatın devamını mal zenginliğine bağlar. Ayrıca ülkeyi ayakta tutan direklerden biri olan ve önemli bir etken olan güçlü ekonomiyi, hakimiyetin ana maddesi olarak tasavvur etmiştir. (Turtûşî, 2011: 361)

Turtûşî, ülkedeki huzuru ve düşman korkusundan emin olarak yaşamayı da maddi zenginlikle ilişkili görür. Turtûşî'ye göre mal, düşmana karşı en iyi hazırlıktır.

Yeryüzünün hayat bulması, krallığın sağlık ve selâmet içinde yürümesi, bir vatanda yaşayan halkın huzuru mala bağlıdır. (Turtûşî, 2011: 361)

Konuyla ilgili olarak, bir ülke ekonomisini ayakta tutan en önemli faktörlerden biri vergilerdir. Vergiler, işinin ehli memurlar tarafından ve hakka riayet edilerek toplanmalıdır. Geliri yüksek olandan yüksek, geliri az olandan az vergi alınmalıdır. Devlet bu konuda adâleti ve dengeyi elden bırakmamalıdır. Ziraatçilerden, köylülerden, esnaf ve sanatkarlardan kısaca vergiye muhatap olan herkesten kayırma yapılmadan kazancına göre makul bir miktarda vergi alınmalıdır. Alınan vergiler ilerde ülkeye faydası olacak şeylerde harcanmalı, lüzumsuz yerlerde kullanılmamalıdır. Ancak vergi alınacak diye de insanlar ezilmemeli, ağır vergi yükü altında insanların hayatı çekilmez bir hale sokulmamalıdır. Çünkü, vatandaşlardan ağır vergi almak, devleti yıkılmakla karşı karşıya getirir. (Turtûşî, 2011: 362)

Hükümdar, dürüst çalışıp vergisini veren dolayısıyla ülkeyi imar eden tüccar, esnaf, çiftçi vb. kesimden insanları mağdur etmemek için vergi tahsilinde adâlet hususunu gözetmelidir. Bu hassas konuya dikkat etmeyen hükümdarı Turtûşî “kendi etini parçlayıp aç kaldığında yiyen zavallı adama” benzetir. “Bu adam bir yandan kuvvetlenirken, öbür yandan çökmektedir. Çünkü açlık acısını bastırıyorum diye kendi nefesine verdiği ezâ ve cefânın maliyeti, doymak adına yaptığından daha büyüktür.” (Turtûşî, 2011: 362)

Turtûşî, vergi ve haraç toplama hususunda adâletli olmanın hayatîyetine özellikle değinip sık sık benzetme yaparak önemine güçlü bir şekilde vurgu yapmaktadır. Turtûşî’ye göre, “tebâsına gücünün çok üstünde bir haraç yükleyen bir kral, evinin çatısını bizzat evinin duvarlarından aldığı toprakla sıvayan, çadırın direğini düzgün olsun diye kesip incelten adam gibidir. Sonunda ev çökecek ya da çadır yıkılacaktır.” (Turtûşî, 2011: 362) Turtûşî burada, ülkeyi ayakta tutan vergi mükelleflerinin zayıflayıp yok olmalarıyla beraber devletin de ortadan kalkacağını vurgulamak istemiştir.

Devleti ayakta tutan kaynaklardan bir olan vergi konusuna Turtûşî gibi Gazzalî de önem vermiştir. Gazzalî’nin görüşleri ile Turtûşî’nin görüşleri birbirini destekler mahiyettedir Gazzalî, Devlet başkanının halktan haddinden fazla vergi

alması, halkı ticaretten ve ziraatten soğutur. Ticaretin ve ziraatın zayıfladığı bir ülkede devlet yeterince yatırım yapamaz ve halkın ihtiyaçlarına cevap veremez tezini savunur. (Gazzalî, 2016: 111-112)

Bir ülkede nihaî hedef huzur ve mutluluktur. Hükümdar bu gaye uğrunda çalışmalıdır. Huzur ve mutluluğun olmadığı bir ülkede fitne ve fesat ortam bulup çoğalır. Böyle bir ortam da biraz israf ile bağlantılıdır. Özellikle devlet başkanı, israf konusunda hassas olmalıdır. Yönetim kadrosu ve halkı israf konusunda uyarmalı, ve gerekli tedbirleri almalıdır. Turtûşî'ye göre, salah ve huzur olduktan sonra hiçbir şey az sayılmamalıdır ve iyi bilinmelidir ki fesat devam ettiği sürece hiçbir şey kalıcı değildir. İsrâfçı ve tedbirsiz adamın malı biter, sürekli durum muhasebesi yapan ve kendini yenileyen ıslahatçının ise fakirliğe düşmeyeceğini söyleyebiliriz. (Turtûşî, 2011: 362) Turtûşî, ayrıca burada ıslahatçılığa da dikkat çekmek istemiş, yöneticinin zamanın şartlarına göre, kendini ve kanunları yenileyip güncellemesi gerekeceğini belki böylece israfı engel olamayan geçmiş kanun ve kuralların yeniden ele alınması gerekeceğine vurgu yapmak istemiştir.

Hükümdarın ve yönetim kadrosunun israfı sebep olacak harcamalardan kaçınması konusuna bir siyasetnâme müellifi olan Sa'di-î Şirâzî de değinmiştir. Bir devlet, mümkün oldukça israftan kaçınmalıdır. Çünkü israf devletin içini kurt gibi oyar, devleti fakir düşürür ve zamanla devlet yıkılma sürecine girer. Çünkü israfı sebep olan tembellik yani hazırcılık, zevk ve eğlence düşkünlüğüdür. Sa'di-î Şirâzî'ye göre; “devletin hazinesi her zaman dopdolu olmalı. Asla gereksiz yere, anlamsız ve boş yere harcama yapılmamalı halkın malı saçılıp savrulmamalıdır.” (Sa'di, 2016: 92) görüşüyle Sa'di, israf konusundaki hassasiyete dikkat çekmiştir.

Bir ülkede israfı, en çok devletin ileri gelenleri yani yönetim kadrosu sebep olur. Bu insanlar çok büyük harcamalar yapar, devlete akan vergiler bu masrafları karşılamaya yetmez, devlet sürekli vergileri yükseltme yoluna gider. Bu yüksek meblağlı harcamalar sonucu orduya ve diğer kademelerde görev yapan devlet memurlarına yeteri kadar masraf yapılamaz ihtiyaçları giderilemez. Bunun sonucunda devlette rüşvet, iltimas ve haksızlık alır başını gider ve sonunda devlet ihtiyarlık çağına girip ölümünü hazırlar. (İbn Haldun, 2016: 541)

Turtûşî, ekonominin güçlü olmasında en büyük payı ziraî çalışmalara verir. Çünkü ziraat, ülkenin gelişip zenginleşmesinde ve dışarıya bağımlılığın azalmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu öneminden dolayı çiftçilere devlet destek vermelidir. Turtûşî'ye göre, “çiftçiler zayıfladığında memleketi mamur etmekten âciz kalırlar ve öylece bırakırlar. Yeryüzü harabeye dönüşür, toprak işleriyle uğraşan herkes kaçır, imar ve medeniyet faaliyeti zayıflar. Dolayısıyla hükümdara gelecek haraç da azalır.” (Turtûşî, 2011: 362) Turtûşî bu zaafiyetin, fakirliği doğuracağını ve ülkeyi koruyan ordunun da bundan etkileneceğini bunun da güvenliği tehdit edeceğini dile getirir.

Sonuç olarak Turtûşî'ye göre, bir devlette yöneticiler devletin varlığını ve kendi kudretlerini mala mülke borçludurlar. Bundan dolayı ekonomiyi başarılı bir şekilde yönetmek zorundadırlar. Ekonomideki küçük bir çatlak ülkede herkesi etkileyecektir. Yönetici bu konuya çok dikkat etmelidir. Çünkü devletin ekonomik gücü halkın refah seviyesine yansıtacak ve devlet ile halkı kaynaştıracak ya da birbirinden uzaklaştıracaktır.

2. 4. Devlet ve Toplum (Halkla İlişkiler)

Bir devlet, ancak mahiyeti altındaki halkla devlet olma hüvviyetine sahip olabilir. Bir devletin gücü, mahiyeti altındaki halka bakışı ve onlara olan davranışıyla doğru orantılıdır. Güçlü bir devlet ancak güçlü toplumları sayesinde varlığını devam ettirebilir. Aynen bunun gibi bir toplum da devlet olmadan köklü bir medeniyete ve gelişmişlik seviyesine ulaşamaz. Bu karşılıklı güç dengesinde en büyük görev devlete düşmektedir. Halkı ezmeyen, halkın eğitilmesi için çaba sarf eden, halkıyla barışık bir durumda olan devletlerin, tarih boyunca başarılı oldukları, elde ettikleri bu başarılarla büyük imparatorluklar kurdukları görülmüştür. Halkla ilişkilerde en büyük görev devlet yöneticisine düşmektedir. Çünkü onun halka karşı olan tutumu diğer devlet görevlilerine de yansıtacaktır. Bu işe çok önem veren bir devlet başkanının olduğu bir devlette, devlet kademelerindeki diğer görevliler halka kötü davranmaya cesaret edemeyeceklerdir.

Bir devlette, halka karşı iyilik ve adâlet ne ölçüde öndeysen, halkın da devlete karşı bağlılığı o derecededir. İyi bir yönetici, çobanın sürüsüyle ilgilendiği gibi halkı ile ilgilenir, onları her türlü tehlikelerden korumaya çalışır, canlarını, mallarını ve

namuslarını korumayı kutsal bir görev bilir. Aristoteles, devlet yöneticisi ile babayı misyon olarak aynı pozisyonda telakki eder. Nasılki baba, çocuklarını koruyup gözetiyorsa, güvenliklerini, barınma, yiyecek ve giyeceklerini temin etmek zorundaysa, devlet de vatandaşlarına bir baba şefkatiyle bakmalı onları koruyup gözetmelidir. (Aristoteles, 2012: 168-169) Turtûşî'ye göre ise yönetici, yönettiklerine güzel muamele etmeli, onların huzuru, sükûnu ve salahı için elinden gelen herşeyi yapmalıdır. Bir devlet başkanı, halka karşı ahlâklı olmalı, asla adâleti elden bırakmamalı, halk arasında eşit hüküm vermelidir. (Turtûşî, 2011: 175) Devlet, muhtaç olanların yardımına koşarak ihtiyaçlarını gidermeli, yaralarını sarmalıdır. Zor duruma düşen halkın yanında olduğunu hissettirmelidir. Devlet yöneticileri ileriki zamanlarda içine düşeceği kıtlık, savaş, doğal afet vs. tehlikeli durumlara karşı önlem almalı, sadece devlet kademelerinde olan ya da halkın elit tabakasına yönelik çalışmalar yapılmamalı, bir bütün olarak tüm halk için tedbirlere başvurulmalıdır. Turtûşî şöyle der: “Efendi demek; ihsanını umumî kılan, sadece özel bir zümreye ait kılmayan, avâm ve havâssı âsâyişe çağırın, kimseyi kimseden aşağı görmeyen demektir.” (Turtûşî, 2011: 85)

Bir devlet başkanı, devlet ve millet için zararsız olan halkın kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmamalı, hariçteki düşmanlar dururken bahaneler üreterek kendi halkıyla uğraşmamalıdır. Çünkü böyle bir ortamda halk da kendini savunma psikolojisine girer ve devlete karşı türlü yalana ve hilelere başvurur. Böyle bir ortamda halk ile devlet arasında karşılıklı güven tesis etmek çok zor olabilir. Şayet devlet yöneticisi, halkın küçük ve zararsız hatalarını görmezden gelir ve hemen cezalandırma yoluna gitmez ıslah etme yolunu seçerse halk her zaman devletin yanında yer alacak, canı pahasına devletini koruyacaktır. Devlet başkanının halkına karşı davranışlarına dikkat etmesi konusuna değinen İbn Haldun'a göre, “şayet hükümdar rıfk ile muamele eder, tebaanın kusur ve kabahatlarını görmezden gelir ve bağışlarsa, halk ona can atar, ona sığınır, sevgisini kana kana içer ve düşmanlarıyla yaptığı savaşlarda onun uğrunda canlarını feda ederler.” (İbn Haldun, 2016: 419)

Devlet yöneticisi ya da devlet görevlileri, halka karşı yumuşak davranmalı, kendinî halktan üstün görmemeli, yerine göre onların seviyesine inebilmeli ve onurlarını kırarak hareketlerden kaçınmalıdır. Böyle bir idarecinin ya da devlet

görevlilerinin kadir ve kıymeti halk tarafından bilinecektir. Turtûşî burada peygamberimizden örnek vermiş peygamberin mecliste kendine ait bir üstünlük alametinin olmadığını, ne elbisesi ne de oturduğu mekan itibariyle diğerlerinden farklı olmadığını belirtmiştir. Peygamberin, sert ve kaba davranarak iletilemeyecek olan pek çok mesajı yumuşak, esnek ve anlayışlı davranarak ümmetine tebliğ ettiğini söylemiştir. Çünkü müellife göre, “insan, yumuşak ifade ve ikna ile söz dinlemeye en yatkın varlıktır.” (Turtûşî, 2011: 144)

Turtûşî gibi bazı klasik dönem siyasetnâme yazarları da benzer görüşleri savunmuştur. Sadî’i Şirâzî’ye göre halkını gözeten, özellikle muhtaçlarla daha itinalı bir şekilde ilgilenen devlet, gerçekte kendini ve iktidarını korur. Bir ülkenin devlet yöneticisi, halkına adâletli ve iyi davranırsa, onun bu davranışı halkın kendine ve devletine olan güvenini artıracaktır. Güçlü, kendine güvenen birey demek, güçlü bir devlet demektir. Böyle karşılıklı sevgi ve güven olan bir ülkede huzur, ticaret ve ziraat vs. herkesin arzuladığı seviyeye ulaşacaktır. (Sa’dî, 2016: 76) Fârâbî’ye göre, bir devlette bilinçli olarak kötülüklerle maruz kalınabileceği gibi, kimsenin müdahalesi olmadan “doğal afet” gibi bazı kötülükler ve olumsuzluklar da, meydana gelebilir. Devlet bu tür zor durumlarda da halkının yanında olmalıdır. Yöneticiye bu konuda da büyük görevler düşmektedir. Devlet yönetimi, şehirleri planlı ve düzenli bir şekilde kurmalıdır. Şehirler birbirleriyle uyum içinde olmalı, tüm ülke halkının birlikte işbirliği yapmasına ortam hazırlanmalıdır. (Fârâbî, 2012: 90) Zorluk zamanlarında devletin halka yardım etmesi ve halkın yanında yer alması gerektiğini savunan Gazzalî’ye göre devlet başkanı, herhangi bir darlık meydana geldiğinde devlet hazinesinden halka yardım etmelidir. Devlet görevlilerinden herhangi biri, halkı zor durumda gördüğü vakit, bunu hemen devlet başkanına bildirmelidir. Bu haberi alan başkan da zaman geçirmeden elindeki imkanları seferber edip bu kötü durumu ortadan kaldırmaya gayret etmelidir. Devlet başkanının bu müsbet hareketi halk tarafından saygıyla karşılanır ve sonuçta halkın devlete olan bağlılığı ve sevgisi had safhaya ulaşır. (Gazzalî, 2016: 163) Ayrıca devlet, sadece aynı yerde yaşayan ve halkı kötülükten men eden, geçimlerini sağlamaları için ortam yaratan bir kurum değildir. Elbetteki devletin olduğu yerde bunlar haliyle var olacaktır. Ancak devletin varolmasındaki sebeplerin başında, erdemli bir topluluk ortaya çıkarmak olmalıdır. Yani herkesin ailesi, akrabalarıyla beraber onurlu ve erdemli yaşaması için gerekli

olan ortamı da oluşturması gerekir. Devlet halkın geçimini ve güvenliğini koruduğu gibi, halkına iyi bir eğitim vermeli ve onları düşünsel anlamda da geliştirmelidir. (Aristoteles, 2016: 102-103)

Devlet yöneticisi, halkla ilişkilerinde hassas olmalıdır. Halkla arasına perde çekmemeli, onunla ya da yetkili bir devlet görevlisiyle görüşmek isteyen insanlara kolaylık sağlamalı, aşılması zor bürokrasi engelleri aradan kaldırmalıdır. (Turtûşî, 2011: 166) Devlet yöneticisinin etrafında, insanları başkana yaklaşımdan alıkoyan, devletin ve devlet başkanının menfaatlerinin insanlara dokunmasına engel olan devlet yönetim kademelerini örümcek ağı gibi saran yetkililerin durumu Turtûşî'ye göre; "Berrak suya benzer ki, içinde timsahlar cirit atmaktadır. Uzaktan gelen bir susamış ne kadar iyi yüzse ve ne kadar dudakları çatlasa da bir türlü suya girip ihtiyaçlarını gideremez."² (Turtûşî, 2011: 213) Devletler, erk sahibine giden yollar uzayıp zorlaştıkça yıkılmaya yüz tutarlar. Turtûşî'ye göre, "Yönetici halkından yüz çevirip mabeyincileri çoğalttıkça bir nevi suskun ölümü seçmiştir. Çünkü araçlar koymak hükmen ölmek demektir. Artık kralın yakınları kumandanları ve sülalesinin diğer fertleri, halk arasında her türlü tecavüz eylemlerine girişirler." Halka zulüm eden zalimler halkın devlet başkanına ulaşamayacağını bilirler. Böylece devlet başkanı, halktan habersiz yaşayarak saltanatını, ona ve halka zarar veren yakınlarının ya da diğer devlet görevlerinin eline teslim etmiş olur. Bir çok devletin batış sebebi, devleti bu şekilde yöneten yöneticinin halkından kopukluğuna bağlanmıştır. (Turtûşî, 2011:166)

Mâverdî'ye göre devlet başkanının, huzuruna girmek kolaylaştırılmalıdır. Zulmün önlenmesi ve bir takım devlet için önem arz eden haberlerin başkana ulaşabilmesi için bu zarurîdir. Çünkü devlet için çok önemli haberler vardır ki, biraz geçikmesi ülkede büyük kargaşalara sebebiyet verir, bu haberlerin başkana ulaşmaması telafisi olmayan zararlara sebebiyet verebilir. (Mâverdî, 2016: 85) Tüm

² Su ve timsah benzetmesini Gazzalî de *Nasihâtu'l-Mülûk* de kullanmaktadır. Bu söylem ya yaşadıkları dönemde meşhur olmuş bir söylemdir, ya da Turtûşî, Gazzalî'den etkilenmiş ve neredeyse bire bir aynı benzetmeyi kullanmıştır. Bkz. Gazzalî, *Nasihâtu'l-Mülûk*, Çev. Osman Şekerci, Büyüyen Ay Yay. 1. Baskı, İstanbul, 2016, s. 129.

bu aksamaların olmaması için ve daha sağlıklı bir yönetim için, halkla olan iletişime çok dikkat edilmelidir. Devletle halk arasında kalın duvarlar örülmemelidir. Cahız'a göre, "devlet başkanı belirli günlerde halkla görüşme günleri belirlemeli ve bu günlerde, ayrımcılık yapmadan halkın her tabakasındaki insanlarla görüşüp halkın dertlerinden haberdar olmalıdır." (Câhız, 2015: 85)

Bir ülkede yaşayan halkın aynı dinden ya da aynı ırktan olması çok zor bir ihtimaldir ve neredeyse tüm devletler değişik din, ırk ve soylardan oluşan insanlardan meydana gelmiştir. Bir devletin güçlü ve halkıyla barışık olması isteniyorsa bu etnik farklılıklara ve değişik etnik grupların inançlarına ve geleneklerine de saygı duyulmalıdır.

Bir devlet başkanı, ülkesinin huzur ve barış içinde kalmasını istiyorsa bu farklı etnik grupların kültürlerini ve dinlerini yaşamalarına engel olmamalıdır ve liderlerine iyi davranarak devletin yanında olmalarını sağlamalıdır. Tabiki bu hoşgörü, devletin yapısını bozmayacak derecede olmalıdır. Turtûşî'ye göre, "her aşiretin ileri gelenleri, her etnik grubun önderleri hoş bir muamele ile karşılaşmalıdır.... Sen tüm grupların önderlerine, her cemaatin ve bilim dalının peşinde takipçisi olan imamlarına ve şerefli insanlara böyle yapmalısın. Onlar insanların dizginleridirler. Ancak onlarla diğerleri yönetilebilir." (Turtûşî, 2011: 330) Her etnik grubun ya da farklı dini toplulukların ve cemaatlerin sevilen ve sayılan liderleri mutlak surette mevcuttur. Turtûşî, özellikle bu değişik insan kitlelerinin bir ayrımcılık faaliyetine girişmemesi ve kargaşa ortamına sebep olmamaları için, bu halk topluluklarının liderlerinin devlet taraftarı olması için uğraşmak gerektiği üzerinde durur. Turtûşî'ye göre, "tüm etnik gruplardan en beğenilen faziletli şahısları yanına çekebilen sultan devletini devam ettirebilir. Kendisine boyun eğilmesini sağlayabilir." (Turtûşî, 2011: 330)

İktidar sahibi olmak, sadece saraylarda oturup, gününü gün edip, elinin altındakilere emirler vermek değildir. Bir devlet başkanı, eğer makamında rahat oturuyorsa bu, ülke halkının sayesinde. Halkın istekleri ve ihtiyaçları gözönünde bulundurularak icra edilen yönetim faktörü, her an devleti için can vermek isteyen bir yığın insanın desteğiyle ayakta kalır. Bunun aksi durumunda ise devleti yıkmak

isteyen halk tabakasından birçok insanı karşısında bulacaktır. Halkın ezildiği bir devletin vatandaşlarının hiçbir zaman yöneticileriyle barışık olmayacağı açıktır. Tüm asırlarda buna dikkat eden yöneticiler devletlerini uzun süre ayakta tutmayı başarmışlardır. Halk ile ilişkiler konusu bir devlet için çok önemli olduğundan, devlet kademelerinde halk ile iç içe çalışacak ve sürekli halk ile muhatap olacak görevlere kendini sosyal iletişim alanında geliştirmiş ve işinin ehli görevliler seçilmelidir.

2. 5. Nitelikli Görevliler

Bir devlette kurumların çok önemli işlevleri olduğunu, bu kurumlar olmadan devletlerin ayakta kalmasının imkansız olduğuna önceki başlıklarda değindik. İyi işlemeyen, görevini tam olarak icra edemeyen bir kurumun, devlet yönetimine ve ülkeye birçok zararının olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, devlet kurumlarının işlevlerini yerine getirmesi, olması gerektiği gibi çalışması ile gerçekleşebilir. Devlet işlerinin düzenli ve doğru bir şekilde yürümesi için, devlet kademelerine işinin ehli, görevini çok iyi bilen, nitelikli yönetici ve memurların iş başına getirilmesi gerekir. Örnek verilecek olursa, tam ehliyetli bir ordu komutanı ve askerlerinin devletin güvenliğini koruması, savaşlarda galip gelmesi, devletin ve halkın bu güce dayanarak kendini güvende hissetmesi ile orduya güvenin olmadığı, insanların canlarını ve mallarını tehlikede gördüğü bir ülke herhalde aynı olmayacak ve yaşam standartları da bir olmayacaktır. Bu kıyaslama diğer kurumlar için de geçerlidir.

Liyakatli, ne yaptığını iyi bilen kaliteli görevliler, bağlı oldukları kurumların da kalitesini belirler, bir görevde çalıştırılacak olan biri için bazı kriterler belirlenmelidir. Dürüst biri olması, insanî ilişkilerinin iyi olması, dindar olması vb. Ancak bu kriterlerin en önemlisi işinin ehli biri olup olmadığıdır. Nitelikli olmayan, işi iyi bilmeyen birinin, ahlâklı, dürüst, iyi, dindar ya da insanî ilişkilerinin iyi olması yetmeyecektir. Elbette diğer kriterlerde önemlidir ancak ilk şart liyakât ve sadakât olmalıdır. Başka önemli bir husus da görev dağılımı yapılırken işbaşına, o işte mahir olan birini getirmektir. Birisi savaş sanatından çok iyi anlayabilir, ancak ticaretten iyi anlamayabilir. Amaç sadece yer doldurmak için görev tevdi etmek olmamalıdır.

Turtûşî'ye göre; bir yönetici için, maliye memuru ve diğer görevliler, cengaver nezdindeki silah gibidir. Bir devlet yöneticisinin, işinin ehli, sadakatli, doğru sözlü, güvenilir memurları kaybetmesi, silahlarını savaş zamanında kaybeden savaşçıya benzer. (Turtûşî, 2011: 407) İşte bunun için devlet yöneticisi, iyi görevlileri seçmek zorundadır. Ayrıca devlet işlerinin aksamaması, yapılan işin tam olarak icra edilmesi için, devlet işlerinde bir çok sınıftan nitelikli insanlara ihtiyaç vardır. Aynı savaş zamanlarında, savaşan kişilerin çeşitli aletlere, silahlara ihtiyaç duyması gibi. Turtûşî bu konunun daha iyi anlaşılması için şu örneklere başvurur. Mesela “darbelere karşı savunmak için kalkana, karşı koymak ve iş bitirmek için kılıca, yaralamak için mızrağa, uzak tutmak için oka, darbelerin işlememesi için zırha ihtiyaç vardır. Kral için, çevresindeki memurlar ve adamlar, bir eczacı ya da cengaverin kullandığı araçlara benzer.” (Turtûşî, 2011: 407) Bu malzemelerin iyi, sağlam ve kaliteli olması gerekir. Birinin yerini diğeri tutamaz. Her iş için ayrı bir malzeme kullanmak gerekir. Aynen bunun gibi devlet görevlileri de sınıf sınıftır. “Kimileri rey ve müşavere için elverişlidir, kimileri savaş idaresine yatkındır, kimileri doğrudan düşmanla karşı karşıya kalındığında güzel savaşır; bazıları malların toplanması hususunda mahir, bir kısmı da malların korunması hususunda ustadırlar.” (Turtûşî, 2011: 407) Kim hangi işte daha iyi ise o işle görevlendirilmeli, diğer işlere kendi erbabı getirilmelidir.

Devlet işlerinde görevlendirilmeler yapılırken, her görevliye gücüne ve kabiliyetin göre görev verilmelidir. Bir kadiya asker yönetme görevi, bir posta teşkilatı memuruna kadılık görevi verildiği zaman hem mesleğe, hem de o görevliye zulüm edilmiş olur. Devlet görevlerinin hepsinde bir ölçü ve düzen olmalıdır. Platon'a göre; “Ölçü bir yana bırakılıp, küçük gemiye büyük yelken, ufak tefek bedene fazla yiyecek ve kaldıramayacak adama büyük yetki verilirse, hepsi alt üst olur, biri ölçüyü aştığı için hastalanır, öteki de aşırıktan kaynaklanan adâletsizliğe sürüklenir.” (Platon, 1988: 124) Platonun bu görüşüyle Turtûşî'nin, İran bilgini Bozorgmihirden alıntı yaptığı: “Sâsânî oğullarının, kötü durumlara düşmesinin sebebi, çok büyük ve önemli işlerin başına küçük ve zavallıları getirmeleri olmuştur” şeklindeki görüşü örtüşmektedir. (Turtûşî, 2011: 415)

Devlet yönetiminde özellikle çok dikkat edilmesi gereken, sık dokunup ince elenmesi gereken önemli bir husus da üst düzey devlet görevlilerin seçimi ve

atanmasıdır. Devletin başarısı ya da başarısızlığı, bu mevkilere getirilecek insanların liyakâtine ve sadakâtine bağlı olacaktır. Mâverdî'ye göre; “bu üst düzey görevliler; vezirler, ordu komutanları, kâtipler, takdimciler, polis amirleri, müfettişler, haberciler, vekiller ve hâkimlerdir.” (Mâverdî, 2016: 94) Görüldüğü gibi, devlet başkanından sonra en önemli görevlerin icra edildiği mevki olan yukarıda saydığımız makamlar, devlet yönetimini, güvenliğini ve devletin uzun ya da kısa ömürlü olmasını doğrudan etkileyen kurumlardır. Devlet başkanı bu görevlere seçilecek insan konusunda fazladan bir çaba harcamak zorundadır. Çünkü, Mâverdî'ye göre; “Melik bunlardan bir kısmına canını emanet edecektir, bazısına hizmet ve haremını emanet edecek, bazısına ülkeye ait sırrını veya yönetimle ilgili meşveretini emanet edecektir. Bazılarına dinini emanet ederken bazılarına da mallarını ve hazinelerini emanet edecektir.” (Mâverdî, 2016: 94) Üst düzey görevlere atanacak kimselerde liyakât, sadakât ve akıl üst düzeyde olmalıdır. Bunlardan başka konumları itibariyle, kâtiplik yapanlarda, edebiyat, dil, güzel yazı, güzel konuşma, ahlâkî güzellik ve sosyal ilişkilerinin iyi olması gerekmektedir. Ayrıca bu yetkililerin, insan tanıma özelliği de olmalıdır. Ordu komutanlarında, akıllılık, savaş hilelerini iyi bilme, kahramanlık, kuvvet, cesaret olmalıdır. Hâkimler kendilerini ilmi yönden iyi yetiştirmeli, fıkıh konularını iyi bilmelidirler, ayrıca dindar, emanete riayet etmeli ve adâletli olmak zorundadırlar. (Mâverdî, 2016: 95)

Bir devlet görevi için biri memur edildiği zaman, o görevlinin başka bir devlet işinde de çalışıp çalışmadığına dikkat edilmelidir. Bir kişiye bir devlet işi verilmelidir. Bir kişi birçok işi bir arada yaptığında zorlanır ve işler amacına ulaşmaz, hepsi ya da çoğu eksik kalır. Onun için bir görevlinin işinde başarılı olunması isteniyorsa, sadece bir alanda çalıştırılmalıdır. Örneğin, devlet başkanı bir görevlinin, hem asker hem de müderris olarak çalışmasını istememelidir, Aristoteles'e göre “ Elbette bir işi bir kişi yaparsa en iyisi olur. Yasa koyucunun bunu sağlaması ve aynı bir adamın hem profesyonel bir müzikçi hem de ayakkabıcı olmasını istememesi gerekir.” (Aristoteles, 2016: 78)

Turtûşî, bir işin birine tevdi edildiği zaman dikkat edilmesi gerekeceğini söyler. Bir işte görevli olanlardan sadakât, tecrübe, disiplin ve emanet edilince güvenilir olması beklenir. Ancak en önemlisi, yeterlilik yani liyakât ve ehliyet

aranmalıdır. Adam kayırma, keyfi atama, ahbab çavuş ilişkisiyle dağıtılan birçok görev başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Turtûşî'ye göre, “tüm memuriyetlere yapılacak atamalarda en önemli prensip; isteyenlerin, peşinde koşanların değil, layık olanların bu görevlere getirilmesi olmalıdır.” (Turtûşî, 2011: 415) Benzer konuda Aristoteles de şu fikri savunmuştur, ehliyet sahibi olmamasına rağmen, bir görevi isteyen kişinin niyetine dikkat edilmelidir. Bir göreve gelmek için rüşvet vermek isteyen elbette bu görevden beklentisi olacaktır. Onun için bir göreve, o işi en iyi yapabilen birisi getirilmelidir. Dünya malına zaafı olan ve ufak bir menfaat için kendini satabilecek bir görevli, devlet için en büyük tehlikedir. (Aristoteles, 2016: 78)

Devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken başka hususlardan biri de içinde maddî menfaat olabilecek para ile ilgilenen kurumlara getirilecek yönetici ve memurların seçilmesidir. Çünkü buralara getirilecek liyakâtsiz, ya da liyakâtli ancak, aç gözlü, para için herşeyi yapabilecek bir görevli, devlete de ülkeye de bir hayli zarar verecektir. Turtûşî, devletin para politikasını takip ve kontrol eden maliye görevlilerine özellikle dikkat çeker. Bu göreve gelecek olan insanların dindar görünmelerine aldaniılması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre; “Bu gibi memuriyetleri, ibadet giysisine bürünmüş hırsızlardan ya da âbid görüntüsündeki kurtlardan başkası istemez. Onlar dünyanın herşeyine dişleriyle tırnaklarıyla sahip olmak isterler.” (Turtûşî, 2011: 416)

Turtûşî, ulaşmak istediği mevki, makam eline geçmeyinceye kadar gerçek yüzünü saklayan sözde devlet görevlilerinden bahseder. Bu tür insanlar, topluma ve devlete karşı kendilerini dindar, dürüst ve ahlâklı olarak tanıtır. Ancak ellerine fırsat geçince menfaat peşinde koşma ve para kazanma hırsı ortaya çıkar. Böyle insanlar Turtûşî'ye göre, “dinlerini bir kenara atarlar, mürüvveti fırlatırlar. Aşağılık bir hayatın kısa vadeli metâna koşarlar.” (Turtûşî, 2011: 416) Turtûşî, bu zihniyette olan insanların emanete de ihanet edeceğini belirterek bunların, insanları dolandıracağını, devletin malını ve gücünü kendi şahsî menfaatları uğruna kullanacakları görüşünü öne sürer. (Turtûşî, 2011: 416) Bu tür olumsuz durumlarla karşılaşmamak için, görevli seçiminde ve atanmasında çok iyi araştırma yapılmalıdır.

Ayrıca devlet ile halk arasında köprü vazifesi gören ve devletin halka bakan yüzü olan memurlar, ortalamanın üstünde lüks bir hayat yaşamaktan sakınmalıdırlar. Turtûşî bu konuya, Hz. Ömerî'in, atadığı memurlara karşı nasihat nitelikli sözünü örnek gösterir. "süslü bineklere binmeyeceksin, ince elbise giymeyeceksin, temiz ve yumuşak ekmek yemeyeceksin, halkla kendi arana kapıcı, mâbeynci gibi birisini koymayacak, onların işine yaramaktan kaçmak için kapını kapamayacaksın." (Turtûşî, 2011: 417) Görüldüğü gibi Turtûşî, memurlar ile halk arasındaki olması gereken iletişim ve davranışları İslâm halifesinden verdiği örnekle, ahlâkî ve dinî temellere oturtur.

Turtûşî, atanacak olan memurların, makam ve mevkilerini birer emanet gibi görmesi gerektiğini söyler. Çünkü ona göre, meşru bir devlette yer alan her görev ve makam kutsaldır. Bu görevlerde, halkın canlarının ve mallarının korunması sözkonusudur. Bu görevlere ihanet etmeyecek sağlam ve işlerinin ehli insanların getirilmesi devlet için bir zorunluluktur. Bir devlet görevini hainlik edebilecek potansiyeli olan birine teslim etmek, koyun sürüsünün başına kurdu çoban olarak dikmek anlamına gelir. (Turtûşî, 2011: 145)

Devlet işlerinin sağlıklı yürüyebilmesi için, toplumda var olan potansiyeli değerlendirmek ve liyakât sahibi insanlar yetiştirmek için, her meslek grubunda tecrübeli, kendini yetiştirmiş meslek erbabları tarafından devlet görevlerinde çalıştırılmak üzere öğrenci yetiştirilmelidir. Bu eğitim sonucunda yapılacak seçmelerle, devlet görevleri ehliyetli, kendi alanlarında eğitilmiş insanların güvenli ellerine teslim edilmelidir. Platon; "Bir insan tavla veya zar oyununu bile asıl işi saymazsa, onunla çocukluğundan beri uğraşmamışsa, iyi oyuncu olamaz." (Platon, 2015: 62) tespitini yapar ve basit işler bile ustalık gerektirirken devlet işleri gibi mühim, herkesi ilgilendiren konularda mutlak olarak eğitimin gerekeceğini söyler. Fârâbî de devlet işlerinde eğitimi ön plana çıkararak eğitimi, eğitim ve öğretim diye iki kategoride inceler. Bir ülkede öğretimin, insanlardaki teorik erdemleri geliştireceğini, eğitimin ise pratik sonuçları doğuracağını, ikisinin birden yapılmasının hem nazarî, hem de amelî olarak ortaya çıkacak sonuçlarından olan düşünme ve tatbik etme iyiye neticelenecek ve bu durumdan devlet ve toplum faydalanacaktır görüşünü savunur. (Fârâbî, 2013: 81) Basit işlerde bile köklü bir eğitim olmadan

başarılı olunamıyorsa, devlet kademelerinde herkesi ilgilendiren, hatta bazen ülkenin ölüm-kalım meselesi olabilen bir görevi icra eden bir görevlinin eğitimsiz, acemi, görevine layık olmayan biri olması düşünülemez. Görüldüğü gibi Fârâbî, insan ve dolayısıyla toplum hayatında çok önemli bir yeri olan devlet gibi bir kurumda yönetici ya da memur olarak çalışacakların eğitilmesini şart görür.

Gazzalî de benzer konulara değinerek, devlet görevlilerinin seçiminde bazı kıstaslar uygulanması gerektiğini savunur. Ona göre, yapılarında bayağılık, adilik olan insanlar görevlerinden, devlet yöneticilerinin çevresinden uzaklaştırılmalıdır. Akıllı, sanatkar ve maharetli olan sadık kimseler bu görevlere daha layıktırlar. Bu seçimler yapılırken, kalbinde dünyalık arzusu bulunmayan yaşlı ve tecrübeli insanların görüşlerine başvurulmalıdır. Bu seçimlerde başkanın en büyük yardımcısı, başta veziri ve alt kademelerdeki devlet adamlarıdır. Şayet bu seçim iyi yapılmazsa, memleket işleri ehil olmayan, art niyetli ya da beceriksiz insanlara teslim edilmiş olur. Böyle birilerinin eline geçmiş bir devlet görevi, halkın ve devletin işlerini alt üst edip, memleketi harap etmeye yetecektir, sonuçta büyük bir kargaşa çıkacak ve devlet hızlı bir şekilde yıkılışa yaklaşacaktır. (Gazzalî, 2016: 91-92)

Sonuç olarak Turtûşî'ye göre bir devlet, önce bir halka sahip olduğu için devlet olma vasfını almıştır. Bu vasfını koruyabilmesi ve yaşayabilmesi için de bir çok kuruma ve bu kurumları yönetecek yetkin, ahlâklı, akıllı ve sadık insanlara ihtiyacı vardır. Devlet, bünyesinde işleyen kurumlar sayesinde çok çeşitli ve karmaşık olan işler sağlıklı bir şekilde yürüyebilir ve halkını mutlu edebilir. Devlet ancak halkının menfaatlerini koruduğu kadar güçlüdür. Çünkü yukarıda saydığımız ve devlet için gerekli olan birimler ve sorumluları, halk için ve halk sayesinde buldukları mevkîlerde yer almışlardır. Bir devletin gücü ve üstünlüğü, alt birimdeki kurumlara bağlı olduğu gibi yönetim kadrosunun başında olan devlet başkanı ve hiyerarşik sırada yer alan görevlilere de bağlıdır. Siyaset sanatında nihaî hedef devletin bekâsı ve halkın mutluluğudur. Bu hedefin gerçekleşmesi ve devletin ideal devlet mertebesine çıkması için yöneticilerin bilge, iyi, ahlâk ilkelerine bağlı olması ve ülkede adâlet sisteminin mümkün mertebe en üst seviyede olması gerekmektedir. Bu nedenle Turtûşî'nin ideal devlet görüşünün daha iyi anlaşılması için devlet yöneticisinin ve temel özelliklerinin incelenmesi gerekecektir.

3. SİRÂCU'L-MÛLÛK'TA DEVLET YÖNETİCİSİ

Muhammed b. Turtûşî *Sirâcu 'l-Mülûk*'ta, olması gereken iyi devlet modeline değindiği kadar, devlet adamında bulunması gereken özelliklere de değinmiştir. Turtûşî, genel olarak yönetici ahlâkını öne çıkarmak istemiş, iyi bir ahlâkın oluşabilmesi için de bazı hasletlerin yöneticide olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan birisi olan hilm yani yumuşak huyluluktur. Müellifimiz eserinde, sultandaki hilmin vatandaşa karşı iletişim aracı olduğunu öne çıkarır. Güzel ahlâkın gerektirdiği cömertlik de ona göre sultanda bulunması gerekli bir haslettir. Ayrıca bir devlet başkanında olması gereken sabır, cesarete ve sır saklamaya da *Sirâcu 'l-Mülûk*'ta değinilmiştir. Turtûşî'ye göre bir devlet başkanı, muktedir olabilmek için bilge olmalıdır. Bunu da ancak iki yolla gerçekleştirebilir. Birincisi; devlet kademelerindeki işlere vakıf olmalı, ikincisi; halkın durumunu çok iyi bilmeli, ilmi sevmeli ve ilim erbabını kollamalıdır. Ayrıca Turtûşî bilge birinin âdil olması gerektiğini vurgulamış, adâleti devletin temeline yerleştirerek, devletin ayakta kalabilmesinin en önemli şartı olarak görmüştür.

3. 1. İyi Bir Devlet Yöneticisinin Özellikleri

İnsanların, hayatlarını düzenli bir şekilde yaşamaları için, mutlaka bir devlete ihtiyaç duyacaklarını önceki bölümlerde anlatmaya çalıştık. Tezimizin bu bölümünde, bir devlet yöneticisinde bulunması gereken özelliklere değinmeye çalışacağız. Bir devlet başkanı tüm işlerini tam bir ciddiyetle yerine getirerek kendisinin ve devletin saygınlığını ön plana çıkarmalıdır. Mâverdî'ye göre, bir devlet yöneticisinin “hafiflikten ve basitlikten uzak durması gerekir. Halkının iffetini ayaklar altına almamalı, mertliği ifsat etmemelidir. Makamının şerefini, yüceliğini ihlâl eden çirkin hareketlerden kaçınmalı ve bu konularda insanların en hassası olmalıdır. En ulvî ve yüce yolları tercih etmeli ve âdet haline getirmelidir.” (Mâverdî, 2016: 159-160)

Normal sıradan bir görev olmayan devlet kurumunu yönetmek işi, sıradan birinin eline bırakılamayacak kadar önemli bir vazifedir. Ülkede yaşayan herkesin kaderinin eline teslim edileceği bir yönetici, basit bir kişiliğe sahip olmamalı, üstün özelliklere sahip olmalıdır. Bir devlet başkanı, en başta ahlâkî melekelerden yoksun

olmamalı, ahlâkça çevresindeki herkesten üstün olmalıdır. Devlet başkanı cahil, düşüncesiz, kötü karakterli ise halkını sefalete, yoksulluğa, cahilliğe sürükler. Ülkeyi adâletsizlik, kin ve nefret kaplar, güçlüler güçsüzlerin haklarını ellerinden alır. Böylece düzen, huzur ve ahlâk bozular. Halkın içindeki birlik ruhu ölür ve onları karamsarlık kaplar. (Afgani ve Abduh, 1987: 219) Bir ülkede devlet başkanının halkın üzerindeki etkisi işte bu kadar önemlidir ve ülkenin kaderini doğrudan etkiler. Bu nedenle iyi yöneticilerin olmadığı bir ülkede, iyi bir devletten ve yönetimden sözedilemez. (Çiçek, 2008: 287)

Yönetici âdil, bilgili, hilm sahibi, cesur, sabırlı ve cömert olmalıdır. Bu niteliklerden birinin ya da birkaçının eksik olması durumunda ülke yönetimi sağlıklı işlemeyecek, yönetici de halk da mutlu olamayacaktır. Yöneticiler bu saydığımız özelliklerden yoksun oldukları zaman, tarih boyunca karşımıza hep iki sahne çıkmıştır; ya iradelerini yardımcılara veya ailelerinden bu işe layık olmayan birilerine teslim etmişler, ya da bu yöneticileri meşru hükümdar olarak görmeyen halka karşı zulüm ederek diktatörlük etmişlerdir. Bunun için sağlıklı bir yönetim, huzurlu bir yaşam için devlet başkanının üstün bir kişiliğinin olması zorunludur. Ayrıca devlet yöneten birinin çok akıllı olması ve keskin bir zekasının olması gereklidir. Aynı zamanda ilmi ve ilim sahiplerini seven biri olmalıdır. Fârâbî'ye göre bir yönetici, bir şeyi anlama ve anladığı şey üzerinde akıl yürütmede üstün olmalıdır. Bir durumu araştırdığı zaman zahmetlere katlanmayı göze almalıdır ki doğruluk ortaya çıkabilsin. Ayrıca yönetici, doğru ve âdil olmalı, dik kafalı ve kavgacı olmamalıdır. Yönetici, yüksek ruhlu olmalı, halka çirkin gelen davranışlardan kaçınmalıdır. Bir devlet başkanı iyi bir eğitim almalı, dindeki erdemleri ve fiilleri uygulamalıdır. Topluma hoş gelen ve yaygın olarak genel kabul gören bazı kuralları, erdemleri ve dinin kurallarını ihlal etmemelidir. (Fârâbî, 2013: 97-98) Fârâbî'nin ileri sürdüğü bu görüşlerin benzerini Gazzalî'de de görüyoruz: Gazzalî'ye göre, bir devlet başkanı akıllı, bilgin, zeki olmalı ve eşyanın hakikatini iyi kavramalıdır. Ayrıca, müşaverede bulunmalı, temkin ile hareket etmeli ve güzel ahlâklı olmalıdır. (Gazzalî, 2016: 124) Görüldüğü gibi Gazzalî'nin yönetici hakkındaki görüşleri de filozof kral teziyle benzerlik göstermektedir.

Kınâlızâde, liderlik gibi önemli bir görev alan kişinin, tebâsına âdil ve merhametli olması gerektiğini, saltanatın devam etmesi için halka şefkat gösterilmesi gibi hükümdarın yapması gerekli olan insanî ve ahlâkî davranışlar içinde olması gerektiğini savunur. Ayrıca liderin yüksek ahlâkına yardımcı olabilecek bazı hasletlerle donanması gerekmektedir. Yönetici, yüksek gaye sahibi olmak, isabetli düşünce sahibi olmak, azim ve kararlılıkla işlerini yönetebilmek, musibetlere karşı sabır ve tahammül göstermek, malî durumlara dikkat etmek, asker ve halkın itaâtkar olması için onlara özverili davranmak vb. haysiyetlere de sahip olmak zorundadır. (Kınâlızâde, 2016: 426-437)

Bir yönetici yönettiği halkın özelliklerini, ihtiyaçlarını, zayıf ve güçlü taraflarını genel olarak psikolojilerini, yardımcıları vasıtasıyla bilmek zorundadır. Turtûşî'ye göre bir yönetici, yönettiklerini iyi tanımalıdır. Hüküm verdiği zaman âdil olmalı, kibirli olmamalıdır. Kendisine ulaşmak isteyenlere zorluk çıkarmamalı, doğru olmalı ve doğru olanı araştırmalıdır. Zayıf insanları ezmeme güçlüyü kayırmamalı, çevresindeki insanlara ve halka baba şefkati göstermelidir. Başkanın üstün ahlâkını sadece dostları değil, düşmanları bile takdir etmelidir. Devlet yöneticisi, iyilik yapmayı adet haline getirmek zorundadır. Turtûşî'ye göre, “iyilik sevgiyi, kötülük de kini doğurur. Karşılıklı kötü muamele uzun boylu bir düşmanlığı, güzel muamele de dostluğu doğurur.”(Turtûşî, 2011: 169) Buna bağlı olarak devlet başkanı, saltanatına ve gücüne güvenerek çevresindeki insanlara ve halka kötü muameleden sakınmalıdır. Her ne kadar halkın devlete ve lidere ihtiyacı varsa da hükümdarın da çevresinde ve ülke genelinde dostluğunu kazanmaya muhtaç olacağı insanlara ihtiyacı vardır.

Sultan insanlara karşı samimi davranmalıdır. Bu samimiyet ona karşı güven uyandırır. Güvenilir bir ortamın oluşması da toplum içinde huzur ve itmi'nana zemin hazırlar. (Turtûşî, 2011: 169) Devlet başkanı, zulüm yapılırca halkın devletten soğuyup uzaklaşacağını bilmek zorundadır. Oysa ki halkı manevî olarak bir arada ve ayakta tutan özelliklerinden birisi devlet ricalinin güzel huylu olmasıdır. Turtûşî'ye göre, “Zulüm ayrılığı, güzel huy bağlılığı; kötü ahlâk tiksintiyi; hoşgörü dostluğu; dargörüşlülük ve despotluk yanlılığı getirir.” (Turtûşî, 2011: 169)

Devlet başkanının etrafında, kalabalık bir grup olabilir, başkan bunlara bakıp hepsinin dost olduklarını zannetmemelidir. Bu tür bir gurûhun devlet başkanına, ülkenin yönetiminde herşeyin yolunda gittiği izlenimini vermeleri ve başkanın yaptığı hatalı davranışları ona iyiymiş gibi göstermeleri ile onu, diktatörlüğe itmelerine ve politikalarında hata yapmadığına inandırmalarının yolu açılmamalıdır. Hükümdarın, böyle bir hataya düşmesi halkın gözündeki imajını yıkar ve halk tarafından yalnızlığa mahkum olur. Ülkenin içine düşeceği zor durumlarda gerçek fedakarlığı yapan, canını ve malını ülke menfaatlerine feda eden asıl unsur halk kesimidir. Hükümdar bu potansiyeli yok etmemelidir.

İyi bir hükümdar ülke yönetiminde, izleyeceği siyasette çok hassas olmalıdır. Çünkü halkın gözü devlet başkanının izleyeceği politikadadır. Ondan sâdır olan hareketler halkı doğrudan etkileyecek ve kısa süre içinde halk tabanında karşılığını bulacaktır. Turtûşî'ye göre, “kibir buğzu, tevâzu muhabbeti doğurur. Cömertlik övgüye; cimrilik yergiye; gevşeklik ve nemelazımcılık ziyâna ve telefâ; ciddiyet işlerin yapılacağına dair ümidin artmasına yol açar.” (Turtûşî, 2011: 169) Görüldüğü gibi devletin zirvesinde uygulanan iyi veya kötü her davranış alt tabakaya hemen yansır. Bunun için hükümdar dengeli, bilinçli ve ahlâk ilkelerine uyacak bir şekilde hareket etmek zorundadır.

Bir devlet başkanı, yapılsın ya da yapılsın diye emir verdiği zaman, işlerin yapılıp yapılmadığını kontrol etmeli, emirlerinin uygulanmasında gevşek davranılmasını önlemelidir. Bu emirleri verirken kendisinin ya da çevresindeki yardımcılarının heva ve heveslerine uymamalı, öyle gerektiği için âdilane kararlar vermelidir. Mâverdî'ye göre, “bir devlet başkanı, nefsinin isteklerini, hırs ve ihtiraslarını gidermek için hareket ederse büyük yanlışlara düşer ve devleti tehlikeye atar.” (Mâverdî, 2016: 73) Bu durumlara düşmemek için yönetici tüm uygulamalarında sadece kendisini değil, ülkesini ve halkını düşünmek zorundadır.

Turtûşî eserinde, klasik siyasetnâmelerde de olduğu gibi kâdim milletlerin hükümdarlarını ya da filozoflarını konuşurma yöntemine sık sık başvurur ve iletmek istediği siyasî mesajı hikayeler yoluyla vermeye çalışır. Bunlardan birisi de İran

hükümdarı ile Rum Kayzeri'nin arasındaki konuşmadır. Rum hükümdarı, İran hükümdarına gücünün kaynağını sorduğunda, tamamen siyasî içerikli şu cevabı alır:

“Ben siyasette şu sekiz vasıftan başka bir vasfa sahip olmadım: Yapılsın ya da yapılmazın diye ferman ettiğim hiçbir işte gevşek davranmadım. Ne ceza ile tehdit edişimde ne de ödül vaad edişimde sözümden caymadım. İşlerin başına ehliyetli memurları getirdim. Şehvetinin ve zevkinin esiri olanlara değil, akıllı ve bilge kimselere dayandım. Vurduğum zaman öfkelenmediğim için değil, memleket ahvalini düzeltmek ve ıslah için vurdum. Yönetilenlerin gönüllerine bana karşı cür'et değil, sevgi duygusunu yerleştirdim. Dehşeti değil, heybeti koydum. İhtiyaç miktarı yiyecek ve eşyaları herkese dağıttım, fakat lüks ve israfı yasakladım.” (Turtûşî, 2011: 177)

Turtûşî, siyaset düşüncesini dile getirirken, görüşlerinde Hint siyaset düşüncesinden de alıntılar yapar, bu alıntılardan birisi de şudur, “hükümdarın en iyisi masumun emin olduğu, suçluların ise korktuğu hükümdardır, hükümdarların en kötüsü suçluyu emin eden, masumları korkutandır.” Bu Hint atasözünü aynı anlama gelebilecek olan, Hz. Ömer'in, Muğîre'yi Kûfe valisi tayin edince ona ettiği nasihatını şöyle nakl eder: “Ey Mûğîre! İyiler senden ezâ gelmeyeceğine emin olsun. Kötüler senden korksun.” görüşünü ele alarak, ‘yöneticinin, uyguladığı yöntemlerle yönetilenlerin kalbine korku değil, sevgi ve saygı yerleştirmelidir’ ana temâsıyla siyasî düşüncesini dile getirerek İslâm siyaset düşüncesiyle Hint düşüncesini kaynaştırma yoluna gider. (Turtûşî, 2011: 179)

Hükümdarın iyi ya da kötü davranışları, yakınında olanlardan, yani hükümet merkezinden halka doğru genişleyen bir halka gibidir. Bir devlet başkanının, güçlü bir yönetime ve devlete sahip olabilmesi için, önce devlet kademelerinde bulunan görevlilere, sonra halka iyi davranması, onlara karşı cömert ve affedici olması, küçük hataları görmezden gelmesi gerekir. Turtûşî, İbn Mukaffâ'dan bir alıntı yaparak, “insanlar hükümdarın dini üzeredirler, çok azı hariç. Eğer hükümdarın iyilik ve güzellikten nasibi varsa memleketindeki günah ve alçaklık azalacaktır.” görüşüyle halkın devlet başkanından etkileneceğini öne sürer. (Turtûşî, 2011: 180) Ayrıca âdil bir hükümdarı, herkesin faydalandığı durgun bir nehre benzeter. Kötü adâletsiz bir hükümdarı da kokan bir leşe benzeter, leş kokusundan herkesin rahatsız olacağını belirtir. (Turtûşî, 2011: 181)

Bir toplumu ayakta tutan huzur, birlik ve dirlik içinde yaşamasına olanak veren devletin varlığı, şüphesiz onu yöneten insanın kabiliyetine ve kalitesine bağlıdır. Devlet başkanı herşeyden önce çok iyi bir eğitim almalı, dinî ve müsbet ilimlerin yanında siyaset sanatını çok iyi bilmelidir. Yaşadığı dönemin şartlarını gözönünde bulundurmalı, bu gerçeklik ışığında siyasetini yönlendirmelidir. Bir lider, çevresinde çalışan görevlilerden başlayarak, halka kadar uzanan zincirde devlet adamına yakışır bir vakar ve ciddiyetle hareket etmelidir. Devlet içinde ve devletler arası politikada gereken uygulamaları, izlenmesi gereken siyaseti tam ve yerinde uygulayarak üzerine düşeni yapmalı, bu adımları atarken de itidâli, tedbiri, adâleti ve çok önemli olan güzel ahlâkı elden bırakmamalıdır. Devlet işlerinin iyi ve sorunsuz işlemesi ancak, herkesin üzerinde mutabık kaldığı iyiyi ve kalıcı değerleri bilen, önemseyen yöneticilerle mümkün olabilir. Bu özelliklere sahip yöneticileri olan devletler mutlu bir hayat sürmüşlerdir. (Çiçek, 2008: 64)

Turtûşî'nin siyaset düşüncesinde görüldüğü üzere devlet yönetiminde, yöneticilerin yönetme sanatında, en çok ahlâki davranışları ele almıştır. Böylece bu başlık altındaki görüşlerin büyük bir kısmında ahlâk ve siyasetin ayrılmaz bir ikili olduğu bir kez daha kanıtlanmış durumdadır. Bir yöneticinin, sadece yüksek meziyetlerinin olması yetmemektedir. Yönetici bu meziyetlerini mutlaka güzel ahlâkla desteklemelidir ki herkesin mutlu olarak yaşayabileceği bir ortam oluşabilsin.

3. 2. Güzel Ahlâk

Bir toplumu ve dolayısıyla bir devleti yıkan, yozlaşmasına ve bozulmasına sebep olan bir çok etken vardır. Adâletsizlik, haksızlık, yolsuzluk vs. ancak bu saydığımız olumsuz durumların hepsinin kökeninde ahlâklılık ya da ahlâksızlık kavramı önemli bir yer tutar. Çağrıcı'ya göre; "İnsanın fitratında var olan üstün ruh cephesi yanında, bir de topraktan yaratılan beşerî, diğer bir deyişle maddî ve biyolojik cephesi vardır." Bu insanî taraf bazı zaafllara sebebiyet vermektedir. Cinsellik, dünya malı ve makam sevgisi, menfaat ve zevklere bağımlılık, nankörlük, sabırsızlık gibi zaaflların insan ahlâkını zayıflattığı görülmektedir. (Çağrıcı, 2016: 32) Bireyden aileye, topluma ve devlete uzanan çizgide ahlâk, en belirleyici kavram olmuştur. Fakat ahlâkın olması ve işlemesi gereken en önemli yer, devlet ve devlet

kurumlarıdır. Bir devlette, yöneticiden itibaren, alta doğru sıralanan yönetim hiyerarşisinde devletin iyiliğini ya da kötülüğünü belirleyen özellik ahlaktır. Bu öneminden dolayı ahlâka, siyaset felsefesinde ve siyasetnâmelerde çok geniş yer verilmiştir.

İlkçağda ve ortaçağda, siyasetle ahlâk arasında yakın ilişkiler kurulmuş, iyi vatandaşlar için iyi bir hayatı mümkün kılan yolun iyi ahlâktan geçtiği üzerinde durulmuştur. İyi hayatla kast edilende elbette erdemli ve ahlâkî bir hayattır. Ancak bu erdemli hayatı insanlara sunacak olan devlettir. İşte bu yüzden devlet yöneticileri, bir bütün olarak ahlâkî ilkelere sadık olmak zorundadır. Çünkü yöneticilerin ahlâklı ya da ahlâksız olması halkı etkileyecektir. (Cevizci, 2012: 263)

Sadece iktidar sahibi olmak, ülkeyi yönetmek muktedir olmak anlamına gelmez. Yönetilenlerin mutlu olmayacağı, özellikle ahlâk gibi bazı önemli değerlerin ayaklar altına alındığı bir ülkede devlet, her ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun halkla bütünleşemez ve halk tarafından benimsenmez. Bu anlamda İbn Miskeveyh, toplumun geleneklerini ve hukukun üstünlüğünü ahlâkî çerçevede koruyup gözeten kişilere ancak iyi lider, iyi halife denilebileceğini, bunları yerine getiremeyen ve herhangi birinden ödün veren yöneticilere ise zorba adının verileceğini ve ona hükümdar adının layık olmayacağını belirtir. (İbn Miskeveyh, 2013: 161)

Turtûşî özellikle, çağının İslâma ve dinî nasrlara lakayd kalmayan devlet adamlarına dinî literatürde sıkça geçen ahlâk kurallarını hatırlatarak belki de onları bu hassas noktadan yakalayıp oradan nüfuz etmek istemiştir. Turtûşî, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamberin güzel ahlâkını övdüğünü ve bir çok konuda olduğu gibi ahlâk konusunda da onun örnek alınması gerektiğini belirtir. Turtûşî, Kalem suresinde geçen “şüphesiz sen büyük bir ahlâka sahipsin. (Kur'an: 68/4)” (Turtûşî, 2011: 426) meâlindeki âyeti delil göstererek güzel ahlâk görüşünü temellendirir.

Turtûşî, güzel ahlâklı birinin toplum içindeki davranışlarını da gene dinî literatürden faydalanarak öne çıkarmaya çalışır. “Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme.” (Kur'an: 7/199) meâlindeki ayet indiğinde Hz. Cebrail'e âyetin tefsirini soran Hz. Peygambere Hz. Cebrail'in verdiği “Rab Teâlâ

sana, seninle münasebeti kesen kişiyle görüşmeni, ziyaret etmeni, seni mahrûm edene ihsan etmeni, sana zulmedeni de affetmeni emrediyor!” cevabı üzerinden güzel ahlâk kurallarını anlatmaya çalışan Turtûşî, olması gereken güzel ahlâkın bu şekilde davranmak olduğunu belirtir. Turtûşî devamında, cahil kimselerin ahlâk yapısını da örnek gösterir: “Onlardan kimileri kendisine nice iyilik edenle dahi ilişkisini keser, kendisine ihsanlar yağdırana eline fırsat geçtiğinde mahrumiyet içinde bırakır, zor zamanda yardım edene zulmeder.” (Turtûşî, 2011: 426) Turtûşî, ahlâk hakkındaki görüşlerini bu şekilde naslara dayandırıp, pozitif ve negatif örnekler vererek toplum içinde geçerli olabilecek kıvama getirip ortaya koyar.

Yöneticilerin çok üstün özellikleri olabilir, büyük bir komutan, iyi savaşçı, siyasetçi, ekonomiyi iyi yöneten, hatip, dindar vs. yönleri çok gelişmiş olabilir. Ancak insanlara karşı tutumları daha önemlidir. Turtûşî’ye göre, “Bir insan tüm güzellikleri yapsa ve herkese ihsan etse ama sahip olduğu tavuğa kötü davranırsa o muhsinlerden (iyilerden) sayılamaz!” (Turtûşî, 2011: 429) Çünkü iyiliği, güzel davranışı tamamlayan güzel ahlâktır. Güzel ahlâkın olmadığı bir davranış biçiminde yapılan ve iyi gibi gözüken uygulamalarda kendini beğenmişlik hali ortaya çıkar. Kendini beğenme ise ahlâk eksikliğinden ortaya çıkan bir duygudur ve kibre yol açar, kibir ise özellikle devlet yöneticileri için çok tehlikeli bir durumdur. (Turtûşî, 2011: 434) Kötülüklerin en büyüğünü insanın kendini sevmesidir. Çünkü seven sevdiğine karşı kördür ve onun hatalarını görmez. Kendi cahilliklerini bilgelik diye görmek yanılgısı da gene bu kusurdan kaynaklanır. (Platon, 1988: 191) Bu durumda yöneticinin etrafında sürekli ona dalkavukluk yapan bir gurup ortaya çıkar. Bu gurup, yöneticinin gerçek yüzünü kendisinden bile saklar. Sonuçta, yönetici kendisinin ne yaptığını ve halkın gözündeki değerini hiçbir zaman tam olarak öğrenemez bir durumda devleti idare ettiğini zanneder. (Turtûşî, 2011: 434)

Devlet yöneticisi çevresinden ve yardımcılardan sağlıklı bir dönüt alamadığı için ya da karakteri buna müsait olduğu için bazen olmadığı yerde ve zamanda kızıp öfkelenir. Bu öfkeden de çevresindeki insanlar ve halk zarar görebilir. Devlet başkanının öfke durumundan sonraki kendine hakim olabilme ya da kendini kaybetme davranış şekli olarak ortaya çıkan sonuç, onun ahlâk ve karakter seviyesini ve kalitesini gösterir. Öfke anında kendini kontrol edemeyen birini kötü

ahlâklı olarak gören Turtûşî, “kötü huylu o kimsedir ki öfke anında nefesine hakim olamaz.” (Turtûşî, 2011: 435) görüşünü öne sürerek öfke kontrolünün önemine değinir.

Turtûşî, laf dinlememe ve dediğim dedik bir davranışı da kötü ahlâk sınıfında değerlendirir. (Turtûşî, 2011: 435) Bir yöneticinin kendi fikir ve düşüncelerini sürekli doğruymuş gibi kabul etmesi başka bir kimsenin düşüncelerine kulak asmaması özellikle devlet yönetiminde sakınılması gereken bir davranıştır. Bunu kötü ahlâkın temeli olarak gören Turtûşî, “kötü ahlâkın temeli, herkesin senin reyine uygun davranmasını istemen, ama senin de hiç kimseye uygun davranmayışın, hiç kimsenin görüşüne muvafık olamayaşındır.” (Turtûşî, 2011: 435) görüşüyle, devlet yöneticilerinin zayıf noktalarını ortaya koyarak bir anlamda düşünce bencilliği yapmamaları gerektiğini vurgular.

Turtûşî, güzel ahlâk ve kötü ahlâk davranışlarının neden ve sonuçlarını daha çok dinî literatürden yararlanıp aktardıktan sonra; güzel vasıfların taşınması gerektiğini vurgular. Eğer bir insan, hassaten bir yönetici, hepsine güç yetiremezse bile mümkün merteye yapabileceği kadarını uygulamalıdır. Bir şeyin tamamı kazanılmazsa da hepsi kaybedilmez kaidesinde “çünkü hepsini terk etmektense birazını almak elbette ki daha hayırlıdır.” (Turtûşî, 2011: 435) sonucuyla Turtûşî, herkesin gücü yettiğince güzel ahlâk ilkelerine sarılması gerektiğinin altını çizer.

3. 2. 1. Güzel Ahlâkın Temel İlkeleri

Güzel ahlâk, bünyesinde birçok ilkeler barındırmaktadır. Ahlâk kavramı bu ilkeler ile bir bütünlük sağlamaktadır. Bu temel ilkelerden birinin eksikliği ahlâkî davranışlarda sorunlar meydana getirip ulaşılmak istenen ideal ahlâk seviyesini zedeleyecektir. Genel olarak her insanda olması gereken bu güzel ahlâk ilkeleri, devlet yöneticilerinde devletin bekası için mutlak olarak olması gereken vasıflardır. Yöneticilerde bu ahlâkî ilkeler olmadan da devlet belirli bir süre belki ayakta durabilir. Ancak halk ile iletişim aracı olan bu ilkelerin eksikliği halk ile devlet ve devlet yöneticileri arasındaki bağı zedeleyerek sağlıklı bir devlet ve toplum yapısı meydana getirir. Zaten tarih boyunca ahlâkî ilkelere sahip olamayan yöneticilerin yönettiği devletlerin uzun süre ayakta kalamayarak yıkıldığı müşahede edilmiştir.

Turtûşî, devlet yöneticisinde bulunması gereken güzel ahlâk ilkelerini sıralayarak önemine dikkat çeker ve yöneticinin güzel ahlâklı sayılabilmesi için bu ilkelere sahip olması gerektiğini vurgular. Bunlar; hilm, cömertlik, sabır, cesaret, sır saklamak ve bilgeliktir.

Sonuç olarak Turtûşî'ye göre, halk nazarında iyi devlet adamı profili, ahlâklı bir devlet adamı profili ile özdeşleşmektedir. Şüphesiz, güzel ahlâkın temel ilkelerine sahip olma alametlerinden birisi de, insanlara güzel sözlerle yumuşak davranmak, haksız yere onları kırmamak yani hilm sahibi olmaktır.

3. 2. 1. 1. Hilm

Kelime anlamı olarak hilm, akıllı ve kültürlü olmakla kazanılan, beşeri ilişkilerde sabırlı, hoşgörülü, bağışlayıcı, uzlaşmacı ve medeni davranışlar olan ahlâkî erdem anlamına gelir. (Çağrı, 2016: 50) Güzel ahlâkın bölünmez bir parçası olan hilm, bir insanın, özellikle bir yöneticinin, tebaasıyla iletişim kuracağı en uygun ve en güzel kanallardan birisidir. Turtûşî'ye göre hilm, “huyların en güzeli ve akıl sahiplerine en yaraşır olanıdır. Çünkü hilmde gönüle huzur veren, övgüyü celbeden bir sır vardır.” (Turtûşî, 2011: 245)

Turtûşî, hilme en çok sahip olması gerekenin sultan olduğunu savunarak, sultanın bulunduğu makamın, sadece yönetmekle, saltanat sürmekle doldurulamayacağını, aynı zamanda teb'asının ihtiyacını karşılamak ve onlara yumuşak davranarak örneklik teşkil etmesi gerektiğini öne sürer. Çünkü insanlar, barış ve huzur zamanlarında devletin kapısını çalmaz, bilakis zorluk ve kavga dönemlerinde, halk arasında huzursuzluk ve anlaşmazlık baş gösterdiği zamanlarda, yani ahlâken zayıf duruma düştükleri dönemlerde devlete ve yöneticilere müracaat ederler. İşte böyle ortamlarda yöneticiden, hilm sahibi olmasını beklerler, eğer yönetici onlara yumuşak davranmaz, sertlikle olaya müdahale ederse onları dertleriyle başbaşa bırakmış olur ve kendilerinin olayı çözmelerine sebep olur. Yöneticinin bu davranışını kendilerine örnek olarak alacak olan halk, aynı sertlikle hareket ederek kaos çıkmasına sebep olur. Turtûşî, bunun mes'uliyetini yöneticiye yükler ve sertliğin kaynağının sultan olduğunu savunur. (Turtûşî, 2011: 245-246)

Kızgınlık ve hilmi değişik yorumlarla ele alan Turtûşî'ye göre, hilm sahibi olmak, gazabını kontrol altına almakla gerçekleşebilir. Yönetici, yersiz ve olması gerektiğinden daha fazla öfkelenirse doğru kararlar almaktan uzaklaşır. (Turtûşî, 2011: 246-249) Gazzalî de Turtûşî ile paralel düşünerek, yumuşak davranmanın zamanla insanda meleke haline geleceğini, doğal yumuşak halinin ise aklın kemâlinin, aklın hakimiyetinin öfke kuvvetini kırarak ona boyun eğdireceğini, bu yetiyi kazanmanın yolunun ise başlangıçta yumuşak olmaya zorlanmak ve öfkeyi zorla yutma olduğunu savunur. (Gazzalî, 1998: 399) Yönetici, bulunduğu mevkiye layık olarak, tebaasından biri suç işlemiş olsa bile, yumuşak davranmayı kendine ilke olarak seçmelidir ve cezasını öfkelenmeden âdilce vermelidir. Çünkü hilm, yüksek ruhlu insanların özelliğidir. Elindeki yetkileri kullanarak, kızgınlıkla hareket etmek, böbürlenip büyüklenmek, zaten üstün olan makamını insanların gözünde ayağa düşürmek anlamına gelir. (Turtûşî, 2011: 246-249)

Turtûşî, hilmin bilge yöneticide olması gereken bir haslet olduğunu savunur. Yöneticinin, hayrı tercih etmesi gerektiğini, hilmi elden bırakan yöneticinin cahil olduğunu, hilmin; yöneticileri tam anlamıyla gerçek bir yönetici yapacağını, bunun aksinin de nankörlük ve âdilik olacağına inanır. Çünkü kızgınlığın ve öfkenin, aklın düşmanı olduğunu ve öfke gelince iyi işlerde bile şerrin hakim olacağını söyler. (Turtûşî, 2011: 250-253) Bu anlamda bir liderin gücüne, kudretine ve zenginliğine güvenerek hükümet erkanını ya da halk tabakasından birilerini kırıp incitecek hareketlere girişmesi ülkeyi felaketlere sürüklemeye kapı aralayacaktır.

Benzer fikirleri ileri süren Mâverdî'nin görüşleri de Turtûşî'yi destekler mahiyettedir. Mâverdî yöneticilerin, yumuşaklık ve sertlik arasında bir siyaset uygulamalarını, yani orta yolun tutulması gerektiğini savunur. Yönetici, yumuşak davranmayı acizliğe, sert davranmayı da kırıncılık ve inciticiliğe vardırmamalıdır. Mâverdî, güçlü bir yöneticinin, gücüne, askerine, hazinelerine, malzeme ve techizatına güvenip şiddet ve sertlik gösterip insanları ezerek, asayiş ve huzuru sağlayamayacağını belirtir. (Mâverdî, 2016: 87-88) Böyle bir tutumun fitneye sebep olacağını, düşmanlara cesaret vereceğini ve halkın teveccühünün kaybolmasına neden olacağını belirten Mâverdî, vasat yoldan ayrılmaması gerektiğini, rıfk ile muamelenin kırıp dökmekten çok daha iyi olacağını söyler. “Tedbir, hikmet,

maslahat ve siyaset açısından doğru olan, yumuşaklığı şiddete, daveti cezaya tercih etmek, menedilmesi mümkün olan şeylerde ceza vermekte acele etmemektir. görüşünü savunur. (Mâverdî, 2016: 351)

Güzel ahlâk bünyesinde olan hilm, insanları yöneten kişilerde olması gereken en önemli özelliklerden birisidir. Turtûşî, bu özelliği peygamberlerin süsüne ve temiz insanların güzel giysisine benzetir. Ayrıca meclislerde devamlı zikredilen, halka faydası dokunan ve diğer faziletlerin üstüne çıkarılan, kemale erdiren bir haslet olduğunu söyler. (Turtûşî, 2011: 256)

Güzel ahlâk ilkeleri, birbirine bağlı zincir halkalarına benzer ve birbirini tamamlar özelliktedirler. Bir halkanın eksikliği değişik bir çok sorunu ortaya çıkarır, bir hasletin olup olmaması diğer bir hasleti etkiler. Bunu için devlet yönetiminde, hilmle birlikte cömertlik de bu tabîi sıralamaya dahil olmalıdır, çünkü yöneticilerin yerine göre cömert olması hilmlerinin bir devamı niteliğindedir.

3. 2. 1. 2. Cömertlik

İyi devlet adamının niteliklerinden biri de cömertlik hasletidir. Halk arasında genellikle cömert, alçak gönüllü ve sakin davranışlı olan yöneticilerin adları duyulur ve saygınlık uyandırır, devlet başkanının cömert davranması halkla kaynaşmasına sebep olur. Ayrıca devlet erkanı ve askeri kesim de halk gibi cömert yöneticinin etrafında toplanırlar ve böylece ülkede birlik ve beraberlik oluşur, devlet daha güçlü hale gelir. Devlet başkanı mümkün mertebe cimrilik yolunu tutmamalı, cömert olmalıdır. Tebaa, liderini cimri olarak görmek istemez. Başarılı ve faziletli bir devlet başkanı, özellikle gösterdiği başarılar ve hizmetler karşılığında hak edene daha bir cömertce davranmaya gayret göstermelidir. Halk içinde ihtiyacı olanlardan da devletin malı olan parayı esirgememeli onları kollayıp gözetmelidir. Güç isteği ve zenginlik tutkusu, ya da savaş, doğal afetler korkusuyla, diğer ülke liderleri karşısında övünmek amacıyla abartılı bir şekilde mal biriktirmek ve dolayısıyla cimrilik yapmak iyi bir devlet adamının yapacağı iş değildir. (Mâverdî, 2016: 109)

Bir devlet yöneticisi cömertliği âdet haline getirmelidir. İhtiyacı olana cömertce vermelidir. İlim yolunda çalışan maişetini temin edemeyen hoca ve

talebelere mesleklerini icra etmeleri için ve maişet sıkıntısı çekmemeleri için maddî ve manevî olarak desteğini esirgememelidir. Savaşlarda başarılar gösteren askerleri ödüllendirmelidir. Eşraftan olan ve devlet için faydalı ve işinde başarılı kişileri de unutmamalı mevkîlerine layık olarak onlara başışta bulunup hoşnut olmalarını sağlamalıdır. Ancak cömertlik yapılırken iyi kötü ayrımı yapılmalıdır. Toplumun huzurunu bozan, ahlâkî yönden zayıf olanlara cömertlik yapılmamalıdır ki yaptıkları fenalıkların tasvip edildiği anlamına gelmesin. (Mâverdî, 2016: 82)

Devlet başkanının cömert olması gücüne güç katacaktır. Halkın, devlet ve devlet yöneticisi algısında âdeta manevi bir mertebeye olan cömertlik hasleti, devlet erkine olan güveni ve aidiyet hissini en üst mertebeye yükseltecektir. Eserinde cömertliği çok öven Turtûşî'ye göre "cömertlik mevkii pek büyük, kaynağı yüceler yücesi bir huydur. Memleketi ayakta tutan temel, hükümdarın tâcı, güzelliği cömertliktir diyebiliriz. Yüzler cömerte döner. Omuzlar cömerte yaklaşır. Zorbalar cömertin önünde eğilir." (Turtûşî, 2011: 261)

Bir devletin, komşu devletler arasındaki konumunu belirleyen hasletlerden biri olan cömertlik, dost ve düşman kazanmada da etken rol oynar. Komşu devletlerin sıkıntılı zamanlarında onlara maddî ve manevî olarak yardım eden bir devlet, onlarla belki de uzun yıllar boyunca dost ve kardeş ülke olarak kalabilecek ve bir savaş ihtimalini ortadan kaldıracaktır. Ayrıca kendi halkı arasında da devleti ve yönetimi benimsememiş olan kişi ya da gruplar tarafından gelebilecek bir tehlikeyi de gene devlet yöneticisi, cömert ve şefkatli elleriyle bertaraf edecektir. Turtûşî'ye göre, " bu vasıfla dostlar çoğaltılır, övgü artırılır, hiç tanımadığı yurtlara ve kabilelere giden gurbetçiler dahi cömert olabilirlerse o yörenin riyaset makamına yerleşebilirler." (Turtûşî, 2011: 261)

Turtûşî, aslında cömertlik hasletini zorunlu görmemekle birlikte, iyi bir devlet adamının kişiliğini kemâle erdirme yolunda artı değer olarak görür. Çünkü devlet başkanının cömertce davranışları ülkeye yarar sağlayacağı gibi dinî alanda da faydalı olacaktır ve insanların kalbini dine karşı ısındıracaktır. Turtûşî'ye göre:

Bu haslet kesin bir yükümlülükten çok, fazilet ve kemâle benzeyen bir huydur. Biz dünyadan arzuladığı bazı maksatların yerine getirildiğini görünce İslâm'a giren nice kâfir gördük. Yine dünya

malından bir parçayı görünce dinden çıkıp isyana kalkışan nice Müslümanın yeniden boyun eğdiğini gördük. Sen insanın benimsediği kötü inançları terk etmesine ve nefsini alçaltmasına yol açan bu huyu kendine rehber edin. Böylelikle önemli kimselerden olabilirsin. Allah'ın yaratıkları arasında cömertlik huyuna en çok ihtiyacı olan kişi; kalplerin sevgisine, yüzlerin yönelişine en çok gereksinimi olanıdır. Krallardır, valilerdir. (Turtûşî, 2011: 261)

Bir devlet başkanı, yönettiği ülkenin menfaatlerini koruyup gözetmelidir. Bunu yapmanın yollarından biri de devlet bütçesinin elverdiği ölçüde cömertlik ve cömertce ikram etmektir. Bu ikramı üstün bir fazilet olarak gören Turtûşî, cömertlik hakkında Bozorgmihr'den alıntı yaparak şöyle bir aktarmada bulunur: "Cömerdce ikrâm ve samimi teşekkür kadar üstün bir fazilet yoktur. Bu vasıflara sahip olanın mülkü, güzel muamele sonucu doğan saygı, insanların kalplerinde kalıcıdır. Kim cömertlik vasfına bürünerek korunur, iyilik ederek kendinî sağlama alırsa hedeflediği şeyleri mutlaka elde edecektir." (Turtûşî, 2011: 270)

Görüldüğü gibi bir devleti ve dolayısıyla ülkeyi ayakta tutan bir çok davranışlardan birisi de devlet yöneticisinin, gücü ölçüsünde cömert davranmasıdır. Devletler sadece savaşarak ya da hazinesini güçlendirerek ayakta duramaz. Devletler ve iktidarlar, manevî olarak halkın gönlünü feth ederek gerçek anlamda muktedir olabilirler. Bir devlet başkanının başarılı olması, halkıyla ve komşu devletlerle olan münâsebetiyle ölçülür. İyi ilişkilerin devam etmesi için devlet başkanının üstün kişilikli biri olması gerekir. Yöneticinin, ortaya çıkan olumlu veya olumsuz olaylar karşısındaki tutumu, olgunluğu ve sabrı iyi devlet yönetiminde belirleyici bir rol üstelenir.

3. 2. 1. 3. Sabır

Bir devlet adamının ülkeyi idare ederken, ülke halkının sorunlarını çözmede, malların toplanması ve doğru bir şekilde dağıtımında, doğal afet, savaş gibi musibet zamanında isteklerini kısıtlayacak bir güç bulunmadığı zamanlarda sabır, en büyük yardımcısı olacaktır. Çünkü isteklerin ve sıkıntıların sınırsız olduğu dünyada, üstelik iktidar gibi bir çok sıkıntıları olan ve nefse dair bir çok cazibesi olan bir makamda sabırlı olmak elzem bir durumdur. (Mâverdî, 2016: 82)

Yapı itibariyle her insanda olabilen acelecilik ve başkasına sabr edememe durumuna devlet başkanları dikkat etmelidirler. Çünkü onlar sıradan bir insan gibi davranamazlar. Kınâlızâde sabrı ve tahammülü, “dayanıklı bir kaleye ve sağlam bir merdivene” benzetir. (Kınâlızâde, 2016: 435) Dayanıklı bir kale ve yükseklere çıkmak için sağlam bir merdiven olan sabır ve tahammül, her insana lazım olmakla birlikte, en çok devlet başkanlarına gerekli olan bir melekedir. Çünkü acelecilik ve tahammülsüzlük, devlet işlerinde zillete sebep olur, tedavisi ve telafisi mevcut olmayan, kudreti aşan, devlete ve millete çok büyük hasarlar verir. Sabırlı olma hali ise, faydalanılması kolay bir ilaç ve sonuçlarına güvenilen bir yoldur. (Kınâlızâde, 2016: 435-436)

Devlet yönetiminde, yöneticiyi güçlü kılacak diğer özelliklerin yanısıra sabır da çok önemli bir görev üstlenir. Devlet başkanının insanlara ve olaylara karşı tutumunu, atacağı adımları, büyük ölçüde sahip olduğu sabrı belirler. Acelecilik ile vereceği ve zarara gireceği hatta can ve mal kaybına sebep olacağı kararların önüne geçen ve liderin olgunluk alametlerinden olan sabır aşırılığı sınırlayan bir bariyer mesabesinde. Turtûşî: “Sabır tüm güzel huyların en önünde yer alır, dizgindir. Tüm erdemlerin, zaferin ve ganimetin sebebi sabırdır.” diyerek sabrın önemine vurgu yapar. (Turtûşî, 2011: 283)

Bir yöneticinin ya da sıradan bir insanın, kendi fiillerinden meydana gelecek olaylara yani yanlış ve yersiz fikirlerden, eylemlerden sonra ortaya çıkacak duruma karşı sabretmesi gerekir. Ayrıca insanın kendi elinde olmayan çevre ve zamana bağlı olarak gerçekleşen koşullar dolayısıyla içine gireceği duruma karşı da sabırlı olması elzemdir. Turtûşî’ye göre sabrın kısımları vardır, “kulun kendi kazancı olan bir şeye sabretmesi, yani kendi yapıp ettiği, kendi başına açtığı şeylerden sabretmesi demektir. Kendi yapıp ettiği olmayan şeylere sabretmesi de ikinci kısımdır.” (Turtûşî, 2011: 287) Turtûşî, bu kısımları saydıktan sonra bir üçüncüsünü de eklemeye yaparak ilk iki kısımda iletmek istediği mesajı toparlar “Sabrın üçüncü kısmına gelince, dört gözle beklenen bir sevinçli haber ya da başa gelmesi korkulan bir olaydan ötürüdür.... Böyle hallerde ancak sabır ve güzel bir gönülle korkulan şeylerin zararı defedilir ve ümit edilen şeylerin faydası elde edilir.” (Turtûşî, 2011: 291) Turtûşî, bölümlere ayırdığı sabır melekesinin dördüncü kısmıyla devam eder.

“Nefsin istemediği, kişi yi korkutan hallerin başa gelmesinden ötürü sabretmek diye açıkladığımız dördüncü kısma gelince, böyle hallerde dirençli ve sebatkâr olmak dostların yüzünü aydınlatır, düşmanları çatlatıp, oyunları boşa çıkartır.” (Turtüşî, 2011: 293)

Turtüşî, bazen isim vererek filozoflardan ya da din büyüklerinden aktarma yaptığı sözleri vermekten kaçınmaz, bazen de şahıs isimi vermeden hikmetli söz diye nitelendirdiği düşünceleri kendi düşüncelerine yakın bulduğu için eserinde üzerinde durur. Turtüşî, genel olarak bu alıntıları aktarırken aslında kendi düşüncelerini dile getirmek gayesini güdüyor fikrine ulaşılabilir. Bu hikmetli sözlerden birisi de şudur: “Kim ebedileşmek istiyorsa, musibetlere karşı sabırlı bir gönülle çıksın.” (Turtüşî, 2011: 288) görüşünü dile getirir ve ardından bir çok yerde adını andığı İranlı filozof Bozorgmıhr’den şu görüşü aktarır:

Belaları atlatmada sabır gibi bir dost; hasedcileri çatlatmada güzel giyim ve koku gibi bir yol; saygınlık sahibi olmada mizahtan uzak durmak gibi bir yöntem; insanların nefretini çekmede kibir gibi bir huy ve mürüvvet vasfını yok etmede, ciddi olunması gereken bir zamanda saçmalayıp işi şakaya vurmak kadar etkili bir yanlış hareket bilmiyorum. (Turtüşî, 2011: 287)

Sonuç olarak denilebilir ki; yaşam boyunca her insan, özellikle yöneticiler, bazen kötü ve olumsuz olaylarla karşı karşıya kalabilir. Bazı olumsuzluklar insanın kendi hatasından kaynaklıdır, bazı durumlar ise insanın hiçbir müdahalesi olmadan gerçekteşir. İyi bir devlet başkanı, her iki durumda da metanetini korumalı, olaylara karşı sabırlı olmalıdır. Devlet yönetme işinde yöneticilerin, yanlış karar verme ya da yanlış kararları uygulamadan ortaya çıkabilecek zararlı ya da tehlikeli durumlarda yönetici, metanetini korumalı ve sabır ile birlikte cesareti de elden bırakmamalıdır.

3. 2. 1. 4. Cesaret

Cesaret, öfke gücünün, ölçülü ve ılımlı hale dönüşüp düşünen nefsin buyruklarına boyun eğmesi, yerli yersiz öfkelenme durumunun yumuşaklık faziletine dönüşmesiyle ortaya çıkan yiğitlik faziletidir. (İbn Miskeveyh, 2013: 33) Turtüşî’nin cesaret tanımı da İbn Miskeveyh’in tanımına yaklaşmaktadır, Turtüşî, korkaklık ile öfke arasında oluşan haslet, insanın içindeki güç, adâlet ve ilmin gerektirdiği şekilde

davranarak güçlü olabilmek anlamlarına gelir şeklinde cesaret melekelerini tarif eder. (Turtûşî, 2011: 497) Görüldüğü gibi cesaret, öfkenin ve hırsın buyruğu altında hareket edip akli arka plana atıp riskli işler yapmak değil, öfkenin itidalli hali olan ölçüyü elden bırakmama ve şecaatle davranıştır.

Cesaretin bu davranış şekli Turtûşî'ye göre, kalbin diri ve güçlü oluşu ile ayakta kalır ve istenmeyen hallerden uzak durulup güzel şeyler kazanılır. Kalbin diri ve güçlü olmasıyla kazanılan bir özellik olan cesaretle, sırlar saklanır, ayıplar temizlenir, işler yoluna konulur, en zor engeller bile aşılabılır. Çünkü insan hayatında sık rastlanan belaların getirdiği hüsrana işte bu güçlü kalp ile dayanmak mümkün olabilir. Tecrübe, kararlılık, adâlet ve akıl gereken birçok zor işin üstesinden gelmek, itidalli hale gelen bu öfke gücüyle, yani cesaretle mümkün olabilir. (Turtûşî, 2011: 497-499)

Cesaretin yüce bir duygu olduğunu, bu duygunun basit, süflî emellere alet edilmemesi gerektiğini anlatmaya çalışan Turtûşî, Hz. Ali'den yaptığı bir iktibasla; “sabır ve güçlü karakterlilik, insanın muhal işlerde ısrarcı olması demek değildir, bâtıla batıp bulanması demek değildir. Dayak ve kötek anında boyun eğmesi demek değildir. Yorgunluğa ve bezginliğe sabretmek demek değildir. Öfkeye ve azgınlığa azmetmek demek değildir.” (Turtûşî, 2011: 499) görüşünü aktararak cesaret melekelerinin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca bir olayı inceleyip araştırmadan, körü körüne içine dalmak cesaret değil, öfke ile tetiklenen bir hareket tarzıdır. Ancak bu erdemi dengeli tutmak için gayret sarf edilmeli korkaklık ile öfke arasında korkulacak şeylerden korkmak, korkulması gerekmeyen şeylerden korkmamak eylemlerini yerine göre ve doğru bir şekilde uygulamak gerekmektedir. (İbn Miskeveyh, 2013: 44)

Cesaretini doğru bir şekilde kanalize edemeyen bir insan, hususen bir devlet lideri, kendi nefsi başta olmak üzere, tüm vatandaşlarını tehlikeye sokacaktır. İyi bir devlet yöneticisinin özellikleri arasında önemli bir yer işgal eden yetilerden birisi olan cesaret, çok yüce bir karakterdir. Bunu için halk kesimini, asker ve diğer görevlileri, cesur olmayan bir liderin yönetmesi doğru değil, böyle bir lider de yönetmeye layık değildir. Ayrıca bir devlet başkanının, aklın kemâli olan düşünmeyi

bir tarafa koyup, sadece savaşlarda cesaret gösterip öne atlaması ve güç denemesi yapması onun cesur olduğunu göstermez. (Cüveynî, 2016: 88-89)

Yusuf Has Hacıp'e göre, bir devlet başkanı aynı zamanda ordu baş komutanıdır. Cesaret denince ilk akla gelen askeri icraatlar olduğu için, askerin cesaret alması kumandanın davranışlarına bağlıdır. Şayet askerlerden bir gurup korkak olsa bile, başlarına geçecek cesur bir lideri örnek alıp onlar da cesaret kazanacaklardır. "Aslan köpekler baş olursa, köpekler aslan kesilir. Köpek aslanlara baş olursa, aslanlar köpek gibi yaltak olur." benzetmesini yapan müellif cesaret göstermede liderin örnekliliğini ön plana çıkarmaktadır. (Yusuf Has Hacıp, 2016: 89)

Turtûşî, cesaret duygusunu taşıyan bir insanın davranışlarını üçe ayırır:

Bir adam düşün. İki ordu karşı karşıya gelip sesler ayyuka çıktığında ansızın ileri atılıyor, hamle ediyor ve bana karşı duracak biri var mı diye bağıyor. Bu cesaretin bir türüdür. İkinci tür cesaret şöyledir: Cemaat oturduğu yerden ayrılır, herşey birbirine karışır. Hiç kimse ölümün nereden geleceğini bilemez. Ortalıkta bir panik savaşı vardır. Böyle bir halde askerleri toplayan soğukkanlı, ileri görüşlü, dehşet ve hayretin şaşırtmadığı kimselerdir. Bu adam yürüttüğü tüm işlere anında sahip çıkan, ciddi, bir mal sahibi gibi hareket ederek dağılan ve bozulan sistemi düzene sokar. Üçüncü tür cesaret de şöyledir: Dostları hezimete uğramıştır. Herkes geriye kaçmaktadır. Bir adam ise kavmin suratına bağıyor, üstlerine yürür, dostları ve düşmanları arasında fırtına gibi gidip gelir. Yandaşlarının kalplerini kudret ve cesaretle doldurur. Zayıfları dahi ümide boğar. Güzel söz, cesur nâralarla canları diriltir sanki. Yere düşenler ayağa kalkar, şaşkın duranlar hamle eder. Bir anda durum tersine döner, düşman ye'se düşüp kaçır. İşte bu üç sınıf içinde en kaliteli cesur şimdi tarif ettiğimizdir. (Turtûşî, 2011: 499-500)

Görüldüğü gibi Turtûşî'nin yukarıda tarif ettiği dağılmış askerleri toparlayan cesaret yetisini uygun bir yerde kullanan, cesur ve soğuk kanlı bir komutanın ordunun başında bulunması, sonu yenilgi ve hüsrana olabilecek bir durumu zafere dönüştürür.

Devleti yönetme işini üstlenen bir lider, aklını kullanarak, öfkesine kapılmadan cesur, kahraman ve atılgan olmalıdır. Ancak cesur olursa düşmana karşı koyabilir. (Yusuf Has Hacıp, 2016: 89) Fakat cesaret sadece savaşlarda öne çıkan bir davranış değil, barış zamanında da özellikle alınan siyasî kararlarda önemini

hissettiren bir davranıştır. Örneğin; ülkenin ekonomisini düzeltmek için risk almak, askeri düzenlemeleri yapmak, görevlilere ve halka rağmen doğru kararlar alıp uygulamak vs. Turtûşî'ye göre” acizlik göstermemek, ürkek davranmamak ve hırstan uzak durmak da cesaret kapsamına girer.” (Turtûşî, 2011: 499)

Turtûşî, cesaret duygusunu karşıt duygusu olan korkaklıkla kıyaslar; korkaklık duygusunun kapsamına hırsı, acizliği, ve ürkek davranmayı alır. Bu olumsuz duyguların insanın aleyhine olacağını çünkü bu duyguları taşıyan birinin ailesinden, arkadaşlarından ve işinden kaçacağını ve zarar edeceğini belirtir. Cesaretin ise bu duyguların aksine kendisiyle alakası olmayan hiç tanımadığı birini bile koruma ve yardım etme hissi vereceğini, onların mallarını ve canlarını koruma erdemini kazandıracağını böylelikle cesaret duygusunun üstün faydalarının görüleceğini savunur. (Turtûşî, 2011: 499)

Cesaret sadece vurmak, kırmak, savaşmak değil, öfkeyi korkaklık sınırlarına yaklaştırmadan filozoflarca fazilet sayılan vasat halde davranmaktır. Bir devletin güçlü bir şekilde ayakta kalabilmesi için yöneticilerin cesarete ihtiyacı vardır. Ancak devlet yönetimi için sadece cesaret yetmemektedir. Devlet için hayatî önem arz eden bir başka konu da devlet sırlarının muhafaza edilmesidir. Çünkü ayakta kalmak isteyen her devletin mutlak anlamda devlet sırrının olması gerekmektedir.

3. 2. 1. 5. Sır Saklamak

Devlet yönetiminde sır saklamak yönetme sanatının gerektirdiği önemli şartlardan biridir. Bir ülkede devletin belirli işlerinin gizli kalması gerekir. Devlet sırrı olan gizli işleri sadece devlet başkanı ve kilit noktada bulunan yönetim kadrosundan devlete sadakâtini ispatlamış belirli kişilerin bilmesi gerekir. Turtûşî'ye göre, “sır saklamak tüm insanlar arasında kabul gören huylardandır. Kralların hukukunu muhafaza etme hususunda gereklidir. Hükümdarın yakın dostlarının ve vezirlerin sahip olması kaçınılmaz olan bir özelliktir.” (Turtûşî, 2011: 301) Çünkü bir takım devlet işlerinin alenî olarak ortada gözükmesi ya da bu işlere herkesin vakıf olması devletin güvenliği ve bekası için tehlikeli bir durumdur. Bu sırlar özellikle güvenlik konusunda olabileceği gibi devletin maddi gücünü simgeleyen ticaret ve ekonomi işleri, devletin önemli haberlerini taşımada hassas bir noktada olan posta

teşkilatı gibi devletin başka stratejik konumu ile ilgili konularda da öne çıkmaktadır. Ayrıca devlet sırrı denilen konular, başka devletlerden saklanıldığı gibi halktan ve devlet kademelerinde görev yapan bazı görevlilerden de saklanmalıdır.

Turtûşî, sır saklama gibi bir hasletin zor olduğuna değinir. Turtûşî'ye göre, "sırların emanet edildiği sırdaşlar, mal ve servetin emanet verildiği hazinedarlardan daha azdırlar; ama onlardan daha çok sıkıntı çekerler. Serveti korumak sırları gizlemekten daha kolaydır." (Turtûşî, 2011: 302) Devletin önemli kademelerine görevli ataması yapılırken sır saklama kabiliyetinin olup olmadığına dikkat edilmelidir. Bazı görevliler işlerinde başarılı olabilirler ancak dillerini muhafaza edemeyebilirler. Turtûşî'ye göre, "çünkü hazineleri kapılar ve kilitlerle korumak mümkündür; ama sır sandıkları, iki çift laf ile onları ifşa edecek ve herkese dağıtacak dillerin insafına kalmıştır.... İnsan tek başına son derece ağır bir yükü kaldırabilir, yürüyebilir de, fakat sır saklamaya gücü yetmez." (Turtûşî, 2011: 302)

Devlet sırlarının bir çoğu ortaya çıktığı zaman tehlike arz eder ve hayatî bir mesele haline alır. Turtûşî'ye göre, "nice sırlar var ki ortaya çıktığında sahibinin kanı heder olmuştur, gayelerin yolunu kesmiştir. Oysa saklayabilseydi bu belaların tümünden uzak olacaktı." (Turtûşî, 2011: 302) Görüldüğü gibi Turtûşî, ulaşılmak istenen hedefe varmak için ve tehlikeli durumlara düşmemek için bir devletin sırlarının muhakkak gizli kalmasına işaret eder. Turtûşî, isim vermeden hikmet erbâbı birinin ağzından "sırrın senin kanın gibidir, damarlarının dışında gezdirme onu! Ondaki bahsedersen onu oluk oluk akıtmış olursun." (Turtûşî, 2011: 302) görüşünü dile getirerek devlet için sırrın çok hassas bir konu olduğunu hatta onu ayakta tutan damarlardaki kan mesabesinde olduğunu vurgular.

Bir devlet başkanının ya da devlet görevlisinin önemli karakterlerinden birisi de sır saklayabilmesidir. Sır saklayıp saklayamadığı onun insanî yönüyle kalitesini belirler. Turtûşî'ye göre, "sır saklamak insanın içinde taşıdığı cevherin ne olduğunu gösterir. İçine aldığı yiyeceği tutmayıp deliklerden kaçırarak kaptaki hayır yoksa, kendisine verilen sırrı başkasına duyurmamaya gücü yetmeyen insanda da hayır yoktur. (Turtûşî, 2011: 302)

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bir devlet sırlarıyla güçlü bir devlet olabilir. Bunun için, önce devlet başkanının sonra önemli kadrolarda görev yapan görevlilerin devlet sırlarını ifşâ etmemeleri gerekmektedir. Sır saklama özelliği ancak yöneticilerin kendilerine hakim olmasıyla ve kendilerini siyaset sanatında iyi yetiştirebilmeleriyle gerçekleşebilir. Tüm bu özellikler iyi bir devlet liderinin aynı zamanda bilge biri olması gerektiğine delalet eder. Çünkü yöneticilerde bulunması gereken özelliklerin dikkatlice zamanında ve yerinde kullanılması ile başarı elde edilebilir.

3. 2. 1. 6. Bilgelik

Tezimizin buraya kadar olan üçüncü bölümünde, yöneticide bulunması gereken güzel nitelikleri anlatmaya çalıştık. Bir ülkede bu özelliklerin her insanda bulunması varılmak istenen asıl hedeftir. Ancak tüm bu saydığımız özelliklerin bir yöneticide olması bir ülke ve devlet için fevkalade bir üstünlüktür ve bunun zirve noktası da, bildiklerini iyi ve doğru bir şekilde uygulayan bilinçli bir yöneticiliktir. Çünkü insanlar, yöneticilerinin bilge olmasını ister ve her yöneticiye bu gözle bakar. Halkın bu beklentilerini boşa çıkarmamak için Aristoteles'e göre, "bir devlet adamı için bilgelik zorunludur." (Aristoteles, 2016: 91)

Birçok konuda halkın davranışlarına ve söylediklerine baktığı devlet başkanı, aynı zamanda insanlara güzel huy ve davranışları öğreten bir öğretmen konumundadır. Çünkü, ülke vatandaşları içinde takdire şayan davranışların bazılarını insanlar, başkanı örnek alarak hayatlarına aktarırlar. Onun için devlet başkanı, ilimleri ve hikmeti bilmeye mecburdur. Normal, sıradan bir insanda bile insan olma cihetiyle bilgisizlik hoş karşılanmazken, bir yöneticide bu eksikliğin olması asla düşünülemez. Turtûşî genelde insanlarda, özellikle de liderlerde bulunması gereken en güzel hasletin, bilgi ve hikmete aşık olmak, bilgiyle süslenmek, ilim ve hikmet erbabını dinlemek olduğunu savunur. Ayrıca bir yöneticinin, kendini ilme adanmış olan şahsiyetleri devletin himayesine alarak ülkeye ve tüm insanlığa hizmette bulunması gerekir. (Turtûşî, 2011: 193)

Müellif, ilimle ve âlimlerle dost olan yöneticilerin insanî yönlerinin her insanda potansiyel olarak bulunan hayvanî yönlerden üstün olacağını belirtir. Bu

şekilde davranan, ilmi ve âlimleri koruyup gözeten bir liderin meşruluğu halk tarafından takdir edilip benimsenir. Çünkü hükümdarın faziletlerinin üstünlüğü ve parlaklığı, takdire şayan davranışları ya da tersi olan reziletlerin kötü sonuçları ve oluşacak sıkandalların hepsi, hükümdarın ve halkın üzerinde etkili olacaktır. Bu iyilik ya da kötülüğün sonuçları yöneticinin içerde ve dışarda kıymetini ve kalitesini belirleyecektir. Çünkü bir hükümdarın yaptığı iyilikler en iyi, kötülüklerde en kötü olarak insanların zihninde yer edecektir. İlim öğrenmeyi ve bilgece davranmayı erdemler içinde değerlendiren Turtûşî, bundan dolayı ilmi sevmeyen bir hükümdarın bilge ve erdemli olamayacağını savunur. (Turtûşî, 2011: 192-195) Bir hükümdar ilimle uğraşanları sevmez, ilme gereken önemi vermezse, reziletlerden kurtulması zor olur ve şehvetinin esiri olur. Hevasına yenik düşen bir lider ise devlete ve vatandaşlarına zarar verir. Turtûşî böyle bir lideri; ne yolda gittiğini bilmeyen, koştukça mahvolmaya yaklaşan bir binek hayvanına benzetir. (Turtûşî, 2011: 192-194)

Düşünürümüze göre, “insanlar içinde en yüksek mevki olan devlet başkanlığı makamındaki şahsiyetin; âlimlerin meclisine, fıkıh bilginlerinin dostluğuna, ilmi sevmeye ve ilim kitaplarıyla meşgul olmaya ihtiyacı vardır.” (Turtûşî, 2011: 194) Ayrıca bir yönetici değişik ilimlerde uzman kişilerin yazdığı kitapları incelemeli onlardan faydalanmalı ve manevî makamı olan insanların ahlâkını almaya çaba sarfetmelidir. Turtûşî, iki sebepten dolayı bu hükme vardığını açıklıyor. “Birincisi, devlet başkanı, kendisini insanların kötü huylarını düzeltmeye, aralarındaki kavgalara son vermeye, sulh ve barış ortamını düzenlemeye adanmış için onların başında bulunmaktadır.” (Turtûşî, 2011: 194) Yöneticinin uygulamak zorunda olduğu görevini yerine getirebilmek için, sağlam bir ilme, keskin bir bakış açısına, tecrübe ve bilgiyle donanmış bir zihne ve isabetli araştırmalara ihtiyacı vardır. Eğer, kemâle yakın ilmi bir yeterliliği yoksa her anlamda bu yönetme görevini yerine getiremeyecektir. İkincisi, “sultanın dışındaki insanlar her zaman kendilerini eleştiren bir eleştirmen bulurlar, eleştirilerle eksiklerini giderirler, hatalı taraflarını onarabilirler.” (Turtûşî, 2011: 194) Aşağı yukarı birbirleriyle eşit oldukları için birbirleriyle gıcık olmadan tartışabilirler. Bu tartışmalar ve karşılıklı uyarılar insanları iyiye, doğruya yönelterek akıllarını güzel fikirlere gebe kılar, nefisleri kirlilerden temizler, ve iyi davranışlar için zihni hazırlar. Ancak sultanın bulunduğu konum

itibariyle durumu onlarınkine benzemez. Bu durum nisbeten sultanın alâkasını diğer insanlardan keser. Bu anlamda kısıtlı bir hayat yaşayan sultanın etrafını dalkavuklar sarar, yaptığı hata ve günahları belki korktuklarından, belki de bir menfaat beklediklerinden ona söylemeyip örterler. Böyle bir ortamda sultan, yapmadığı güzel fiillerle onu abartılı bir şekilde övenler ile başbaşa kalır. (Turtûşî, 2011: 194) Böyle bir yönetim devam ettiği müddetçe de hataların sonu gelmeyecektir ve dolayısıyla sultan, başarılı bir yönetim sergileyemeyecektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Turtûşî'nin bilge sultanını Platon, filozof kral olarak düşünmüş, (Platon, 2015: 182) Fârâbî ise bilge yöneticiyi filozof peygamber diye tasavvur etmiştir. (Fârâbî, 2012: 20) Ancak nasıl telakki edilirse edilsin bir yöneticinin, toplumu ilgilendiren her alanda mümkün mertebe bilgi sahibi olması gereklidir. Çünkü devlet işlerinin yürütülmesi olayında her ne kadar uzman görevliler memur edilse de, devlet başkanının işleri arada teftiş etmesi gereklidir. Bu teftişlerde eksikleri görüp düzeltme gaye edildiği için, bir liderin en az o işle ilgilenen uzman kadar bilgi sahibi olması lazım gelir. Bu eğitim, din işleri, tarım, hayancılık, ticaret, güvenlik, adâlet gibi tüm alanlarda geçerlidir.

3. 3. Devlet Yönetiminde Adâlet

Adâlet, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi anlamlara gelir. Adl kelimesi ise orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı anlamına gelir ve âdil ile eş anlamlı olup Allah'ın isimlerinden biridir. (Çağrı, 1998: 341) Genel olarak adâlet, insan olmanın gereğini yerine getirmek, hakkaniyetli davranmak, zulmetmemek için insanı, toplumu ve devlet başkanını ilgilendiren değerleri içeren bir kavrayış ve davranış biçimi olarak olarak tarif edilmektedir. (Kaplana, 2013: 236)

Tusî'ye göre, "adâlet lafzı, delaleti bakımından eşitlik anlamını vermektedir ve eşitliğin akledilebilmesi de birlik i'tibara alınmaksızın imkansızdır." Yetkinlik ve yüce hasletlerin en üst kademesinde olan birlik, seçkin ve özel olduğu için İlk ilkedden etkilenen tüm sayılanların, İlk Neden'den gelen varlık nurlarının tüm mevcudat üzerindeki etkisine benzer. Bundan dolayı birliğe daha yakın olan daha değerlidir. Bu birliğe daha yakın olan haslet de adâlettir. Tusî'ye göre ahlâk ilminde

hiçbir erdem adâlet ilmi kadar değerli değildir. Çünkü ona göre gerçek orta, adâlettir onun dışındaki her şey uçlardır. (Tusî, 2007: 112)

İnsan sürekli bir şeylere muhtaç olduğu ve bu ihtiyaçların büyük bir kısmını kendisi karşılayamayacağı için doğası itibariyle sosyal bir varlıktır. Karşılıklı yardımlaşma olmaksızın hayatın devam ettirilmesi imkansızla yakın bir durumdur. Tusî'ye göre, "Karşılıklı yardımlaşma, denklik, eşitlik ve orantılılığı bozmayacak bir şekilde bazısının bazısına hizmet etmesine ve bazısından alınıp bazısına verilmesine dayanmaktadır." Tusî, değişik meslek guruplarının karşılıklı mal üretip kendilerinin ve halkın ihtiyaçlarını karşıladığını, eğer birinin fazla, birinin eksik ürettiği bir ürün olursa, aradaki dengenin korunması için bir aracı ve ayarlayıcıya gereksinim duyulacağı, o ayarlayıcının da para olacağını savunmaktadır. Tusî, Aristoteles'ten etkilenerek paranın insanlar arasında âdil bir ayarlayıcı olduğunu ancak sessiz bir âdil olduğu tezini ileri sürer. Bu sessiz âdilin düşünen bir âdile ihtiyaç duyacağını, bunun da insan olduğunu söyler. Düşünen âdil olan insanın, sessiz âdil olan parayı yanlış veya doğru yönlendirmesini denetleyecek devlet bünyesinde çalışan âdil bir hâkime ihtiyaç duyulur. (Tusî, 2007: 112. 114-115)

Bir ülkede devlet denilen organizeli siyasî kurumun ana hedefi adâlet olmalıdır. Çünkü adâlet olmadan, ya da geçici bir süreliğine yürürlüğe koyup tekrar rafa kaldırarak bir devletin zarar görmeden ve yıkılmadan ilânihaye devam etmesi düşünülemez. Adâletin olmadığı bir devlet yönetiminde, halkın sosyal baskısı, devleti ve özellikle yöneticileri gözden düşürür ve karışıklık baş gösterir sonra da barışçı ya da savaşçı yöntemlerle iktidarın çökmesine belki de devletin yıkılmasına sebep olur. (Hadduri, 1984/1999: 34)

Devlet yönetiminde dağıtılan görevlerin ve ödenecek maaşların da adâletli olması gerekmektedir. Yönetici, üst düzey memuriyetleri sadece belirli aile mensuplarına ya da kendi akrabalarından işinin ehli olmayan kişilere vermemelidir. Eşit işte çalışan görevlilere eşit ücret vermeli bu görevlerde de adâleti gözetmelidir. Yoksa devlet işleri ciddi bir şekilde sekteye uğrayarak aksaklıklar ortaya çıkacaktır. Ayrıca verilen ceza ve mükafatların da orantılı ve âdilane olması gerekir. Hak edilen payın küçük olduğu yerde ödül payının büyük olması toplumu hızlı bir şekilde yıkıcı

sonuçlara maruz bırakacaktır. Ayrıca, bu adâletsiz dağıtılan ödüller ve familyacı davranarak kazancı yüksek olan görevlere uzman görevliler dururken sadece akrabaları atamak, devleti yavaş yavaş yıkıma götürecektir. (Spencer, 2016: 145)

Aristoteles'e göre, "iyilik ile adâlet birbirine benzer, her çeşit davranış, bilgi ve etkenlikte amaçlanan genel hedef iyiliktir. Devlette amaç edinilen iyilik ise adâlettir." (Aristoteles, 2016: 110) Bir ülkede devletin uygulayacağı adâletin hedefi de ilk önce halk olmalıdır. Çünkü bu kitle devleti uzun vadede ayakta tutacak olan en önemli faktördür. Bir lider, yerlerin ve göklerin ana dayanağı olan adâleti uygulamanın yollarını bulmalı, toplumun inandığı değerleri hayata hakim kılmalı, mazlum insanlara yardım etmeli, zalimin elindeki fırsatı yok etmelidir. Elbette bir ülkede güçlü, güçsüz insanlar bulunur ve bunların yaşam standartları dengeli olmayabilir, aradaki dengeyi devlet sağlamalı ve zayıf olan vatandaşı kuvvetliye ezdirmemelidir, yoksul ve kimsesiz olanlara yardım eli uzatılması gerektiğini savunan Turtûşî, toplum içinde varlıklı kesime nazaran daha çok haksızlığa uğrayan zayıf, fakir insanların haklarının savunulmasının ve adâletin uygulanmasının devlet kurumunun sorumluluğunda olacağını belirtir. (Turtûşî, 2011: 110)

Düşünür, yeryüzünde insanların kötü hallerde birbirlerine engel olunmaması durumunda hayatın düzeninin bozulacağını, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önleyen, mazlum olanı zalim olanın elinden kurtaran bir gücün, bir otoritenin olması gerekeceğini savunur. İnsanlarca devlet veya hükümdar diye adlandırılan bu güç, halkın birbiriyle çekişmesinin ve sonucunda asayişin bozulmasının önüne ancak adâletle geçebilir. Turtûşî, Kur'an-ı Kerimde geçen "Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı, yeryüzünün düzeni bozulurdu. Fakat Allah âlemlere lütufkardır." (Kur'an, 2/251) ayetini delil göstererek yeryüzündeki adâletin, ancak güçlü ve hakkı yerine getiren bir hükümdar tarafından uygulanabileceğini belirtir. Turtûşî'ye göre, "Allah, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önleyen, mazlumu zalimin elinden kurtaran bir hükümdarı yeryüzüne koymasa, güç sahipleri zavallıları ezer, halk birbiriyle çekişmeye girer, asayiş bozulur, olaylar yatışmaz, yeryüzünde fesat çıkardı." Bu düzeni sağlayan adâletli bir yöneticinin başa geçmesi Turtûşî'ye göre Allah'ın bir lütfudur. (Turtûşî, 2011: 121)

Devletin iyi ya da kötü yönetilmesi, adâlet ya da adâletsizliğe bağlı olarak ortaya çıkar. Âdil yöneticilerin başta olması insanların mutlu bir hayat yaşamaları ve insanların iyilik içinde yaşamalarına sebep olurken, bunun aksi durumu olan, zalim ve adâletsiz bir hükümdarın yönetiminde olması ise halkın birbirlerini yemesine ve karışıklıkların çıkmasına sebep olur. Turtûşî, bu konu üzerine âdil ve zalim yönetici arasında küçük bir kıyaslama yaparak iki yönetim arasındaki farkı ortaya koyar. Turtûşî'ye göre:

Âdil yöneticiyle nasıl ülkeler ve insanlar salah buluyor, Allah-u Teâlâ'ya daha da yakınlaşıyor, cennete erişmek imkânı çoğalıyorsa; zalim bir hükümdar da ülkelerde karışıklık çıkmasına, insanların birbirini yemesine, günahların sel gibi çoğalmasına ve beldelerin mahvolmasına sebep olur. Çünkü yönetici âdil olunca yönetilenler arasında adâletle hükmetmek ilkesi yaygınlaşır. İnsanlar kıst ölçüsünü³ hayatlarına hakim kılarlar. Birbirleri ile olan ilişkilerinde hakkı üstün tutarlar, adâlet ilkelerine sarılırlar. (Turtûşî, 2011: 123)

Görüldüğü gibi Turtûşî, bir ülkede düzenin ve istikrarın kaynağını yöneticinin adâletine bağlayarak, insanlar arasındaki sosyal ilişkinin de devlet yönetiminin tepesindeki yöneticinin davranışına bağlı olduğunu belirtir.

Aristoteles'e göre, "diktatörlerin adâletsizce yönettikleri ülke halkında devlete karşı bir dostluk ve yakınlık bulunmaz, böyle bir yönetimde halk ile devletin ortak yanları pek yoktur, çünkü halkı devlete bağlayan adâlet yoktur." (Aristoteles, 2012: 169) Üstelik bu durum sadece zalim liderin halkı ezmesi gibi basit, devlet yöneticileri ile halktan birkaç kişi arasındaymış gibi gözükse bile Turtûşî'ye göre:

Yönetici zulm ettiği zaman ülkede zûl yaygınlaşır. Tüm insanlara sirayet eder. Değerler altüst olur, parçalanmalar çoğalır, karakter (nurûet) ölür, günahlar artar, emanetler zâyi olur, ruh zaafiyeti başgösterir, gönüllerden ümit kalkar, haklar yerine getirilmez, bâtil hükümran olur, ölçü ve tartıda dolandırıcılık alıp başını gider, kan akıtma hadisesi sıradanlaşır, bereket kalkar, göksuyunu vermez, yer ekinini bitirmez, dünya metaı azaldıkça azalır insanlar tasalı ve ümitsiz hale gelir, ellerinde fazla bir nimet varsa da stok edip kimseye tattırmazlar, olmayan şey üzerine iş

³ Kıst: Paylaştırmada, taksimde hakka ve adâlete riayet etmek (Doğan, 2005: 759)

bağlarlar. Bu gidişât zekâtın verilmemesine, güzel bir örf haline gelmiş zor zamanlarda yardım etme duygusunun azalmasına vesile olur. Herkes elini hayırlı işlerden çekmekte, en küçük bir miktarda dahi çetin kavgalara tutuşmakta, kimse hakkına razı olmamaktadır.... Alışverişte hilekârlık, insanlar rasında ikiyüzlülük, hakimlik müessesesinde adam kayırma öylesine yaygınlaşır ki hırsız hırsızlıktan alıkoyan utanma duygusundan başka hiçbir şey kalmaz; o da varsa! Zina öyle yaygınlaşır ki sadece hayâ sahibi olanlar işlemez. (Turtûşî, 2011: 124)

Görüldüğü gibi Turtûşî siyaset düşüncesinde, yöneticinin adâletli olmasını o kadar çok önemser ki adâletin olmadığı bir ülkeyi âdeta felakete uğramış ve yıkılmaya mahkum edilmiş gibi görür. Çünkü bir devleti ve dolayısıyla ülkeyi ayakta tutan temel erdemler olmadığı zaman halk içinde de bir çok ahlâkî olarak olması gereken davranışlar yerine oturmayacak ülke hızla yıkıma doğru yol alacaktır.

Bir devletin istikrarlı ve huzurlu olarak yaşayabilmesi için, yönetici ilk önce kendinden başlayarak zulmü kaldırmalı ve adâletin işlemesi için her türlü önlemi almalıdır. Yöneticinin kendisi, devlet erkânı veya diğer görevliler, halkın malına, canına ve ırzına göz dikmemelidir. (Mâverdî, 2016: 106) Ülke yönetiminde adâletin uygulanabilmesi sadece devlet başkanının çabalarıyla gerçekleşecek bir durum değildir. Başkan ve yardımcılarının ortak çalışması ve gayretleriyle adâlet gerçekleşir. Lider ne kadar adâletli olursa olsun, yönetim kadrosunun yanlışlarını ve halka kötü davranışlarını her an kontrol etme imkanına sahip değildir. İşte bu olumsuz yanları ortadan kaldırmanın yollarından biri de bu mevkîlere atama yapılırken titiz davranılmasıdır. Çünkü devlet organlarıyla bir bütündür. Bir organın yanlış veya adâletsiz davranışı tüm devlete mal olacak bir sonuç doğurur. Devleti bir vücuda benzeten Turtûşî, hükümdarı bu vücudun başına, veziri kalbe, yönetilen halk da vücudun ayaklarına, danışmanları ve yardımcıları ise vücudun kollarına benzeterek, bu beden ruhunun ise adâlet olacağını savunur. (Turtûşî, 2011: 148)

Bir devletin adâlet sistemi, yöneticiden sonra, işi adâleti temin etmek olan âdil mahkemelerle düzene girer. Her zaman halkla görüşme imkanı olmayan yöneticinin adına hareket eden, adâlet işini icra edecek olan bu kurumların ıslah edilmesi büyük önem taşımaktadır. Nizâmü'l-Mülk'e göre, memleketin her yanında görev yapmakta olan ve görevleri devlet adına adâleti temin etmek olan kadıların

vaziyetleri ve gidişatları, yönetici tarafından kontrol edilmelidir. Yönetici bu önemli görevi, halkın malında gözü olmayan, bilgili ve işinin ehli insanlara tevdi etmelidir. Rüşvete tevessül etmemeleri için de bu görevlilerin maaşları dolgun olmalıdır. Yanlış kararlar veren ya da taraflı davranan kadılar devlet tarafından azl edilmeli ve cezaya çarptırılmalıdır ki devlete olan güven sarsılmasın. Mahkemelerin saygınlığına gölge düşmemesi için de devletin diğer kurumlarında görev alan memurların hâkimlere hürmet göstermesi gerekmektedir. (Nizâmü'l-Mülk, 2016: 53) Adâletin icra görevini yürüten hakimler, hiç kimseden hediye almamalı, özellikle bir davanın davacılarının herhangi bir tarafından hediye ya da bu anlama gelebilecek bir bağışı kesinlikle kabul etmemelidirler ki adâlete gölge düşmesin. (Mâverdî, 2016: 104)

Devlet adına bağımsız mahkemeleri yöneten hakimlerin sağlıklı hüküm vermesi kadar önemli bir başka konu da, devlet yöneticisinin uygulanan adâleti yerinde kontrol etmesi ve denetlemesidir. Bir ülkede adâlet, yöneticinin kapalı kapılar ardından devleti yönetmesi ve halktan kopuk yaşamasıyla icra edilemez. Halk ile iç içe olunmalı, mümkün mertebe halktan kopuk olarak hüküm verilmemelidir. Devlet başkanı halktan uzak durursa sadece belirli kişilerin getirdiği haberleri, getirenin anlayışının ve bakış açısının sınırlandırılmasıyla öğrenebilir. Bazen de bu haberlerin yanlış ve değiştirilerek yöneticiye ulaştırılma ihtimali vardır. Yönetici bu yanılmadan dolayı halkın halini, korkularını ve isteklerini tam anlamıyla bilemez. Sonuçta devlet başkanı, halka karşı görevlerini liyakâtle yerine getiren görevlilerin ya da görevini suistimal eden memurların halka karşı olan tutumundan habersiz kalır ve adâleti tam olarak uygulayamaz. (Kınâlızâde, 2013: 456)

Devlet yöneticisi, halka karşı kendinî onlardan biri gibi göstermesi ve arada halkın içine girip yönetici sıfatıyla ya da tebdili kıyafet giyerek başka bir kimlikle gezinmesi siyasetnâmelerde bir hayli işlenmiş ve yöneticilere tavsiye edilmiştir. Mâverdî'de buna değinmiş ve şu görüşleri savunmuştur: Bir devlet başkanının sık sık kılık değiştirerek halkın içine, çarşı pazara inmesi gereklidir. Halka, görevlilerden memnun olup olmadıklarını sorup ahvali birinci ağızdan öğrenmelidir. Yönetici bu araştırmaları büyük bir ciddiyetle yapmalı gözlemlerinin sonuçlarını da ivedilikle masaya yatırıp sorunları çözmelidir. (Mâverdî, 2016: 106)

Bir ülkede lider, halkına aile efradı gözüyle bakmalıdır. Babasına, kardeşine, evlatlarına nasıl davranıyorsa halka da öyle davranmalıdır. Turtûşî'ye göre, ülkede adâletin işleyebilmesi için devlet başkanının halkı üçe ayırması gerekmektedir. 1) Büyükler, 2) Orta halli olanlar, 3) Küçükler. Büyükler baba olmalı, ortancalar kardeş, küçükler ise evlat olmalıdır. Büyüğe iyi davranılmalı, kardeşe kardeşçe davranılmalı ve ona yardımcı olunmalı, küçük evlatlara ise sevgi ve merhametle yaklaşılmalıdır. Hükümdarın izzeti ve fazileti, halka karşı iyi davranmasıyla orantılıdır. Onun şerefi, halka karşı şefkatli ve bağışlayıcı bir tavır sergilemesine bağlı olan bir durumdur. İzzet ve değeri ise halkı arasında adâleti hakim kılması ile belli olur. (Turtûşî, 2011: 148)

Turtûşî adâleti iki kısma ayırır: “1) İlahi adâlet: Allah’ın elçileri vasıtasıyla vahiy yoluyla getirilmiştir. 2) Şibhî adâlet yani “Siyaset-i İstilahiyye”: Yaşlılarımızın gördüğü, gençlerimizin de yaşamakta olduğu realitedeki siyasettir bu.” (Turtûşî, 2011: 148) Turtûşî, bu taksimiyle belki de geçmişten kendi zamanına ve geleceğe yönelik olarak adâlet sisteminin mutlaka olması gerektiğinin önemini belirtmek istemektedir ve bir İlahî adâletin olması gibi beşerî bir adâletin de olması gerekeceğini vurgulamak istemektedir.

Turtûşî, bir otorite sahibinin ister imanlı, isterse inkarcı olsun ayakta kalabilmesi ve devletin devam etmesi, halkın istikrar ve huzur içinde yaşabilmesi, devlet işlerinin düzene bağlanması için bir adâlet sisteminin olmasını şart koşar ve adâleti siyasetin başına koyar. Bu düzenin olabilmesi için de bazı şartların ve kurumların olması gerekir. Turtûşî, bu gerekli kurumlardan özellikle ordu ve maliye işlerine vurgu yapar. Adâlet için, ordusuz otoritenin olamayacağını, mal ve imkan olmadan da ordunun toplanamayacağını bunun çaresinin ise düzenli vergilerle mümkün olabileceğini savunur. Ancak vergilerin sağlıklı bir şekilde toplanması için de halkın yaşam seviyesinin yükseltilmesi gerekir. Bu yaşam seviyesinin yükselmesi ise adâletle mümkün olabilir. Yani güçlü bir devlet, kesinlikle güçlü bir adâlet sistemiyle ancak mümkün olabilir. (Turtûşî, 2011: 148-149) Gazzalî’de aynı konuya değinerek, “Dinin bekâsı başkanla, başkanın bekâsı askerle, askerin bekâsı malî güçledir. Aynı şekilde malî güç ülkenin mamur olmasıyla, ülkenin mamur olması ise âdil davranmaktır.” görüşünü savunur. (Gazzalî, 2016: 103)

Bir ülkede halk, mutlak olarak devletin şefkatine ve adâletine muhtaçtır. Halkın bu beklentisini de birinci elden giderecek olan şüphesiz devlet başkanıdır. Turtûşî halkı, yağmur bekleyen kurak toprakların durumuna benzeter. Kıraç toprakların yağmur beklemesi gibi halkın da âdil bir hükümdarın başa geçmesini beklediğini savunur. Bu bekleyişi bitkinin, üzerinde taşıdığı kırağı ve su damlacıklarını özlemesine benzeterek toplumun adâletsizlikten ve haksızlıktan yok olma safhasına gelmesiyle âdil bir liderin onlara can suyu olacağını, ancak iyi ve âdil bir hükümdarın yağmurdan daha faydalı olacağını, çünkü yağmurun faydalarının belli dönemlerde olacağını, âdil bir liderin faydasının ise yaşadığı müddetçe kesintisiz olacağını söyler. (Turtûşî, 2011: 549)

Adâleti mülkün temeli olarak gören Turtûşî, adâlet kavramını devletlerin varlıklarını devam ettirmelerinde en önemli etken ve sebep olduğunu belirtir. Ancak Turtûşî, adâletle birlikte ihsan kavramını da incelemeye alır ve ihsanı adâletin önüne geçirir. Turtûşî'ye göre, Allah Teâlâ önce adâleti emretti. Ardından insanın sadece adâletle salah bulamayacağını gözönüne alarak hemen 'ihsan' sıfatını getirdi. 'İhsan' adâletten daha yüksektir." (Turtûşî, 2011: 147) görüşünü dile getirip Kur'an'da geçen " Şüphesiz Allah adâleti, iyiliği ve akrabalara yardım etmeyi emreder." (Kur'an, 16/90) ayetini delil gösterir. Turtûşî, bu görüşünü savunmak gayesiyle şöyle bir açıklamada bulunur: "Eğer millete adâlet yetseydi ya da başka bir sıfat olmadan 'âdil olmayı' devam ettirebilselerdi, 'ihsan' sıfatı peşisıra getirilmezdi. Kendisinden adâletli olması talep edilerek salih bir tavır takınması istenen hükümdar, eğer adâletin iletilmesi demek olan ihsan sıfatını taşıyamıyorsa nasıl salih olabilir ki?" (Turtûşî, 2011: 147) Görüldüğü gibi Turtûşî, adâletli olmanın ilk şartı olarak hükümdar da ihsan sıfatının olması gerektiğini, ihsanın, adâletin ve salih olmanın birbiriyle bağlı ve birbirini tamamlayan davranışlar olduğunu vurgular.

Sonuç olarak Turtûşî'nin siyaset düşüncesinde adâlet, bir devleti ayakta tutan en önemli düsturlardan birisidir. Devlet başkanı âdil olmalı ve diğer kilit nokta sayılabilecek kademelerdeki yetkili görevlilere de bu konuda örnek olmalıdır. Devlet ile halk arasında uyum sağlanması için gerekli olan adâlet mefhumu, halkın güven, huzur ve müreffeh bir hayat yaşamasında en büyük etkenlerden birisidir. Adâletin

işlemediği, yönetici ve devlet ricali tarafından sekteye uğratıldığı bir ülke yıkılmaya yüz tutmuş demektir.

SONUÇ

Düşünce tarihinin her aşamasında siyaset düşüncesiyle karşılaşmak mümkündür. Tarih boyunca karşımıza çıkan devlet kavramı, siyaset kavramıyla eşdeğerlilik kazanmıştır. Devlet denilen organizeli bir kurumun merkezinde bulunan siyaset düşüncesi, filozof ve siyaset düşünürleri tarafından ortaya konularak yorumlanmıştır. Siyaset düşüncesi, her ne kadar Platon ve Aristoteles tarafından sistemleştirilmiş olarak görünse de Doğu dünyasında, özellikle Hint-İran bölgelerinde bu düşüncenin çok daha eskilere dayandığını söylemek mümkündür.

İslâm siyaset düşüncesini etkileyen ve daha çok Hind-İran kökenli olan siyasetnâme geleneği, İran'ın fethiyle, neredeyse hiç değişmeden İslâm dünyasına geçmiştir. Ayrıca, İbn Mukaffâ'nın Hindli filozof Beydaba'nın *Kelile ve Dimne* adlı eserini tercüme etmesiyle birlikte Hind siyaset düşüncesinin de İslâm siyaset düşüncesine etki ettiği söylenebilir. Böylece Müslümanlar, doğunun muazzam siyaset deneyimlerinden faydalanmışlardır. Bu bağlamda İslâm siyaset düşüncesi, İslâm devletlerinin kurulduğu coğrafyada, eski medeniyetlerin mirasını devralarak, bu mirası okuyup geliştirmiş ve geniş çaplı bir siyaset düşüncesi ortaya koymuştur. Müslümanların kurduğu devletlerin siyasî temelinde bu düşünce mirasının izlerine rastlamak mümkündür.

Müslümanların kurduğu devletlerde Antik Yunan felsefesinden, özellikle Platon'dan etkilenerek geliştirilen siyaset felsefesinin, pratik olarak siyasetnâmeler kadar öne çıkamadığını söylemek mümkündür. Bu anlamda siyaset felsefesini nasihatlerle birleştiren siyasetnâme geleneği, yöneticiler üzerinde daha etkili olmuştur.

Felsefeden de etkilenen, ancak temellerini siyasetnâme geleneğinden alan İslâm siyaset düşüncesi, gelişimini ahlâkî siyaset teorileriyle sürdürmüştür. İnsani bir etkinlik olan siyaset düşüncesi, iyiyi ve kötüyü ele alması bakımından ahlâkla doğrudan bağlantılıdır. Bilinen siyasetnâme eserlerinin istisnasız hepsi temellerini ahlâkî siyaset üzerine bina etmiştir. Çünkü siyasette ve ahlâkta ulaşılmak istenen temel amaç, insanların mutlu olmasıdır.

Siyasetnâme geleneğinin başarılı temsilcilerinden biri olan Muhammed b. Turtûşî'nin *Sirâcu'l-Mülûk* adlı eseri, diğer siyasetnâmeler gibi yöneticilere nasihat gayesini gütmüş ve siyaset ahlâkını işlemiştir. *Sirâcu'l-Mülûk*'te insanların ister yönetici, ister yönetilen olsun nasihate, öğrenmeye ve danışmaya ihtiyacı olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, insanların nasihat ve eleştirilerle olgunlaşarak başarılı olabileceği iddia edilmiştir. Bu gayeyle *Sirâcu'l-Mülûk*'ta, neredeyse baştan sona siyaset ahlâkı işlenmiş ve savunulmuştur. Turtûşî, siyaset görüşünün kaynağına ahlâkı koyarak, ahlâklı bir yönetimin olması gerektiğine vurgu yapmış, toplumun huzur ve düzeninin ancak bu şekilde temin edilmesinin mümkün olabileceğini savunmuştur. Müellife göre ahlâk, yöneticiden topluma doğru genişleyen bir yol izlemektedir. Ona göre devlet başkanının ahlâkı ile toplumun ahlâkı doğru orantılıdır. Eğer yönetici, ahlâk kurallarına riayet ediyorsa halk da riayet edecek ve ahlâklı bir toplum meydana gelecektir.

Turtûşî siyaset düşüncesinde, kendisi Müslüman olduğu için ve muhatapları da Müslüman yöneticiler ve halk olduğu için daha etkili olacağı düşüncesiyle sadece dünyevî sonuçları ele almamış uhrevî bir yansımalarının olacağını da belirtmiştir. Bunun için devlet başkanını hem din hem de dünya işlerinden sorumlu olarak görmüştür. İyi bir insan ve iyi bir devlet başkanının özelliklerini anlatırken dinî literatürden sıkça faydalanmıştır. Nasları ve din büyüklerinin tespitlerini de inceleyerek filozofların ve diğer milletlerin tecrübe ve düşünceleriyle oluşan büyük bir bilgi havuzundan faydalanarak birçoğu günümüzde de geçerli olan ve herkesi ilgilendiren muazzam bir siyaset düşüncesi ortaya koymuştur.

Düşünün, bir devletin ayakta kalabilmesi için bazı kurumların önemine vurgu yapması ve bu kurumlara her şeyden önce ahlâklı ve işinin ehli olan görevlilerin atanması gerekeceğini vurgulaması onun siyaset düşüncesi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü tüm bunlar devletin geleceğini belirler. Ayrıca Turtûşî, iyi bir yönetimin halka yansımalarını da inceler. Yönetici her ne kadar halktan üstün olarak telâkki edilse de yönetim işinde halkla bir ilişki içerisinde. Halkın yaşantısıyla uyumlu olmayan bir yönetim şekli ona göre hüsrana sonuçlanacaktır. Bu anlamda yönetici, halkın beklediği can ve mal güvenliğini, huzur ve refah ortamını oluşturmak zorundadır.

Turtûşî siyaset düşüncesinde, ahlâkî siyaseti ve ahlâkî siyaset içinde önemli bir yer tutan adâlet kavramını öne çıkarmaktadır. Ona göre adâlet, devletlerin yaşaması için gerekli olan en önemli davranış biçimidir. Adâletin uygulanması için yönetici, kendisi dâhil hiç kimseyi adâletten muaf tutmamalıdır. Çünkü sadece halk için işleyen, devlet kademelerine giremeyen adâlet, adâlet değildir. Düşünre göre adâletin toplumda tam olarak uygulanabilmesi için, yöneticinin adâletli olması ve adâleti gözetmesi şarttır.

Müellifimiz eserinde siyaset görüşünü ortaya koyarken, Platon ve Aristoteles'in görüşlerine, Hintli ve İranlı filozof ve bilgelerin görüşlerine, ayrıca diğer siyasetnâmelerde geçen düşünürlerin görüşlerine de başvurarak olması gereken ahlâkî siyaset tezini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu tutumuyla Turtûşî, siyaset felsefesinden farklı olarak siyasetnâme geleneğinin, siyaset felsefesini de içine alan geniş yelpazesine kendini dâhil etmiş olur. Ancak Turtûşî'nin siyaset düşüncesi, Platon'un savunduğu halkın eve, işe ve aile hayatına herkesin herkese ortak olduğu bir yaşam sürmesi ve devlet yöneticisi adayları olan bekçilerin doğmadan ve doğdukları andan itibaren geçirdikleri yetiştirilme tarzları gibi ütopyacı bir düşünce değildir. O yöneticiliğe mutlak anlamda filozofkral şartı da getirmez. Ayrıca Turtûşî, Fârâbî gibi yöneticide bulunması gereken on iki özelliği, eğer tüm bu özellikleri taşıyan olmazsa daha azını taşıyan birinin yönetici olması ya da bazı özellikleri taşıyan birden fazla yöneticinin olması gibi bir düşünceyi de şart koşmaz. Her şeyden önce yöneticiyi herkes gibi zaafı olan bir insan olarak tasavvur eder ve bu zaafı ıslah etme yoluna gider. Ayrıca Fârâbî'nin Platon'dan esinlenerek geliştirdiği yöneticinin filozof peygamber olması gerektiği düşüncesi gibi bir düşüncesi yoktur. Sadece, yöneticinin zayıf yönlerini telafi edecek yardımcılarının olacağı, devlet yönetme sanatıyla ilgili kendini yetiştirmiş bilge bir hükümdar tasavvuru onda mevcuttur. Fârâbî'nin dünya devleti, dünya hemşeriliği gibi tamamen ütopyik bir fikir de Turtûşî'de yoktur. Ancak Turtûşî'nin, ütopyacı düşünceleri yoksa da eleştirilecek bazı fikirleri mevcuttur. Bunlardan birisi olan, yöneticinin nasıl bir yönetim tarzını izlerse izlesin yöneticiye itaat edilmesi gerektiği gibi genel siyasî ahlâk ilkeleriyle bağdaşmayan fikirleri eleştiriye açıktır. Fakat bu fikir, sadece Turtûşî tarafından savunulmamış, birçok fıkıh âlimi tarafından da savunulmuş dönemin hâkim bir anlayışı gibi gözükmektedir. Görüldüğü gibi Turtûşî, siyaset düşüncesini gerçekçi bir

tasavvur üzerine bina etmiştir. Ütopyacı fikirleri değil, gerçek hayatta karşılığı olan uygulanabilir fikirler öne sürmüştür.

KAYNAKLAR

- Abduh, M. Afganî, C. (1987). *Urvetu'l-Vuska (Baskı No Yok)*. (çev. İ. Aydın) İstanbul: Bir Yayıncılık, 176-177, 219.
- Adalıoğlu, H. H. (2004). Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 2-22.
- Adalıoğlu, H. H. (2009). *DİA, "Siyasetnâme"* (Cilt 37). Ankara: TDV yayımları, 304-306.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi (Birinci Baskı)*. Ankara: Teori Yayınları, 156.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa (Yedinci Baskı)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 216.
- Akyol, A. (2012). Ahlâk-ı Nâsırî'de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10(24), 7-30
- Altungök, A. (2014). Sâsâni Kùltür ve Medeniyetinin İslam Kùltür ve Medeniyetine Etkileri. *Tarih İnceleme Dergisi*, XXIX(2), 445-488
- Aristoteles. (2012). *Nikomakhos'a Etik (Dördüncü Baskı)*. (çev. S. Babür) Ankara: Bilgesu Yayınları, 155, 168-169.
- Aristoteles. (2016). *Politika (On Sekizinci Baskı)*. (çev. M. Tunçay) İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 78, 91, 102-103, 110, 233.
- Arslan, A. (1990). *El-Medinet'ül-Fâzıla (Birinci Baskı)*. Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları (içinde), VII.
- Arslan, A. (2013). *Felsefeye Giriş (On Sekizinci Baskı)*. Ankara: Adres Yayınları, 234-235.
- Aslan, M. (1989). Eski İnan Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler. *Sosyoloji Dergisi*, 3, 231-262

- Aykut, S. (2011). *Sirâcu'l-Mülûk* (Müellifin Hayatı, İlim Çevresi ve Eserleri) (İkinci Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları (içinde), 11, 13, 15-18, 22.
- Bayrakdar, M. (2012). *İslâm Felsefesine Giriş* (Dokuzuncu Baskı). Ankara: TDV Yayınları, 36, 45, 48, 50-51, 65.
- Beydaba. (2012). *Kelile ve Dimne* (Baskı No Yok). (çev. M. H. Özev) İstanbul: Kent-a Yayınları, 77.
- Câhız. (2015). *Saray Adabı* (Birinci Baskı). (çev. A. Benli) İstanbul: Klasik Yayınları, 85.
- Cüveynî. (2016). *İslâm'da Başkanlık Sistemi* (Birinci Baskı). (çev. A. Ünal) İstanbul: Mevsimler Kitap Yayınları, 36, 88-89, 126.
- Canatan, K. (2014). *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği* (Birinci Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları, 6-9, 125
- Cevizci, A. (2012). *Felsefeye Giriş* (Birinci Baskı). İstanbul: Say Yayınları, 263.
- Crone, P. (2007). *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasî Düşünce* (Birinci Basım). (çev. H. Köni,) İstanbul: Kapı Yayınları, (Eserin Orjinali 2005'de yayımlandı) 222, 223, 385.
- Çağrıç, M. (1998). *DİA, "Adâlet"* (Cilt 1). Ankara: TDV Yayınları, 341-343
- Çağrıç, M. (2016). *İslâm Düşüncesinde Ahlâk* (Yedinci Baskı). İstanbul: Dem Yayınları, 32, 50.
- Çetinkaya, B. A. (2011). *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (İkinci Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları, 49.
- Çetinkaya, B. A. (Editör) (2012). Onuncu Yüzyılda Felsefi Bir Topluluk Olarak İhvân-ı Safâ. *İslâm Felsefesi Tarihi*, (Birinci Baskı) Ankara: Grafiker Yayınları, Cilt I, 292-293.

- Çiçek, H. (2008). *Karl Jaspers'in Siyaset Felsefesi (Birinci Baskı)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 64, 287.
- Çicero. (2014). *Devlet Üzerine (Birinci Baskı)*. (çev. C. C. Çevik,) İstanbul: İthaki Yayınları, 137.
- Davutoğlu, A. (1994). *DİA, "Devlet" (Cilt 9)*. İstanbul: TDV Yayınları, 234-240
- Demirci, M. (2016). *Beytü'l-Hikme (İkinci Baskı)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 71, 127.
- Doğan, D. M. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük (İkinci Baskı)*. İstanbul: Pınar Yayınları, 306, 759.
- Fârâbî. (1968). *Kitâbu'l-Mille* (Düzenleyen. M. Mehdi,) Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 52.
- Fârâbî. (1990). *El-Medinetu'l-Fâzıla (Birinci Baskı)*. (çev. A. Arslan) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 69.
- Fârâbî. (2012). *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdât (İkinci Baskı)*. (çev. A. Şener, M. S. Aydın, M. R. Ayas) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 20, 85-86, 90.
- Fârâbî. (2013). *Mutluluğun Kazanılması "Tahsilu's-Sa'âda" (Üçüncü Baskı)*. (çev. A. Arslan) İstanbul: Divan Kitap Yayınları, 81, 82, 97-98.
- Fârâbî. (2016). *İlimlerin Sayımı (Birinci Baskı)*. (çev. C. Caduk) İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 116.
- Fazlıoğlu, İ. (1996). İbnu'l Annâbî ve es-Sa 'yu'l-mahmûd fi nizâmi'l-cunûd adlı eseri. *Divan Dergisi* (1), 165-174.
- Filiz, Ş. (2014: 190). *İslâm ve Felsefe (İkinci Baskı)*. İstanbul: Say Yayınları, 190.
- Gazzalî. (1998). *İhyâ'u Ulûm'id-din (Baskı No Yok) (Cilt II-III)*. (çev. S. Güllü) İstanbul: Huzur Yayınevi, 308, 318, 322, 399, 686.
- Gazzalî. (2016). *Mülkün Sultanlarına "Nasihatü'l-Müluk" (Birinci Baskı)*. (çev. O. Şekerci) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 85, 89, 91-92, 103, 124, 127, 163.

- Gewirth, A. Siyaset Felsefesi. (çev. A. Keskin, 2011) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(1), 349-379.
- Goble, A. J. (2016). *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinin Kökleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi (Yirmi Birinci Baskı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 80.
- Gökmenoğlu, H. T. (1997). İslâm Kamu Hukuku ve Siyasi Düşüncesinde Veliahd Tayini ve İstihlaf (Kaynak ve Tarihi Süreç Eleştirisi). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (7), 231-266.
- Gutas, D. (2011). *Yunanca Düşünce Arapça Kültür, Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu (Altıncı Baskı)*. (çev. L. Şimşek) İstanbul: Kitap Yayınevi, (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı) 11, 43.
- Gülenç, K. Tunçel, A. (Editörler). (2014). *Fârâbî. Siyaset Felsefesi Tarihi-Platon'dan Zizek'e* (İkinci Baskı) Ankara: Doğubatı Yayınları, Cilt I, 102.
- Haddurî, M. (1999). *İslâm'da Adâlet Kavramı (İkinci Baskı)*. (çev. S. Ayaz) İstanbul: Yöneliş Yayınları, (Eserin orijinali 1984'de yayımlandı) 34.
- Hamidullah, M. (2012). *İslâm'da Devlet İdaresi (Baskı no yok)*. (çev. H. Aktaş) İstanbul: Beyan Yayınları, (Eserin orijinali 1963'de yayımlandı) 15, 29-30.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi (Altıncı Baskı)*. Ankara: Doğubatı Yayınları, 287.
- İhvân-ı Sâfâ. (2014). *İhvân-ı Safâ Risaleleri (Birinci Baskı)*. (çev. A. Kahraman, M. Özdemir, M. Demirkol, M. Vural, M. K. Arıcan, S. Aydın, İ. Türkoğlu) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, IV. Cilt, 101, 102-103.
- İbn Haldun. (2016). *Mukaddime (On İkinci Baskı)*. (çev. S. Uludağ) İstanbul: Dergah Yayınları, 207, 419, 537-538, 541.

- İbn Hallikan. (2003). *Vefayatu'l-Ayan (Birinci Baskı)* (Cilt 3). Urmiye, İran: Urmiye Üniversitesi Yayınları, 79, 80-81.
- İbn Nedim. (2017). *el-Fihrist (Birinci Baskı)*. M. Yolcu. (Editör), (çev. M. Yolcu, S. Türkmen, S. Arı, S. Polatoğlu, F. H. Yolcu) İstanbul: Çıra Yayınları, 307-308.
- İbnü'l-Esir. (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih (Birinci Baskı)* (Cilt 8). (çev. A. Ağırakça, B. Eryarsoy, Z. Tüccar, A. Özaydın, Y. Apaydın, A. Köşe) İstanbul: Ocak yayıncılık, 384.
- İbn Miskeveyh, (2013). *Tehzîbu'l Ahlâk (İkinci Baskı)*. (çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 33, 44, 161.
- İmamüddin, S. M. (1990). *Endülüs Siyasî Tarihi (Birinci Baskı)*. (çev. Y. Yazar) Ankara: Rehber Yayıncılık, (Eserin orijinali 1981'de yayımlandı) 280.
- İzmirli, İ. H. (1995). *İslâm'da Felsefe Akımları(Birinci Baskı)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 338.
- Kaplan, Y. (2013). *Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Adâlet*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karagözoğlu, H. (2009). Ahlâk Düşüncesinde Siyaset Aramak: İbn Miskevey'te "Adalet" Kavramının Siyasi Yansımaları. *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 93-118.
- Kaya, M. (1983). *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi (Birinci Baskı)*. İstanbul: Ekin Yayınları, 267.
- Kaya, S. (2016). *Üç Gelenekte Devlet-Ütopya. Siyasetnâme. Yönetim Fıkhu (Birinci Baskı)*. İstanbul: Pınar Yayınları, 136, 139-140.
- Keykâvus. (2007). *Kâbusnâme (Birinci Baskı)*. (çev. M. Ahmed) İstanbul: Kabalacı Yayınevi, 227.
- Kılıç, M. (2012). *DİA, "Turtûşî"* (Cilt 41). Ankara: TDV yayınları, 430-431.

- Kınalızâde, A. Ç. (2016). *Ahlâk-ı Alâî (Birinci Baskı)*. (çev. M. Demirkol) Ankara: Fecr Yayınları, 426-437, 435-436, 456.
- Kınalızâde, A. E. (2013). *Devlet ve Aile Ahlâkı (Birinci Baskı)* Dikmen, F. (Editör), Ankara: Tutku Yayınevi, 218.
- Kıral, F. (2001). *Muhammed b. Velîd et-Turtûşî ve Sirâcu'l-Mülûk adlı eserindeki görüşleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kojève, A. (2007). *Otorite Kavramı (Birinci Baskı)*. (çev. M. Erşen) İstanbul: Bağlam Yayıncılık, (Eserin orijinali 1943'de yayımlandı)28.
- Korkut, Ş. (2015). *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi (Birinci Baskı)*. Ankara: AtlasKitap Yayınevi, 448, 15.
- Köse, H. M. (2009). DİA "*Siyaset*" (Cilt 37). Ankara: TDV Yayınları, 294-299
- Köse, H. M. (2009/2). İslâm Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel bir Giriş. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 1-19.
- Kur'an-ı Kerim. *Kalem 68/4, A'râf 7/199, Bakara 2/251, Nahl 16/90*.
- Küçükalp, D. (2016). *Siyaset Felsefesi (İkinci Baskı)*. Bursa: Dora Yayıncılık, 77, 195.
- Libera, A. d. (2016). *Ortaçağ Felsefesi (İkinci Baskı)*. (çev. A. Meral) İstanbul: Litera Yayıncılık, (Eserin orijinali 1993'de yayımlandı) 113.
- Machiavelli, N. (2015). *Prens (Birinci Baskı)*. (çev. N. Yeni) İstanbul: Alfa Yayınları, 90.
- Maraş, İ. (2014). Mutluluk. Saruhan M. S. (Editör) *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi (İkinci Baskı)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 258-260.

- Mâverdî. (2016). *Siyaset Sanatı (Yöneticilere Tavsiyeler Kitabı) (İkinci Baskı)*. (çev. M. Sarıbyık) İstanbul: Ark Yayınları, 73, 81, 82, 85, 87-88, 94-95, 96, 104, 106, 109, 159-160, 351.
- Mâverdî, E. H. (2015). *El-Ahkâmü's Sultaniye (İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku) (İkinci Baskı)*. (çev. A. Şafâk) İstanbul: Bedir Yayınları, 27, 29-62, 101, 102.
- Meriç, Ü. (1975). *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü (Birinci Baskı)*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 23-24.
- Mücahid, H. T. (2012). *Fârâbî'den Abduh'a Siyasî Düşünce (Üçüncü Baskı)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 35.
- Niyazi, M. (2015). *İslâm Devlet Felsefesi (Onuncu Baskı)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 21-24.
- Nizamü'l-Mülk. (2016). *Siyasetnâme (Dokuzuncu Baskı)*. (çev. M. T. Ayar) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12, 53, 127, 215-216.
- Önder, Ö. (2014). *Yönetimde Adâlet ve Saadet (İkinci Baskı)*. İstanbul: Lotus Yayınları, 11.
- Özdemirci, H. Çolak, Y. (2001). *Din-Devlet Din-Siyaset İlişkisi (Baskı No Yok)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 29-31,44-45.
- Platon. (1988). *Yasalar (Birinci Baskı)*. (çev. C. Şentuna, S. Babür) (Baskı Yeri Yok): Ara Yayıncılık, 134, 124, 191.
- Platon. (1998). *Devlet Adamı (Baskı No Yok)*. (çev. B. Boran, M. Karasan) İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, 103.
- Platon. (2015). *Devlet (Yirmisekizinci Baskı)*. (çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz) İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 54-55, 62, 182.
- Rousseau, J.-J. (2010). *Toplum Sözleşmesi (Birinci Baskı)*. (çev. A. Şensılay) İstanbul: Anahtar Yayınları, 53.

- Sa'dî, Ş. (2016). **Hükümdarlara Öğütler** (*Nasihatü'l-Mülûk*) (*Birinci Baskı*). (çev. N. Yıldırım) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 76, 92,.
- Sennett, R. (2014). **Otorite** (*Dördüncü Baskı*). (çev. K. Durand) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1980'de yayımlandı) 30.
- Spencer, H. (2016). **Devlete Karşı İnsan** (*İkinci Baskı*). (çev. Y. S. Altındal) İstanbul: Litera Yayıncılık, 145.
- Sümbüllü, Y. Z. (2015). Türk-İslâm Kültüründe Nasihatnâme İçerikli Eserlere Genel Bakış. **TİDSAT, Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi** (2), 1-7.
- Şahbaz, Y. Çaylak, A. (2015). Eleştirel Aklın Kadim Bilgesi: İbn Rüşd ve Siyaset Felsefesi. **Muhafazakâr Düşünce Dergisi/The Journal of Conservative Thought** (44), 85-97.
- Şirvanî, H. H. (1965). **İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare** (*Üçüncü Baskı*). (çev. K. Kuşçu) İstanbul: Ahmed Said Matbası, (Eserin orijinali 1958'de yayımlandı) 103.
- Şulul, C. (2015). **İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi** (*Üçüncü Baskı*). İstanbul: İnsan Yayınları, 15-16,19,21.
- Taylan, N. (2014). **İslam Felsefesi** [*Kaynakları-Temsilcileri-Tesirleri*] (*Sekizinci Baskı*). İstanbul: Ensar Yayınları, 176.
- Turtûşî, M. (2011). **Sirâcu'l-Mülûk** (*İkinci Baskı*). (çev. S. Aykut) İstanbul: İnsan Yayınları, 19...549.
- Turtûşî, M. (2016). **Sirâcu'l-Mülûk** (*Birinci Baskı*). (Tahkik. Ö. S. Baçğef) Beyrut: Dâru'l-Minhâc Yayınevi, 14, 15. 23
- Tusî, N. (2007). **Ahlâk-ı Nâsirî** (*İkinci Baskı*). (çev. A. G. Şükürov) İstanbul: Litera Yayıncılık, 112, 114, 115, 290.
- Tüfenkçi, S. (2008). İhvân-ı Safâ Düşüncesinde Siyaset. **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** (18), 151-178.

Ülken, H. Z. (2004). *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri* (Altıncı Baskı). İstanbul: Ülken Yayınları, 64.

Ülken, H. Z. (2015). *İslâm Düşüncesi* (Beşinci Baskı). Ankara: Doğubatı yayınları, 242.

Yaman, A. (2015). *Siyaset ve Fıkıh* (Birinci Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık, 9, 18, 154.

Yusuf Has Hacıp, (2016). *Kutadgu Bilig* (On Sekizinci Baskı). (çev. Y. Çağbayır) Ankara: TDV Yayınları, 93-94, 98.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ABDULAZİZ Veysi
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri :1975/Bitlis
Telefon :0530 347 0502
Fax :
E-mail : veysiabdulaziz@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi	02. 06. 2014

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
15	Bitlis	Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli